МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

К. М. Плутицька

КРИМІНОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Правоохоронна діяльність»
освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

Запоріжжя
2025

УДК 343.98(075.8)
П402

Плутицька К. М. Кримінологія : навчальний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність». Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2025. 120 с.

Навчальний посібник містить теоретичний та практичний програмний матеріал з дисципліни «Кримінологія». У Загальній частині розглядається соціальна природа, причини та умови злочинності, особливості формування особистості злочинця, механізм індивідуальної злочинної поведінки, що сприятиме засвоєнню знань і формуванню навичок професійної профілактики кримінальних правопорушень.

В Особливій частині представлені сучасні уявлення про кількісно-якісні показники, тенденції, детермінанти окремих видів злочинності, а також заходи їх запобігання. Для діагностики рівня засвоєння знань студентам пропонуються контрольні питання, тести та практичні завдання.

Видання розраховане на здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність».

Рецензент
О.В. Мельковський, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ к.ю.н., доцент

Відповідальний за випуск
Р.В. Бараннік, в.о. завідувача кафедри кримінального права та правосуддя ЗНУ, к.ю.н., доцент

Зміст

ВСТУП 4
Тема 1. Поняття, предмет, система та завдання кримінології. Методологія науки кримінології. Методика кримінологічних досліджень 6
Тема 2. Кримінологічне вчення про злочинність 16
Тема 3. Теорія детермінації злочинності. Механізм кримінально протиправної поведінки 26
Тема 4. Теорія особи кримінального правопорушника. Віктимологія 41
Тема 5. Теорія запобігання злочинності. Прогнозування злочинності та планування запобіжної діяльності 59
Тема 6. Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності 76
Тема 7. Кримінологічна характеристика та запобігання економічній злочинності 90
Тема 8. Кримінологічна характеристика та запобігання організованій злочинності 103
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА 116
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА 116

ВСТУП

Курс «Кримінологія» належить до циклу дисциплін професійної підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Правоохоронна діяльність» освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність».

Курс «Кримінологія» дає можливість здобувачам ознайомитися із соціальною природою злочинності, усвідомити причини й умови вчинення різноманітних кримінальних правопорушень, особливості формування особистості злочинця, механізм індивідуальної злочинної поведінки, що є передумовою для подальшого засвоєння навичок професійної профілактики кримінальних правопорушень.

Ці знання важливі як для проведення успішної профілактичної діяльності, так і для виявлення вже вчинених кримінальних правопорушень, викриття кримінальних правопорушників, правильного визначення міри покарання кожному з них, пошуку найбільш ефективних шляхів і засобів виправлення та перевиховання кримінальних правопорушників.

Метою курсу «Кримінологія» є систематизоване засвоєння науково-обґрунтованих знань про феномен злочинності, причини та умови злочинності, особистість злочинця, механізм злочинної поведінки, віктимологію, кримінологічне прогнозування та планування, завдання та систему запобігання злочинності, особливості окремих видів злочинності та їх запобігання.

Основними завдання навчальної дисципліни «Кримінологія» є:

- набути систему знань про поняття, предмет, система та завдання кримінології, методологію науки кримінології, методика кримінологічних досліджень;
- набути систему теоретичних знань щодо кримінологічного вчення про злочинність;
- теоретичних знань щодо теорія детермінації злочинності;
- засвоїти теорію особи кримінального правопорушника та основні поняття віктимології;
- набуття уявлень щодо теорії запобігання злочинності;
- набути вміння з прогнозування злочинності та планування запобіжної діяльності;
- набути систему теоретичних знань щодо насильницької злочинності;
- засвоїти навички з запобігання насильницькій злочинності;
- набути систему теоретичних знань щодо економічної злочинності;
- засвоїти навички з запобігання економічної злочинності;
- набути систему теоретичних знань щодо організованої злочинності;
- засвоїти навички з організованої злочинності.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

загальні компетентності, які набувають здобувачі в результаті вивчення курсу «Кримінологія»: здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; знання та

розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності; здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово; здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології; здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями; здатність працювати в команді; здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів не доброчесності.

спеціальні компетентності, які набувають здобувачі в результаті вивчення курсу «Кримінологія»: усвідомлення функцій держави у сфері правоохоронної діяльності, способів та механізмів реалізації цих функцій; здатність до критичного мислення та системного аналізу правових явищ; здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати правову інформацію з різних джерел; здатність визначати придатні для юридичного аналізу факти, систематизувати одержані результати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, формулювати аргументовані висновки та рекомендації; здатність визначати особу правопорушника, аналізувати кількісні та якісні показники злочинності.

Сумлінне вивчення тем, викладених у навчальному посібнику, сприятиме досягненню передбачених освітньою програмою *результатів навчання*, зокрема: розуміти та професійно застосовувати понятійний апарат права та правоохоронної діяльності; розробляти тексти, документи з питань професійної діяльності, вільно спілкуватися українською та іноземною мовами; взаємодіяти із суб'єктами забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, а також здійснювати комунікацію з фізичними та юридичними особами з метою виконання завдань у сфері правоохоронної діяльності; здійснювати пошук інформації у доступних джерелах, аналізувати і оцінювати її для повного та всебічного встановлення обставин, необхідних для виконання професійних завдань; виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки.

Навчальна дисципліна «Кримінологія» вивчається у взаємозв'язку з низкою інших правових курсів, що зумовлює потребу у міждисциплінарній інтеграції з галузями права, які регулюють подібні суспільні відносини, але мають відмінний предмет і метод правового впливу. Її опанування передбачене після або паралельно з такими навчальними дисциплінами, як «Кримінальне право», «кримінально процесуальне право».

Викладений матеріал є не лише корисним для засвоєння теоретичних знань, але й таким, що стимулює критичне мислення, дискусію та подальше наукове дослідження

Звертаємо також увагу читачів, що наприкінці кожного розділу, надані контрольні питання, тестові завдання для самоконтролю та практичні завдання, виконання яких сприятиме засвоєнню навчального матеріалу.

Тема 1. Поняття, предмет, система та завдання кримінології. Методологія науки кримінології. Методика кримінологічних досліджень

Мета вивчення теми полягає в засвоєнні, формуванні цілісного уявлення про кримінологію як самостійну комплексну науку, що вивчає злочинність, особу злочинця, детермінанти злочинної поведінки та засоби її запобігання.

План

1. Поняття кримінології та її значення. Предмет, об'єкт та зміст кримінології.
2. Система науки кримінології.
3. Завдання та функції кримінології.
4. Місце кримінології у системі наук.
5. Методологія та методи кримінологічних досліджень.

Ключові терміни та поняття:

Кримінологія; предмет кримінології; наука кримінології; злочинність; особа злочинця; причини злочинності; умови злочинності; запобігання злочинності; кримінальна віктимологія; методологія кримінології; метод кримінології; методологія кримінології; аналіз; синтез; індукція; дедукція; гіпотеза; узагальнення; абстрагування; експеримент; аналогія; системний аналіз; моделювання; математичні методи; спеціальні методи криміногенних досліджень; аналітичне обстеження; соціологічні методи; функціональний аналіз; статистичні спостереження; вибірковий метод.

1. Кримінологія як галузь наукових знань виникла у XVIII ст. на базі кримінального права. Її поява була пов'язана із загостренням соціальних суперечностей, що призвело до різкого зростання злочинності. За цих умов наука, що пояснювала злочинність як явище, почала здобувати дедалі більшу суспільну значимість.

Етимологічно поняття «кримінологія» означає вчення про злочин (кримінальне правопорушення). Проте згодом це поняття набуло ширшого значення, і сьогодні воно означає науку про злочинність. У зарубіжній літературі, поряд з терміном «кримінологія», трапляються й інші – «кримінальна соціологія», «кримінальна біологія», «кримінальна етимологія», «соціологія злочинності», «кримінальна антропологія» тощо. У вітчизняній науці вживається лише термін «кримінологія».

Отже, *кримінологія* – це комплексна наука, що вивчає злочинність як соціальне явище, особу злочинця, причини й умови виникнення злочинності, шляхи та засоби запобігання їй.

Кримінологія є однією з суспільних наук і її місце – на межі філософії, соціології, психології, правознавства та деяких інших наук. До правознавства

кримінологія має відношення тому, що явища, які вона вивчає, базуються на кримінально-правових поняттях «злочин» і «злочинець», які відрізняються від адміністративно-правових понять «правопорушення» і «правопорушник». Профілактика злочинів теж має правову основу або правовий аспект. А детермінанти злочинності, особа злочинця пов'язані з дефектами правосвідомості, психології тощо. Разом з тим вивчення злочинності як соціального явища, особистості злочинця та засобів протидії злочинності не обмежується тільки правовими характеристиками. Аналіз цих проблем лежить у сфері предмета соціології. Вже тому кримінологія є не чисто правовою, а соціолого-правовою наукою.

Об'єкт кримінології відтворює специфічне об'єктивне явище – злочинність та особливі форми реакції на неї, які полягають в усуненні детермінант злочинності.

Предметом кримінології є конкретні сторони і прояви цього об'єкта.

У процесі розвитку кримінології було окреслено її *предмет*, до якого нині входять чотири основні елементи:

1) злочинність як соціально-правове явище;

2) особа злочинця;

3) причини та умови (детермінанти) злочинності;

4) запобігання злочинності.

1) Головним елементом *предмета* кримінології є сама *злочинність* як історично мінливе, соціальне і кримінально-правове явище, що являє собою сукупність усіх злочинів, вчинених у державі за певний період. Вона вимірюється такими кількісно-якісними показниками, як стан, рівень, структура, динаміка, характер та географія. Правопорушення, які не є злочинами, але тісно пов'язані з ними (наприклад, пияцтво, проституція, наркоманія), розглядаються кримінологією як «фонові» явища.

2) *Особа злочинця* виступає як система демографічних, соціально-рольових, психологічних та інших властивостей суб'єктів злочинів. Зазначимо, що злочин – це акт вольовий, свідомо обраний. Це результат складного процесу, в якому зовнішні чинники діють не безпосередньо, а переломлюючись через внутрішні фактори. Щоб пізнати детермінанти злочинності, потрібно розкрити механізм злочинної поведінки, а це неможливо зробити, не вивчивши особу злочинця, вплив її індивідуальних властивостей на вчинення злочину.

3) *Причини та умови злочинності*, об'єднані родовим поняттям «детермінанти» або «криміногенні фактори», є сукупністю економічних, соціальних, ідеологічних, психологічних, правових, організаційно-управлінських та інших чинників, які обумовлюють (детермінують) злочинність як свій наслідок. Причини та умови (детермінанти) злочинності вивчаються на різних рівнях: злочинності в цілому, окремих видів злочинів, конкретного злочину.

4) *Протидія злочинності* є системою державних і громадських заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію детермінант злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до правопорушень. Поряд з цим важливе

значення мають і спеціальні кримінологічні заходи запобігання тим чи іншим злочинам, які застосовуються правоохоронними органами і громадськими формуваннями.

Розглянуті вище основні елементи предмета кримінології не вичерпують усього її змісту. Крім основних елементів предмета науки, кримінологія також вивчає *додаткові питання:*

1) Прогнозування злочинності, а також планування заходів протидії їй. Застосування дієвих заходів боротьби зі злочинністю неможливе без відповідного прогнозування, а також планування цього процесу.

2) Кримінально-правова статистика, яка є основою аналізу стану злочинності у суспільстві. Ця статистика допомагає правоохоронним органам правильно організувати свою роботу щодо боротьби зі злочинністю.

3) Методика вивчення злочинності. При проведенні кримінологічних досліджень використовують методи інших наук – соціологічні, статистичні, математичні, психологічні, пристосовуючи їх до проблеми, що вивчається. Це дає змогу проникнути у суть досліджуваних явищ та успішно розв'язувати поставлені завдання.

4) Супутні злочинності негативні соціальні явища. Ці прояви в кримінології називають «фоновими», а в соціології – «асоціальними». Кримінологія не може не брати їх до уваги, оскільки вони мають великий вплив на злочинність. Крім того, запобігання злочинів є найефективнішим тоді, коли воно починається на стадії ранньої профілактики, тобто дозлочинної асоціальної поведінки.

5) Жертва злочину. Для означення цього аспекту в науковій літературі з'явився термін «віктимологія». У кримінологічних дослідженнях до недавнього часу основна увага приділялася особі злочинця. Разом з тим потерпілий є другою, стороною, причетною до злочину. Саме він взаємодіє зі злочинцем, а тому ця проблема становить неабиякий інтерес для кримінологів.

6) Суїцидальна поведінка (проблема самогубства). Ця проблема має міждисциплінарний характер, вона стосується психіатрії, психології, кримінального права, але має і кримінологічний аспект.

2. Кримінологія, як і будь-яка наука, має свою систему. Система кримінології перебуває у прямій залежності від її предмета, відображає його структуру, оскільки особливістю наукових знань є їх логічно впорядкований систематизований виклад.

Система науки кримінології базується на двох підставах: предметі дослідження і рівні узагальнення науково-практичної інформації.

За предметом дослідження кримінологія складається з чотирьох частин:

а) вчення про злочинність;

б) вчення про детермінацію злочинів;

в) вчення про особу злочинця та жертву злочинів;

г) вчення про засоби протидії злочинності.

За рівнем узагальнення науково-практичної інформації кримінологія поділяється на Загальну і Особливу (спеціальну) частини.

Загальна частина вивчає загальнотеоретичні проблеми злочинності. Це – поняття кримінології як науки, її предмет, завдання, функції, система, методологія і методика досліджень, історія розвитку кримінології та аналіз її основних теорій. Центральне місце в Загальній частині посідають проблеми злочинності, особистості злочинця, детермінант злочинності, віктимології і суїциду, організації та методики досліджень, кримінологічного планування та прогнозування, протидії злочинності.

Особлива частина кримінології вивчає окремі види злочинності, їх детермінанти та заходи боротьби з ними.

Кримінологія має як загальнотеоретичний, так і прикладний аспекти. Загальнотеоретичний аспект полягає у розробці наукових основ злочинності як соціально-правового явища та його подолання, прикладний має своїм завданням розробку конкретних заходів, спрямованих на запобігання окремим видам злочинів.

3. *Основними завданнями кримінології є:*

1) здобуття достовірних знань про те, що становить її предмет;

2)виявлення та аналіз факторів (чинників), які детермінують (обумовлюють) злочинність;

3) встановлення процесу формування особистості злочинця та жертв злочинів;

4) розробка засобів протидії злочинності та запобігання злочинній поведінці з боку окремих осіб.

З цих завдань випливають такі *функції кримінології:*

а) описова. Кримінологія виявляє і фіксує певні факти соціальної дійсності, пов'язані зі злочинністю, відображає їх властивості й ознаки, дає їх науковий опис;

б) пояснювальна. Розкриваючи на основі емпіричних даних і теоретичних положень суть досліджуваних об'єктів, кримінологія дає їм наукове пояснення;

в) прогностична. Вивчаючи тенденції розвитку кримінологічно-значущих процесів та явищ, кримінологія прогнозує їх майбутній стан;.

г) практично-перетворювальна. Кримінологічні описання, пояснення і прогнозування так чи інакше підпорядковані інтересам наукового управління соціальними процесами, пов'язаними з протидією злочинності. Тому боротьба зі злочинністю у широкому розумінні фокусує всі інші проблеми, що вивчаються кримінологією. У цьому полягає практично-перетворювальна функція науки, оскільки кримінологічні знання лише тоді мають цінність, коли вони озброюють суб'єктів профілактики злочинів, слугують їм керівництвом до дій.

4. Кримінологія відрізняється від усіх інших юридичних наук тим, що більшість розроблюваних нею проблем має комплексний характер і перебуває

на межі філософії, політології, соціології, правознавства, психології, педагогіки, демографії, економіки, статистики тощо. Тобто – кримінологія належить до класу суспільних наук.

Питання про зв'язок кримінології з іншими науками є складовою частиною питання про її предмет. Комплексний характер кримінології визначає і безліч її зв'язків з іншими як суспільними, так і природничими науками. Суспільні науки, з якими кримінологія безпосередньо пов'язана, можна класифікувати у такому порядку: філософсько-соціологічні, юридичні, психолого-педагогічні, економічні.

Зв'язок кримінології з *філософією* виявляється у тому, що закони і категорії останньої є обов'язковими для кримінологічних досліджень, дають можливість вірно розкрити суть і зміст злочинності, її зв'язки з іншими соціальними явищами.

Особливо тісним є зв'язки з *соціологією*, яка збагачує кримінологію безліччю емпіричних даних про суспільні явища та їх розвиток (міграція, урбанізація, соціальна активність людей, умови й спосіб їхнього життя і т. п.). Крім того, кримінологія широко застосовує методи соціології при проведенні своїх досліджень (опитування, тестування, спостереження). У свою чергу кримінологічні висновки збагачують і соціологію, роблять її більш всеохоплюючою.

Найтісніше пов'язана кримінологія з *юридичними науками*, особливо з *кримінальним правом*. Низка понять, якими оперує кримінологія, є кримінально-правовими: злочин, кримінальна відповідальність і покарання, судимість, рецидив тощо. Розглядаючи злочинність, кримінологія спирається на кримінальне законодавство, оскільки зміни в ньому (криміналізація чи декриміналізація діянь) завжди ведуть до кількісних та якісних змін самої злочинності. З іншого боку, кримінологічна інформація дає змогу визначити ті суспільні відносини, які потребують або не потребують кримінально-правового захисту.

Кримінально-правова статистика забезпечує кримінологію емпіричними даними про кримінальні правопорушення та осіб, які їх вчинили, а також репрезентативність досліджень.

Зв'язок науки *кримінально-процесуального права* з кримінологією полягає у визначенні процесуальних вимог щодо виявлення причин та умов злочинів, а також форм реагування на них. Кримінологічні ж дослідження допомагають удосконалювати у цьому напрямі кримінально-процесуальне законодавство.

У різних аспектах можна простежити зв'язок кримінології з *криміналістикою*. З одного боку, теоретичні висновки про детермінанти злочинів, відпрацьовані кримінологією, мають визначальне значення для методики і тактики розслідування злочинів, з іншого — криміналістичні засоби розкриття злочинів застосовують у кримінології при вивченні проблем їх профілактики.

Очевидним є взаємозв'язок кримінології і науки *кримінально-виконавчого права*, яка широко використовує висновки кримінології у процесі виправлення і

перевиховання засуджених осіб, запобігання вчинення ними нових злочинів тощо. У свою чергу кримінологія враховує пенітенціарний досвід для вирішення завдань боротьби зі злочинністю.

Вивчення проблем протидії злочинності неможливе без використання комплексу знань зі сфери *конституційного, державного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права*. Правовідносини, що їх вивчають ці юридичні науки, теж є об'єктом злочинних посягань, а отже і предметом кримінологічних досліджень.

Кримінологія тісно пов'язана з *психолого-педагогічними науками*. Теоретичні положення й емпіричні дані *загальної та соціальної психології* потрібні для вивчення всіх властивостей особистості, які визначають механізм індивідуальної злочинної поведінки. Вивчення морально-психологічних ознак особистості злочинця як елемента її загальної кримінологічної характеристики неможливо без поглибленого аналізу емоційно-вольової сфери, особливостей темпераменту і характерологічних ознак осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, їх антисуспільної спрямованості. Ресоціалізація таких осіб у свою чергу вимагає знань *педагогіки*, її методів впливу.

Зв'язок кримінології з *економічними науками* виявляється не лише при вивченні злочинності у сфері економіки і корисливої злочинності, а й при оцінці ролі матеріальних факторів (чинників) у генезисі злочинності, розробці економічних заходів її подолання в окремих галузях народного господарства.

Останніми роками дедалі змінюється зв'язок кримінології з *математикою і кібернетикою*. Математичні методи істотно підвищують точність кримінологічних досліджень та їх висновків (наприклад, при визначенні рівня, питомої ваги, латентності злочинності, її прогнозуванні).

Таким чином, можна зробити висновок, що кримінологія є самостійною, комплексною загальнотеоретичною наукою про злочинність.

5. *Метод* – прийом, шлях дослідження. *Методика* – сукупність методів дослідження. *Методологія* – учення про шляхи та методи дослідження чого-небудь.

Глибоко й достовірно пізнати соціальні явища дають можливість *діалектичний та історичний підходи*. Вони сприяють правильному вирішенню таких дуже важливих для кримінології проблеми, як співвідношення буття і свідомості, фізичного і духовного, соціального й біологічного, необхідного і випадкового, загального зв'язку явищ у їх постійному розвитку, єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні тощо.

Діалектико-історичний метод орієнтує дослідника на потребу розглядати злочинність та інші кримінологічні явища у порівняльно-історичному аспекті – у розвитку й зміні їх соціальних зв'язків та обумовленостей, застерігає від суб'єктивізму й однобічного підходу, забезпечує системність дослідження.

Діалектичний метод лежить в основі методології будь-якої науки, а діалектичний матеріалізм становить загальну методологію, тобто теорію пізнання.

При вивченні того, що становить предмет кримінології, велике значення мають такі філософські закони, як закон єдності і боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення, а також категорії причини і наслідку, загального, особливого й одиничного, необхідного і випадкового, можливості і дійсності, змісту і форми, суті і явища тощо.

Разом з тим філософські закони і категорії не вичерпують усіх засобів пізнання. До арсеналу кримінологічних досліджень входять й інші методи, які у своїй сукупності становлять методологію науки. Під *методологією* слід розуміти систему певних теорій, які виступають як керівний принцип, знаряддя наукового аналізу, засіб реалізації вимог цього аналізу.

В основі методології лежить загальний метод пізнання – діалектичний та історичний матеріалізм. Це – база як для *загальнонаукових*, так і *спеціальних методів*. Останні методи не є кримінологічними, але свою специфіку вони отримують через особливості предмета і завдань саме кримінологічних досліджень.

Загальнонаукові методи – це загальні способи та шляхи дослідження процесів і явищ, визначення тенденцій їх змін, які використовуються в різних галузях наукового знання.

До загальнонаукових методів кримінологічних досліджень відносяться: аналіз і синтез, індукція та дедукція, узагальнення, абстракція тощо.

Аналіз – це процес уявного чи реального розподілу цілого на частини, а *синтез* - процес об'єднання елементів у єдине ціле.

Індукція – спосіб пізнання явища від окремих фактів і положень до загальних висновків; *дедукція* ж розуміється як констатація висновків через пізнання явища від загального до конкретних фактів.

Аналогія – це відповідність, подібність предметів або явищ, процесів у яких-небудь властивостях.

Узагальнення – це відображення та формулювання тенденцій, що лежать в основі досліджуваного процесу.

Абстракція – це процес уявного виділення визначених властивостей і зв'язків досліджуваного явища та розмежування їх і побічних явищ.

Історичний підхід – це розгляд і вивчення закономірного процесу руху та розвитку суспільства, зважаючи на характеристики й особливості конкретного часового періоду.

Системний аналіз – це сукупність методологічних засобів і прийомів, використовуваних для підготовки й обґрунтування рішень зі складних проблем. Системний аналіз спирається на принципи системного підходу, а також на низку математичних та інших кількісних методів. Основна процедура – це побудова узагальненої моделі, що відображає взаємозв'язок реальної ситуації.

Моделювання – це спосіб дослідження процесів або систем об'єктів через побудову та вивчення моделей з метою одержати нову інформацію. Ефективне

дослідження такого комплексного явища, як злочинність, неможливе без використання методів моделювання.

Спеціальні (приватно-наукові) методи кримінологічних досліджень – це способи та прийоми конкретного дослідження об'єкта чи процесу з метою його оптимального регулювання.

До спеціальних методів належать:

Опитування – це метод збору даних про об'єктивні факти, думки, знання тощо, заснований на безпосередній (усне опитування – *інтерв'ю)* й опосередкованій (письмове опитування – *анкетування)* взаємодії між дослідником (інтерв'юером) і опитуваним (респондентом).

Інтерв'ювання надає можливість зібрати інформацію про факти, суб'єктивні судження, мотиви поведінки, установки тощо. Особистісний характер взаємин між інтерв'юером і респондентом, суб'єктивність оцінок висувають чіткі методологічні та методичні вимоги до підготовки й проведення опитування, невиконання яких веде до перекручування результату. Інтерв'ювання використовується не так часто, як анкетування, тому що воно більш трудомістке.

Анкетне опитування (анкетування) – один із ефективних і широко використовуваних у кримінології методів одержання даних про думки й настрої осіб; про рівень знань особами вимог права; їхні схильності, симпатії та антипатії; оцінки своїх дій і поведінки інших в однакових ситуаціях; не зафіксованих в інших документах відомостей про минуле, про оточення тощо.

Документальний метод – загальна назва методів вивчення документів. Залежно від мети дослідження застосовують методи вивчення документів якісні чи кількісні.

Статистичні: масового спостереження (закон великих чисел), групування, аналіз узагальнених показників тощо. Вони дають можливість дослідити велику кількість злочинів і за допомогою отриманих статистичних показників встановити закономірності та взаємозалежності їхнього розвитку, зробити узагальнення, перейти від випадкового й одиничного до стійкого, масового, закономірного, побачити якісні ознаки досліджуваного явища.

Метод експертних оцінок полягає в одержанні, обробці й інтерпретації висновків фахівців у певній галузі, теорії та практиці з визначених питань, важливих для дослідника. Кількість залучених експертів не перевищує 20-30 осіб. При оцінці висновків зайві думки відкидаються.

При *моделюванні* будується ідеальний (уявний) або матеріальний об'єкт, який може замінити чи відобразити об'єкт, який вивчається, при цьому дослідник отримує нову інформацію. У кримінологічних дослідженнях найчастіше застосовують графікові та математичні моделі.

Метод *екстраполяції* актуалізує досвід організації боротьби зі злочинністю в минулому, беручи до уваги її сучасний стан і накладаючи ці показники на майбутній її розвиток.

? *Контрольні питання:*

1. Що вивчає кримінологія?
2. У чому полягають проблеми, мета та завдання кримінології?
3. Назвіть функції кримінології.
4. З якими науками пов'язана кримінологія?
5. Назвіть методи кримінологічного дослідження.

✍ *Тестові завдання:*

1. Кримінологія – це:

а) наука, що ґрунтується на засадах анатомії антропології, біології й охоплює систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини;

б) комплексна наука, що вивчає злочинність, як соціально-правове явище, особу злочинця, систему наукових рекомендацій щодо організації та планування провадження у суді, визначення лінії поведінки осіб, які здійснюють судове дослідження;

в) соціально-правова наука про злочинність, яка досліджує сутність і форми проявлення злочинності, причини і закономірності її виникнення і зміни, а також закономірності і форми соціального впливу на причини і умови злочинності з метою запобігання і подолання цього негативного явища.

г) система наукових положень і розроблених на їх основі технічних засобів, прийомів та способів, призначених для збирання, дослідження та використання доказів.

2. Які з наведених компонентів не входять в предмет кримінології?

а) злочинність, як соціально-правове явище, та детермінанти злочинності;

б) особа злочинця, причини і умови злочинності;

в) запобігання злочинності;

г) прогнозування боротьби зі злочинністю та тактичні прийоми розслідування злочинів.

3. Особлива частина кримінології включає вчення:

а) про кримінологічну характеристику окремих груп злочинів;

б) особливості боротьби та запобігання окремих видів злочинності;

в) детермінанти окремих видів злочинності;

г) усі відповіді правильні.

4. До спеціальних методів кримінологічних досліджень не відносяться:

а) спостереження та анкетування;

б) вивчення документів та метод експертних оцінок;

в) метод судової фотографії та ідентифікаційні методи;

г) тестування та моделювання.

5. Які основні функції виконує кримінологія?

а) описову та прогностичну;
б) пояснювальну;
в) регулятивну;
г) усі відповіді правильні.

Практичні завдання:
1. Накресліть схеми:
а) система науки кримінології;
б) завдання та функції кримінології;
в) зв’язок кримінології з іншими науками;
г) методи кримінологічних досліджень.

2. На підставі вивчення відповідних вітчизняних та зарубіжних джерел зробити порівняльний аналіз визначення предмету кримінологічної науки в Україні та в зарубіжних країнах.

3. До кожного з нижченаведених положень, позначених цифрами, знайдіть відповідний термін, позначений буквою:

1. Наукові припущення, що вимагають підтвердження. 2. Процес уявного чи реального розподілу цілого на частини. 3. Процес об’єднання елементів у єдине ціле 4. Метод, який актуалізує досвід організації боротьби зі злочинністю в минулому, зважаючи на її сучасний стан і накладаючи ці показники на майбутній її розвиток. 5. Констатація висновків через пізнання явища від загальних до конкретних фактів. 6. Спосіб пізнання явища від окремих фактів і положень до загальних висновків 7. Це процес уявного виділення визначених властивостей і зв’язків досліджуваного явища та розмежування їх і побічних явищ. 8. Науково-поставлений кримінологічний експеримент, багаторазово відтворений у заданих умовах. 9. Дослідження будь-якого кримінального явища, що вимагає спеціальних знань, з поданням вмотивованого висновку. 10. 10. Бесіда особи, яка проводить кримінологічне дослідження за заздалегідь розробленим планом, з іншою особою або з групою осіб.	А.Аналіз. Б.Інтерв'ю. В.Синтез. Г.Експертиза. Д.Дедукція. Е. Гіпотеза. Є.Абстрагування. Ж.Екстраполяція. З.Індукція. И.Експеримент

Тема 2. Кримінологічне вчення про злочинність

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів у здобувачів вищої освіти цілісного уявлення про злочинність як соціально-правове, історично мінливе та системне явище, а також набуття вмінь кримінологічного аналізу її кількісних і якісних характеристик.

План

1. Поняття злочинності, її виникнення та загальна характеристика.
2. Основні якісно-кількісні показники злочинності: стан (рівень) злочинності, структура злочинності, динаміка злочинності.
3. Латентна злочинність.
4. Причини та рівень латентної злочинності.

Ключові терміни та поняття:

Злочинність; причини злочинності; рівень злочинності; структура злочинності; динаміка злочинності; коефіцієнт злочинності; показники динаміки злочинності; індекс латентності злочинності; індекс судимості; латентна злочинність; темп росту злочинності; темп приросту (зниження) злочинності; тенденції злочинності.

1. *Злочинність* – соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-караних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили.

Виникнення злочинності було пов'язане з розпадом первісного суспільства та створенням держави. Це явище зумовлювалося розпадом суспільства на класи, появою приватної власності та виникненням пов'язаних з цим соціально-економічних суперечностей.

Розвиток класового суспільства об'єктивно порушив питання про державно-правову охорону від посягань привласненої колишньою родоплемінною владою общинної власності й охорони особи та привілеїв панівних прошарків. Кримінальне законодавство рабовласницьких держав (закони Хаммурапі та Ману), а згодом і феодальних держав, характеризується у зв'язку з цим суворістю каральних заходів, нерівністю осіб, які потрапляли в його сферу, залежно від їхнього соціального статусу. Така ситуація зберігається у будь-якому суспільстві. Змінюючи одне одного, «володарі ситуації» - рабовласники, феодали, буржуазія, сучасні партії – незмінно були і є заклопотані тим, аби будь-які зазіхання на їхні інтереси вважалися злочинними, а особи, що їх скоїли, підлягали покаранню.

Сучасне значення злочинності не було відоме первіснообщинному ладу. Не можна порівнювати звичаї та норми моралі, що притаманні будь-якому людському суспільству, з нормами кримінального права з одного боку, а з другого – примус, без якого не може обійтись людське суспільство, з

кримінальним покаранням як державно-правовим примусом. Злочинності та правового поняття злочину не могло бути при родовому ладові у зв'язку зі специфікою його соціально-економічних і духовних відносин. Колективна власність на землю, суспільна власність на основні предмети виробництва, дрібних знарядь праці, зрівняльний розподіл предметів споживання й все інше виключало майнову нерівність і зумовлені нею корисливі зазіхання, що складають основу злочинності в суспільстві. Розкол суспільства на протилежні угрупування призвів до боротьби між ними, тоді виникла необхідність засобами кримінальних репресій захистити інтереси "володарів ситуації". Так виникло соціальне явище – злочинність.

Ознаки злочинності:

1. *Злочинність – явище негативне,* що завдає шкоди суспільству загалом, так і конкретним його членам зокрема.

2. *Злочинність є соціальним явищем,* наслідком причин й умов, що мають соціальний характер. Злочинність – це дзеркальне відбиття тих негативних суперечностей, що існують в нашому суспільстві. Вона соціальна тому, що складається з дій, скоєних людьми в суспільстві проти інтересів всього суспільства чи певної його частини.

3. *Злочинність є історично мінливим явищем.* Це означає, що вона з'явилася на визначеному етапі розвитку людства та разом із суспільними відносинами змінювались поняття злочинного та незлочинного.

4. *Злочинність є перехідним явищем.* Необхідно пам'ятати, що злочинність – це система, яка має свою внутрішню логіку розвитку, а тому революційна зміна одного суспільного ладу на інший не знищує її. Змінити психологію та поведінку людини раптово неможливо, для цього необхідний певний час. У такому аспекті злочинність завжди є перехідним явищем.

5. *Злочинність має кримінально-правову характеристику.* Поняття злочину – базового елемента поняття «злочинність» – дає кримінальне право. Коло злочинів, що її складають, визначає кримінальне законодавство. Тож декриміналізація чи криміналізація тих або тих діянь впливає на всі її показники.

Кримінологія, вивчаючи злочинність та її причини, керується поняттям *протиправності,* трактуючи його як юридичний вияв суспільної небезпеки. Якщо в діях людини немає складу злочину, передбаченого кримінальним правом, то вона не може бути об'єктом кримінального переслідування.

6. *Злочинність* – не статистична сукупність злочинів, а *власне явище*. Як будь-яке явище, воно закономірне за причинно-наслідковою залежністю та зв'язком, за взаємодією з іншими соціальними явищами – економікою, політикою, ідеологією, психологією суспільства та соціальних спільнот, управлінням, правом тощо. Інтенсивність і характер злочинності визначаються суперечностями взаємодії соціальних процесів і явищ криміногенного, антикриміногенного та змішаного характеру.

Це означає, що між усіма ознаками злочинності існує діалектична єдність. Це кількісно-якісна єдність її стану, структури, динаміки, характеру, географії, це

взаємозв'язок соціального та правового явища, історично-мінливого і перехідного характеру. Тому зміна одного аспекту злочинності завжди веде до зміни іншого.

7. *Злочинність – це* не механічна сукупність*, а цілісна сукупність, система злочинів.* Вона має визначені системні властивості, тобто стійкі взаємозалежності злочинів усередині цілісності та з іншими зовнішніми соціальними явищами. Крім цього, її елементи – окремі кримінальні правопорушення та їх групи (підсистеми) – перебувають у визначених статистично вимірюваних взаємозалежностях і взаємодіях.

8.Злочинності притаманна ознака самодетермінувального явища, тобто самовідтворення, що характерне для злочинності неповнолітніх, рецидивістів та ін.

9. *Злочинність складається з конкретних злочинів, вчинених на певній території у відповідний період часу.*

10. *Злочинності притаманна іррегулярність.* Іррегулярність стосовно злочинів проявляється в тому, що індивідуальні акти поведінки (крім співучасті), належні до масової сукупності, здійснюються незалежно один від одного. Неможливо сказати заздалегідь, ким безпосередньо, коли та як буде вчинено злочин. Ця незалежність окремих актів поведінки, їх іррегулярність і надає правопорушенням загалом статистичного характеру.

11. *Злочинність має масовий характер.* Стосовно злочинності це означає, що вона проявляється не в окремих кримінальних правопорушеннях, а в постійно наявній (тій, що зростає чи зменшується) сукупності дій.

12. *Злочинність характеризується стійкістю.* Стійкість злочинності означає, що не можна чекати різких змін у її структурі за рівні короткі проміжки часу (місяць, квартал, рік). Такі порівняно масові явища не можуть змінюватися дуже швидко. Різкі коливання деяких показників швидше свідчать про недоліки обліку, ніж про реальні зміни в стані певного явища.

Отже, вивчаючи рівень і динаміку злочинності, можна спостерігати різні стійкі розподіли її видів, закономірностей місця та часу вчинення злочинів, характерні особливості особи злочинця тощо.

Види злочинності:

Злочинність загалом поділяється на два види:

1. первинну (сукупність злочинів, скоєних уперше);
2. рецидивну (сукупність повторних злочинів).

Кожний з цих видів розмежовується на:

- злочинність чоловіків;
- злочинність жінок.

При подальшій класифікації злочинність і чоловіків, і жінок ділиться, у свою чергу, на:

- злочинність дорослих;
- злочинність неповнолітніх осіб.

Додатково можна назвати міську й сільську злочинність, злочинність у сфері сімейно-побутових відносин, злочинність регіонів. На сьогоднішній день

дуже актуальною для нашого суспільства стала організована та професійна злочинність.

Такий видовий розподіл допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох проблем, а по-друге, це важливо для вирішення практичних завдань щодо запобігання цьому явищу в суспільстві.

2. Злочинність як соціальне явище містить низку рис і ознак, яких немає в окремій антисуспільній поведінці, зокрема й у злочині як її індивідуальному акті поведінки та формі прояву злочинності.

Злочинність, як і будь-яке інше соціальне явище, можна оцінювати за допомогою якісних та кількісних критеріїв, основними з яких є:

1) рівень злочинності;
2) коефіцієнти злочинності;
3) динаміка злочинності;
4) географія злочинності;
5) структура злочинності;
6) характер злочинності;
7) "ціна" злочинності;
8) стан злочинності.

Стан злочинності – це сукупність усіх показників, які характеризують рівень, структуру, динаміку злочинності.

Рівень злочинності – це її кількісна характеристика, що вимірюється в абсолютних величинах сумою вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу на визначеній території.

Виходячи з того, що на будь-якій визначеній території проживає кількість людей, відмінна від населення такої ж за площею іншої території, з метою їх зіставлення між собою застосовують коефіцієнти.

При цьому використовуються два види основних коефіцієнтів злочинності.

По-перше, *коефіцієнт злочинної інтенсивності*, що розраховується на все населення певного регіону, включаючи неповнолітніх:

$$K_{із} = \frac{K_з}{Ч_н} \times E,$$

де, $К_з$ – кількість злочинів;

$Ч_н$ – чисельність населення регіону;

Е – визначена кількість мешканців (єдина розрахункова база 1000, 10 000, 100 000), відповідно до якої проводиться розрахунок.

По-друге, *коефіцієнт злочинної активності*, що розраховується на населення за віком з 14 років, тобто на осіб, котрі досягли мінімального віку кримінальної відповідальності:

$$К_{зан} = \frac{К_{зл}}{Н} \times Е$$

де, $К_{зл}$ – кількість злочинців;

Е – визначена кількість мешканців (єдина розрахункова база 1000, 10 000, 100 000), відповідно до якої проводиться розрахунок;

Н – кількість мешканців, які проживають на певній території віком від 14 років.

Ці коефіцієнти розраховуються не тільки на злочинність загалом, але й на кожний окремий вид злочинності, що входить у її структуру. Крім того, зазначені коефіцієнти можуть застосовуватися для виявлення чи порівняння кримінальної активності різних категорій населення (чоловіків, жінок, молоді, рецидивістів тощо).

Динаміка злочинності – показник, який відображає зміну її рівня та структури протягом того чи того тимчасового періоду (рік, три роки та ін.).

На динаміку злочинності як соціально-правове явище впливають *дві групи факторів.* Перша – це причини та умови злочинності, демографічна структура населення й інші соціальні процеси та явища, що впливають на злочинність. Друга – зміни кримінального законодавства, що розширюють або звужують сферу злочинних діянь.

Диференціація соціальних і правових факторів впливає на статистичну криву злочинності, необхідну для об'єктивної оцінки реальних змін у її динаміці та прогнозі. Зниження чи зростання рівня злочинності відбуваються в результаті як реальних соціальних змін рівня та структури злочинності, так і в результаті правових змін у законодавчій характеристиці кола кримінально-караних діянь, у повноті реєстрації та в інших юридичних факторах.

Статистична картина динаміки злочинності також пов'язана з ефективністю діяльності своєчасного виявлення та реєстрації вчинених злочинів, їх розкриття та викриття винних, забезпечення невідворотності справедливого покарання.

До основних показників динаміки відносять:

Рівень ряду – це показник абсолютної величини, рівня певного періоду, що відображений у конкретному ряді.

Абсолютний приріст (зниження) – це різниця між рівнями минулого та попереднього періодів, відображена в абсолютних показниках.

Темп росту (зниження) – відсотковий показник рівня минулого періоду до рівня попереднього, що береться як базовий (ланцюговий спосіб).

Темп приросту (зниження) – відсотковий показник відношення приросту (зниження) всіх наступних рівнів ряду до першого, що визначений як нерухомий базовий (базовий спосіб).

Структура злочинності – це внутрішня, притаманна їй ознака, що розкриває її будову, окремі складові частини в загальній їх сукупності за визначений відрізок часу та на визначеній території. Від того, яка структура злочинності, залежить і головний напрямок діяльності в боротьбі з нею.

Структура виразно показує, що таке злочинність у безпосередніх конкретних умовах, яка визначаюча якість цього явища.

Основним показником структури злочинності є питома вага. *Питома вага* – це співвідношення частини злочинності до її загальної кількості:

$$Сз = \frac{Вз}{З} \times 100\,\%$$

де, Вз – вид (група) злочинів;

З – вся злочинність береться за 100 % .

Питома вага виражається у відсотках і характеризує злочинність з якісного боку.

Характер злочинності зумовлюється кількістю найбільш небезпечних злочинів у структурі злочинності, а також тим, якою є характеристика осіб, які їх скоїли.

Отже, виходячи з наведеного визначення, характер злочинності проявляється через її структуру. Тому можна зробити висновок, що характер злочинності є одним з важливих показників її структури.

«Ціна» злочинності.

Характеристика злочинності як негативного соціально-правового явища була б неповною без розгляду її наслідків, основним критерієм яких є «*ціна» злочинності***,** що складається з:

- кримінально-правових наслідків злочинів, які є в багатьох випадках обов'язковим елементом їхнього складу (матеріальна, моральна, фізична шкода конкретним громадянам);
- шкода, що заподіюється злочинами за межами їхнього складу (прямі та непрямі наслідки);
- соціальна реакція на злочинність, боротьба з нею (витрати на утримання правоохоронних органів, на заходи боротьби зі злочинністю тощо).

Географія злочинності – це розповсюдження її по різних регіонах (територіях) держави, областях, районах, містах, селищах.

Нерівномірність у стані, динаміці та структурі розподілу злочинності пояснюється:

- конкретними соціальними умовами певного регіону;
- економічною його характеристикою;
- національним складом і структурою населення;
- послабленням соціального контролю за поведінкою людей;
- рівнем культурно-виховної роботи, організації дозвілля та побуту населення;
- рівнем організації роботи в боротьбі зі злочинністю тощо.

При виявленні та взятті до уваги територіальної різниці в географії злочинності стають більш видимими й конкретні причини злочинів, умови їх скоєння, що має не тільки пізнавальне значення, але і слугує основою для організації конкретної практичної діяльності.

Поряд з поняттям «географія злочинності» існує і «топографія злочинності», котре ввів у науковий обіг німецький учений Г. Шнайдер. *Топографія злочинності* – це безпосереднє місце вчинення злочину (магазини, вокзали, квартири, парки тощо).

3. *Латентна злочинність* – це сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які з різних причин не були взяті до уваги органами внутрішніх справ, прокуратурою, службою безпеки та судом.

Суспільна небезпека латентної злочинності полягає в тому, що:

- питання боротьби з латентною злочинністю не беруться до уваги і не плануються, а тому не можуть бути ефективними;
- вона зменшує ступінь достовірності прогнозів злочинності, утруднює визначення напрямків боротьби з нею;
- якщо при розкритих кримінальних правопорушеннях спричинення матеріальних збитків частково відновлюється, то в разі прихованих – вони не тільки не відновлюються, але немає навіть процесуальних шляхів для цього;
- почуття безкарності заохочує осіб, які скоїли тяжкі злочини, продовжувати свою злочинну діяльність, тобто сприяє зростанню злочинності, зокрема, рецидивної;
- латентна злочинність, оскільки вона все ж «помічається» довколишніми, руйнує їхні моральні та правозаборонні бар'єри;
- під її впливом деякі члени суспільства стають на злочинний шлях;
- складає хибне враження про фактичні обсяги злочинності, її рівень, структуру, динаміку, про величину й характер шкоди, завданої злочинністю;
- заважає реалізації принципу невідворотності відповідальності за вчинені кримінальні правопорушення ;
- підриває авторитет правоохоронних органів держави;
- знижує активність громадян у боротьбі зі злочинністю;
- сприяє зростанню соціальної напруги в суспільстві;
- сприяє процесам самодетермінації злочинності.

У науковій юридичній літературі розрізняють *латентність трьох видів***:** природну, штучну та пограничну.

Природна латентність – це сукупність тих випадків, коли факт злочину був, але він не став відомим правоохоронним органам. Наприклад, неповідомлення потерпілих про злочин.

Штучна латентність – факт злочину відомий, але з різних причин правоохоронні органи не ставлять його на облік, щоби створити враження успішності боротьби зі злочинністю.

Погранична латентність – факт злочину стався, але потерпілий не усвідомлює цього (приміром, пожежі, кишенькові крадіжки).

Практика діяльності правоохоронних органів дає підстави виокремити три рівня латентності:

1) *низький* – очевидно вчинені тяжкі кримінальні правопорушення , інформація про які швидко поширюється (вбивства, розбійні напади, грабіж

тощо);

2) *середній* – кримінальні правопорушення , вчинення яких не є таким очевидним, як при низькому рівні латентності. Потерпілі з різних причин не звертаються за захистом до правоохоронних органів, хоча й не приховують факту вчиненого злочину (незначна шкода, завдана злочином; відсутність віри в можливість розкриття злочину правоохоронними органами; кримінальні правопорушення проти особи тощо);

3) *високий* – кримінальні правопорушення , про вчинення яких у більшості випадків відомо тільки злочинцю й потерпілому, крім того останній зацікавлений у приховуванні факту злочину з різних мотивів (сором'язливість, наявність хвороби, корисливі мотиви, шахрайство, отримання неправомірної вигоди, статеві кримінальні правопорушення тощо). Ця категорія злочинів через їхню неочевидність та практично "нульову" активність з боку потерпілого має найменшу інформативність і найвищу латентність.

4. *Причини латентності злочинів* – необхідно розуміти сукупність обставин соціального, правового, особистого й іншого характеру, що перешкоджають виявленню, реєстрації та облікові злочинів, а також їх розкриттю, зокрема й забезпеченню повноти й усебічності їх розкриття.

Під обставинами соціального характеру необхідно також розуміти й недоліки в діяльності правоохоронних і судових органів, до обов'язків яких входять виявлення, реєстрація злочинів і осіб, які їх вчинили, а також здійснення правосуддя.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, що зумовлюють існування латентної злочинності:

- *до об'єктивних належать:* середовище й обставини, в яких здійснюються кримінальні правопорушення . Приміром, специфічні недоліки у звітності та контролі, що перешкоджають розкриттю злочинів, здійснених посадовими особами; відсутність письмових і речових доказів; віддаленість від населених пунктів або людних місць при вбивствах, зґвалтуваннях, розбоях та ін.

- *до суб'єктивних належать:* небезпечність особи, що скоїла злочин; бажання приховати свою злочинну діяльність; небажання потерпілого повідомляти про злочин; недоліки в роботі правоохоронних органів.

? *Контрольні питання*

1. Що таке злочинність?
2. Які ознаки злочинності?
3. Назвіть показники злочинності.
4. Що таке латентна злочинність?
5. Назвіть види латентної злочинності.

✍ *Тестові завдання*

1. Укажіть правильне визначення поняття «злочинність»:

а) система державних і суспільних заходів, спрямованих на усунення або нейтралізацію злочинців, послаблення її причин та умов.

б) виявлення соціально-демографічних, правових, соціально-рольових, психологічних та інших властивостей суб'єктів злочину;

в) соціально зумовлене, історично мінливе, порівняно масове та кримінологічне явище, що проявляє себе в системі кримінально-карних діянь на певній території за певний період часу, а також осіб, які їх вчинили;

г) діяльність яка спрямована на утримання від злочинів і коригування поведінки осіб, які схильні й спроможні вчиняти кримінальні правопорушення .

2. Визначте які існують види злочинності:

а) первинна та рецидивна;

б) жіноча та чоловіча;

в) дорослих та неповнолітніх осіб;

г) усі відповіді правильні.

3. Укажіть правильне визначення поняття «рівень злочинності»:

а) це внутрішня, притаманна їй ознака, що розкриває її будову, окремі складові частини в загальній їх сукупності за визначений відрізок часу та на визначеній території;

б) це кількісна характеристика, що вимірюється в абсолютних величинах сумою вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу на визначеній території;

в) це показник, який відображає зміну її рівня та структури протягом того чи того тимчасового періоду (рік, три роки та ін.);

г) це економічні, соціальні, моральні, фізичні й інші шкідливі наслідки вчинених злочинів.

4. Укажіть правильне визначення поняття «латентна злочинність»:

а) це сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які з різних причин не були взяті до уваги органами внутрішніх справ, прокуратурою, службою безпеки та судом;

б) це сукупність передбачених кримінальним законом діянь , які пов’язані з переховуванням особи злочинця;

в) це сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які пов’язані з приховання доказів при судовому розгляді справи;

г) це сукупність передбачених кримінальним законом діянь, які пов’язані з систематичною неявкою учасників процесу по кримінальні справі.

5. Визначте, що належить до такого виду злочинності, як погранична латентна злочинність:

а) це сукупність тих випадків, коли факт злочину був, але він не став відомим правоохоронним органам.

б) факт злочину відомий, але з різних причин правоохоронні органи не ставлять його на облік, щоби створити враження успішності боротьби зі злочинністю.

в) факт злочину стався, але потерпілий не усвідомлює цього;

г) такого виду злочинності взагалі не існує.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:

а) ознаки злочинності;

б) види латентності;

в) ступень латентності.

2. Розв'яжіть задачу.

У місті У протягом року зареєстровано 1500 кримінальних правопорушень. Населення міста У становить 1,5 млн. осіб. У місті Х протягом того ж року зареєстровано 1300 кримінальних правопорушень. Населення міста Х складає 1,45 млн. осіб.

У якому місті вище інтенсивність злочинності?

3. Розв'яжіть задачу.

В одній з областей держави протягом 10 років було зареєстровано таку кількість злочинів: 2015 рік — 507; 2016 — 496; 2017 — 512; 2018 — 536; 2019 — 526; 2020 — 557; 2021 — 591; 2022 — 539; 2023 — 446; 2024 — 567.

Визначте величину абсолютного зростання злочинності за роками за десять років: темп зростання злочинності; темп приросту злочинності.

Зобразіть схематично динаміку злочинності в регіоні, вибравши систему координат: за горизонталлю — рік, за вертикаллю – % приросту.

4. Вкажіть, які з наведених нижче злочинів є латентними (високо-, середньо-, низько-), і поясніть чому: пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, незаконна порубка лісу, умисне вбивство, зґвалтування, шахрайство, крадіжка, грабіж, забруднення або псування земель, порушення ветеринарних правил, хуліганство, захоплення заручників, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, шпигунство, ухилення від призову за мобілізацією.

Тема 3. Теорія детермінації злочинності. Механізм кримінально протиправної поведінки

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів вищої освіти системного розуміння детермінації злочинності та механізму кримінально протиправної поведінки, опануванні філософських, соціологічних і психологічних підходів до причинності, набутті вмінь розрізняти причини, умови, фактори й детермінанти злочинності, класифікувати їх за різними критеріями та застосовувати отримані знання для кримінологічного аналізу й обґрунтування заходів запобігання злочинності у правоохоронній діяльності.

План

1. Поняття детермінації злочинності.
2. Теоретичні підходи до розуміння детермінант злочинності.
3. Класифікація причин злочинності.
4. Умови що сприяють вчиненню кримінального правопорушення.
5. Причини окремого кримінального правопорушення.
6. Роль конкретної життєвої ситуації у вчиненні кримінального правопорушення.
7. Мотивація кримінально протиправної поведінки.

Ключові терміни та поняття:

Причинність; причинно-наслідковий зв'язок; причини злочинності; умови злочинності; класифікація причин і умов злочинності, система причин і умов злочинності; детермінація; детермінанти злочинності; статистичний зв'язок, зв'язок станів.

1. Детермінація злочинності — це процес визначення причин, умов, корелянти, чинників та обставин, що сприяють існуванню та розповсюдженню злочинності загалом та окремим кримінальним правопорушенням, а також взаємозв’язок між ними та наслідками злочинності або окремого кримінального правопорушення.

Детермінанти — це причини, умови, корелянти, чинники та обставини, які породжують, зумовлюють, супроводжують злочинність. Коли розглядається поняття причин злочинності через спектр філософського вчення про причинність, то поряд із поняттям причини, яка викликає певний наслідок, неодмінно стоїть поняття умови, яка сама цього наслідку не викликає, але сприяє причині — виконати свою справу.

Причини — явище або сукупність явищ, які породжують, продукують інше явище (явища), що розглядається в цих випадках як наслідок (чи дію). Наслідком у даному випадку є злочинність. Але причина створює можливість певного наслідка, для настання якого необхідні ще й умови. Зв’язок причини з наслідком є спричинюючим.

Умови — це різноманітні явища, процеси, обставини, які сприяють або створюють можливість виникнення та прояву причини, яка породжує наслідок.

Тобто самі собою умови не породжують наслідок, але за певної ситуації (обставин, оточення) сприяють реалізації дії причини. Зв'язок умови з наслідком є зумовлюючим.

Корелянти. Зв'язок корелянта з наслідком є кореляційним — зв'язок між подіями, явища, процесами, за якого зміна одних супроводжується (не спричинюється чи обумовлюється) зміною інших .

Вивчаючи причини й умови злочинності в кримінології, вчені велике значення надають поняттю причинності як зв'язку між причиною й наслідком, причинами злочинності й самої злочинністю як явищем. Саме аналіз зв'язку має велике теоретичне і практичне значення, саме вони й характеризують злочинність.

Умови злочинності мають стимулюючий вплив, часто породжуючи злочинність, стаючи її причинами. Умови в сукупності з причинами утворюють повну причину злочинності або сукупну.

У кримінології інколи замість терміна «детермінант» використовують термін «чинник». По суті чинник має синонімічне значення із детермінантом.

Інколи поряд із термінами «причина», «умова», «корелянт», «чинник» вживають терміни «обставина», який означає щось неординарне в навколишніх умовах, та «ситуація» в якості сукупності, тісного взаємозв'язку обставин. Проте ці терміни не означають іншої функціональної ролі, ніж ту, яку виконує умова, вони лише окреслюють певний механізм, нестандартність її функціонування.

2. У кримінології є безліч підходів до класифікації детермінант злочинності, проте загальновизнаною основною класифікацією є визнання двох основних груп детермінант:

А) детермінанти соціального порядку:

залежно від рівня прояву:

загальносоціальні, які є на загальнодержавному рівні, й усувати їх зобов'язана держава загалом, а не окреме відомство. Ці детермінанти схильні до самодетермінації. Причини породжують злочинність, а злочинність породжує причини — замкнуте коло;

окремих соціальних груп — розглядаються не тільки на загальносоціальному, але, головне, на соціально-психологічному рівні. Ці детермінанти пов'язані, в основному, зі світоглядом різних категорій людей, яким властива девіантна поведінка.

індивідуально-соціальні — розглядаються на психологічному рівні дослідження. Вони пов'язані з формуванням конкретної особистості кримінального правопорушника. Людина кримінальним правопорушником не народжується, а стає під впливом різних соціальних детермінантів. Вивчаючи ці детермінанти насамперед необхідно провести аналіз особистості кримінального правопорушника.

Б) детермінанти біологічного порядку. Детермінанти біологічного порядку можуть бути виключно у взаємодії із соціальними й навпаки. Тут мова

йде про певне діалектичну єдність біологічного й соціального. Інакше чим би тоді можна було пояснити, що з двох людей, які зростали в практично однакових соціальних умовах, один скоює кримінальне правопорушення, а інший — ні. Те ж стосується і зворотній ситуації, коли дві схожі за фізіологічними і психологічними особливостями людини, потрапляючи в різні соціальні умови, обирають протилежні лінії поведінки. Безсумнівно, заперечувати вплив біологічних особливостей людини на формування кримінально протиправної поведінки не можна, однак тут важливо не допустити стигматизації й упередженої оцінки.

Вивчаючи біологічні детермінанти злочинності, останнім часом вчені все більшу увагу приділяють генетиці — науці, яка вивчає спадковість і мінливість. Зазначимо, що кримінальне правопорушення не можна пояснити якимись вічними потягами, інстинктами, закладеними в людині природою, біологією, генами. Основні біологічні потреби далеко не розкривають мотиви і спонукання людини. Над вродженим «репертуаром» поведінки під впливом соціального середовища надбудовуються вторинні, саме соціальні потяги й потреби. Немає вроджених соціальних і антисоціальних програм поведінки. На будь-якому біологічному підґрунті (за винятком патології) може бути сформована соціально-позитивна особистість, а також соціально-негативна. Однак біологічна активність теж входить у структуру спонукальних мотивів людської поведінки, у тому числі і кримінально протиправних. У даний час питання про те, наскільки генетично може бути закладено поведінку людини, її сприйняття навколишнього світу, позитивні або негативні якості, залишається відкритим.

Інша річ патологія — різні генетичні відхилення, пов’язані зі спадковими захворюваннями, які викликають соціальну недостатність індивіда, що веде в низці випадків до формування девіантної поведінки.

Вивчаючи причини злочинності біологічного порядку, вчені також приділяють увагу індивідуальним особливостям психіки.

Індивіди з яскраво вираженими психічними відхиленнями можуть по-іншому сприймати навколишній світ, деякі здібності можуть бути викривлені. Наприклад, серед осіб, засуджених за вбивства, зґвалтування й заподіяння тяжких тілесних ушкоджень 70 % має різні психічні аномаліями.

Важливим детермінантом злочинності саме біологічного порядку можна назвати психофізіологічні навантаження, які набувають останнім часом усе більшої актуальності. Проблема полягає в тому, що біологічно людина не змінюється, як і тисячу років тому, так і сьогодні, організм людини залишається таким самим. А ось середовище, яке його оточує, змінюється дуже швидко, починаючи із соціально-технічних умов, закінчуючи екологічною ситуацією. Людина відчуває безперервну напругу, у результаті якого виникає не тільки фізична втома, а й перевантаження нервово-психічного й емоційного характеру. Вони не можуть не впливати на поведінку людей, не створювати різні конфліктні ситуації, які часом призводять до девіантної, у тому числі і кримінально протиправної поведінки.

3. Класифікацію причин злочинності слід проводять за кількома підставами:

рівнем функціонування: загальні причини; причини окремих груп кримінальних правопорушень (неповнолітніх осіб, організованих, необережних тощо. Вони досліджуються в Особливій частині кримінології); конкретні причини, які встановлюються з урахуванням кожного конкретного кримінального провадження. Конкретні причини є основою для причин груп кримінальних правопорушень, загальної системи кримінальних правопорушень і виступають як їхні складові елементи.

за змістом: економічні (спричиняють кримінально протиправну поведінку не тільки окремої особи, а і криміногенну ситуацію суспільства загалом. Причому злочинність зростає як у періоди підйом економіки, так і в періоди її спади. Натомість стабільна економічна ситуація чинить деструктивний вплив на злочинність); політичні; соціально-побутові; духовно-моральні; соціально-психологічні; культурно-виховні, правові, організаційно-управлінські тощо.

за природою виникнення: об'єктивні (здебільшого не залежать від волі людей, оскільки є результатом діяльності інших поколінь або впливу природних сил і тому не можуть бути негайно усунені); суб'єктивні (суспільні явища, які люди створюють самі й можуть їх подолати, але не роблять цього зрізних причин. Наприклад, алкоголізм, наркоманія, корупція державних службовців, пропаганда насильства, бездуховності тощо); об'єктивно-суб'єктивні; Абсолютно об'єктивних або абсолютно суб'єктивних явищ у суспільстві не буває. Здебільшого криміногенні причини носять об'єктивно-суб'єктивний характер із переважанням об'єктивного або суб'єктивного.

залежно від історичного періоду: дорадянські; радянські й пострадянські.

за глибиною (і силою дії): корінні й некорінні; основні й неосновні; головні й неголовні.

4. Умови поділяються на групи:

супутні (вони утворюють загальний фон подій і явищ, обставини місця і часу);

необхідні (без таких умов подія не могла б наступити);

достатні (сукупність всіх необхідних умов).

До умов, що сприяють скоєнню кримінального правопорушення можна віднести недоліки в сфері охорони майна та правопорядку; в організаційно-технічній сфері; в діяльності судових органів, поліції, юстиції, прокуратури, органів державної влади, контролюючих органів (фіскальна служба) тощо.

Слід пам'ятати, що кримінальне правопорушення може бути скоєно як при наявності таких умов, так і при їх відсутності. Так, наприклад, якщо відсутній замок на двері складу, то це може служити безперечною умовою, що сприяє скоєнню кримінального правопорушення, при цьому крадіжки може і не відбутися.

По механізму обумовлення кримінальних правопорушень умови можуть бути нейтральними, що сприяють або перешкоджають скоєнню кримінальних правопорушень.

Умови можуть бути і віктимогенними. На підставі вивчення статистичних даних можна зробити висновок про те, що аморальну, провокаційно-кримінально протиправну поведінку потерпілого найчастіше обумовлює вчинення відносно нього кримінального правопорушення. Високу віктімогенність (здатність явищ і процесів шкідливо впливати на особу, збільшуючи її віктимність) можна виявити в таких складах кримінальних правопорушень як шахрайство, кримінальні правопорушення пов'язані із побутовим насильством, автотранспортні кримінальні правопорушення. Сьогодні сформувався такий кримінологічний напрям як кримінологічна конфліктологія, яка вивчає криміногенну роль потерпілої особи на сімейно-побутові та дозвільні конфлікти.

Найбільше ж очевидними й досить добре дослідженими умовами злочинності є алкоголізм. Згідно з Єдиним звітом про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2024 рік 6 % виявлених осіб перебували в стані алкогольного сп'яніння й ще 0,8 % у стані наркотичного, токсичного або психотропного. Здебільшого такими особами вчиняються кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (57 %), проти власності (13 %) та проти безпеки руху та експлуатації транспорту (13%) За даними МОЗ практично кожні двоє з трьох респондентів (63,7%) повідомили, що вживали наркотики хоча б раз у житті

Тим не менше з кожним роком кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень пов'язаних із наркоманією скорочується в середньому на 3,9 %.

За останні роки значно зросло негативне значення легальної, а тим більше нелегальної міграції. Набагато зросли масштаби еміграції (в тому числі так званого відтоку мізків).

До числа чинників, має велике значення впливають на стан злочинності, слід віднести умови проживання людей у містах, їхніх передмістях, сільській місцевості, тобто характер розселення. Щільність населення є умовою, що призводить до часткового погіршення якості життєвого простору і сприяє можливостям підвищеної частоти соціальних контактів.

Іншим криміногенним чинником територіальної системи розселення виступає віддаленість території районів від центру агломерацій. Кількісна сторона оцінки дії цього чинника свідчить про наявність прямого зв'язку між кількістю скоєних кримінальних правопорушень і просторовим розміщенням населення за основними елементами системи розселення, коли зі зменшенням чисельності жителів скорочується й кількість протиправних дій.

Дослідженнями встановлено загальну закономірність впливу на злочинність чинника віддаленості, яка виражається в погіршенні кримінологічної ситуації в міру віддалення від обласного центру.

Великий вплив на рівень і структуру злочинності здійснюють концентрація об'єктів соціальної інфраструктури та характер житлової й адміністративної забудови.

Додатковим чинником, що сприяє розширеному відтворенню злочинності в умовах найбільших міст, стало поширення проституції.

Характерним для сучасної України є мілітаризація життя і свідомості. До неї виявилася схильною значна частина населення. Крім легальних і напівлегальних способів придбання зброї широкого поширення набуло її незаконне виготовлення та розкрадання.

До умов злочинності належить пасивна поведінка представників правоохоронних органів в умовах постійного погіршення криміногенної ситуації в країні (приховування кримінальних правопорушень від обліку, завідомо неправильна кваліфікація скоєного, неналежне розслідування кримінальних проваджень, необґрунтоване залишення підозрюваного на волі або звільнення його від кримінальної відповідальності взагалі, призначення покарання, яке явно не відповідає характеру і ступеню суспільної небезпеки діяння й особи, яка його скоїла тощо

Маловивченою в кримінології умовою, що впливає на всі характеристики злочинності, є стан українського законодавства, насамперед кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого та адміністративного.

5. Детермінанти кожного кримінального правопорушення як умисного, так і необережного, є, з одного боку, особисті властивості конкретного індивіда – його потреби, погляди, інтереси, ставлення до різних соціальних цінностей і вимог, у тому числі правових; з іншого – сукупність зовнішніх обставин, які викликають намір і рішення скоїти умисне кримінальне правопорушення або дію (бездіяльність), яка призвела до кримінального правопорушення з необережності. Тобто, є взаємодія криміногенних властивостей особи, які склалися під впливом несприятливих умов її формування, із зовнішніми об'єктивними обставинами й ситуаціями.

Механізм злочинного прояву – зв'язок і взаємодія зовнішніх детермінантів об'єктивної дійсноств та внутрішніх, психічних процесів і станів особи, що детермінують криміногенні мотиви та рішення вчинити кримінальне правопорушення, спрямовують та контролюють виконання цього рішення.

Структура механізму кримінально протиправного прояву прояву:

Формування криміногенної орієнтації та мотивації;

Опредмечування мотиву кримінально протиправного прояву через намір та рішення вчинити кримінальне правопорушення;

Реалізація кримінально протиправного наміру на настання суспільно небезпечних наслідків.

6. У своєму житті людина потрапляє у безліч ситуацій, які постійно змінюються та мотивують пошук рішень щодо виходу з них. Такі ситуації можуть складатися об'єктивно, як збіг обставин життя, а можуть створюватися

за волею людей. Законослухняна частина суспільства знаходить конструктивні варіанти їх вирішення. Тоді як особи, схильні до вчинення кримінальних правопорушень, здебільшого черпають із них мотивацію до протиправної поведінки або ж використовують як сприятливі умови для реалізації кримінально протиправного задуму.

Конкретна життєва ситуація (КЖС) – це обставини життя або події, з якими зіштовхнулася людина безпосередньо перед вчиненням кримінального правопорушення і вони вплинули на її мотивацію та прийняття рішення діяти у певний спосіб. Отже, конкретну життєву ситуацію утворюють події та обставини, що зачіпають інтереси людини, впливають на вибір варіанту поведінки. Вони мають відбутися напередодні чи безпосередньо перед вчиненням кримінального правопорушення. За своїм змістом та значенням для сприйняття конкретною людиною події і обставини бувають як ординарними та і неординарними. Об'єктивний зміст подій, що відбуваються та їх суб'єктивне значення можуть не співпадати. Приміром, правомірне зауваження особі, яка у нетверезому стані чіпляється до перехожих у громадських місцях – іноді неадекватно оцінюється як повчання та образа і призводить до конфлікту із застосуванням насильства над захисником суспільної моралі. У даному випадку, не стільки сам факт зауваження, скільки його вразливе сприйняття діючим суб'єктом вплинули на імпульсивну реакцію цілеспрямованої агресії. Адекватність оцінки змісту ситуації кримінальним правопорушником залежить від швидкості перебігу подій, його психічного стану, попередніх відносин між учасниками взаємодії, поведінки протилежної сторони, налаштованості на пошук конструктивного виходу з неї або навпаки – схильності перебільшувати гостроту проблеми, нагнітати емоційну напругу, вдаватися до поспішних безальтернативних рішень. Неадекватне оцінювання ситуації звужує вибір можливих варіантів виходу з неї, дає волю емоціям та виробленим минулим досвідом поведінковим установкам.

Різноманітність конкретних життєвих ситуацій доцільно класифікувати за джерелом їх виникнення, змістом та характером впливу на діючого суб'єкта.

За першим критерієм ситуації бувають: а) створені самим кримінальним правопорушеником, наприклад, організація збору благодійних коштів на допомогу постраждалим на майдані з метою їх подальшого привласнення); б) створені за ініціативою інших осіб (виконання ролі пособниці жінкою, яка на проїжджій частині імітує поломку власного автомобіля з метою розбійного нападу її співучасників-чоловіків на водіїв транзитного транспорту); в) утворені надзвичайними подіями, стихійними лихами, техногенними катастрофами (тимчасова воєнна окупація окремих територій, повені, пожежі, землетруси, масштабні аварії, що сприяють безкарному вчиненню кримінальних правопорушень проти власності).

За змістом КЖС поділяють на криміногенні та не криміногенні. До сприятливих (не криміногенних) належать ті ситуації, які або позитивно впливають на поведінку особи, або не завдають ніякого впливу на її намір

вчинити суспільно небезпечне діяння, усувають появу кримінально протиправних мотивів і цілей.

Під несприятливою (криміногенною) ситуацією розуміють ту конкретну життєву ситуацію, яка склалася в момент вчинення кримінального правопорушення або незадовго до цього, й у взаємодії з його причинами та умовами викликає остаточну рішучість особи скоїти дане кримінальнеправопорушення. Якщо особа, у свідомості якої вже сформувалися стійкі та глибокі погляди і звички, опиняється в такого роду ситуації, у неї є великі шанси скоїти злочинне посягання.

Серед криміногенних ситуацій, як приклад, можна навести такі: ситуація, яка виникла внаслідок дій самого винного (довів себе до стану сильного сп'яніння, затіяв сварку тощо); ситуації, що склалися внаслідок неправомірних дій інших осіб (обман із їхнього боку, загрози, знущання і т. ін.); інтенсивні сімейні скандали й конфлікти; фізіологічні й емоційні багатоденні біоцикли, унаслідок яких настають неуважність, депресія тощо); екстремальні стани особи через хворобу, втому; ситуації, викликані стихійними лихами (повені, пожежі); проблемні, конфліктні ситуації тощо.

Проблемні ситуації — це ті, у межах яких є перешкоди, труднощі на шляху до поставленої винним мети. Вирішуючи подібні ситуації деякі люди ігнорують засоби і правила, вироблені для цих випадків суспільством, і віддають перевагу неправомірним способам подолання перешкод.

Конфліктні ситуації передбачають зіткнення інтересів, позицій, прагнень винного та інших осіб, унаслідок чого виникають серйозні суперечності сторін, що спричиняють складні форми боротьби для досягнення бажаного.

Криміногенна ситуація за своїм змістом — категорія об'єктивна. Вона визначається фактичними явищами, подіями, що відбуваються в дійсності, яка оточує людину. Водночас вона має особистісне значення, оскільки оцінка ситуації тісно пов'язана з мотиваційною сферою особи, її індивідуальними особливостями. Треба враховувати й те, що в конкретній ситуації винний, як правило, діє відповідно до раніше набутого досвіду, звичок, до соціальної спрямованості його особи. Не можна не враховувати наявність у деяких індивідів дефектів сприйняття зовнішнього середовища.

Об'єктивний зміст конкретної криміногенної ситуації й суб'єктивне її значення для індивіда можуть значною мірою розійтися. У зв'язку з цим кримінальне правопорушення часто є невідповідною реакцією на ситуацію, що склалася. Людина під впливом напруженої ситуації іноді вчиняє поспішні необдумані дії за відсутності критичного сприйняття подій, що відбуваються.

Криміногенна ситуація не належить ні до поняття причини, ні до поняття умови вчинення кримінального правопорушення. Вона в деяких випадках відповідно впливає на них, відіграючи водночас роль мотиву до вчинення кримінального правопорушення. Не кожна людина, чия свідомість уражена асоціальними поглядами і звичками, готова всякий раз вчинити кримінальне правопорушення. Для цього потрібен свого роду «поштовх», який би викликав остаточну рішучість вчинити кримінально протиправне посягання. Таким

поштовхом і є криміногенна ситуація, яку слід розглядати як зовнішнє спонукання до дії, як привід до кримінального правопорушення. Подібна специфічна категорія в системі детермінації явищ і процесів із філософської точки зору є цілком поясненою. Мотив слід відрізняти від приводу. Якщо мотив породжується поведінкою третіх осіб або пояснюється особливо несприятливим збігом життєвих обставин у житті людини, або є результатом екстремальних умов, то привід створюється самим винним і свідомо використовується ним для вчинення кримінального правопорушення або для виправдання своїх дій.

Отже, окреме (конкретне) кримінальне правопорушення є наслідком впливу на індивіда криміногенних причин, умов і криміногенної ситуації. Причина проявляється в тому, що під її дією в нього виникають готовність, високий ступінь імовірності вчинити кримінально протиправне посягання. Умова сприяє розвитку причини і внаслідок цього в особи виникає намір вчинити суспільно небезпечне діяння. Криміногенна ситуація, нарешті, викликає остаточну рішучість вчинити кримінальне правопорушення.

За характером впливу на діючого суб'єкта КЖС сприяють прийняттю рішення про кримінально протиправне посягання та полегшують досягнення наміченої цілі, перешкоджають реалізації запланованого посягання, або є нейтральними щодо мотивації та рішення вчинити кримінальне правопорушення.

Практика показує, що при вчиненні багатьох кримінальних правопорушень КЖС виконує роль умови, яка частіше сприяє, рідше – перешкоджає реалізації умислу та досягнення поставленої мети. В окремих випадках, КЖС може надихнути на вчинення кримінального правопорушення, до якого не було жодного наміру. Як приклад, можна навести ситуацію привласнення знайденого чи такого, що випадково опинилося або чужого майна особою, яка немала на це відповідного наміру.

Зазначені форми впливу зовнішнього середовища на суб'єкта кримінального правопорушення накладаються на внутрішньо особистісні елементи його свідомої і вольової діяльності — на психічні процеси і стани, що перебувають у постійній динаміці.

Таке поєднання і взаємодія об'єктивного й суб'єктивного, соціального і психологічного в особі конкретної людини становить суть поняття «механізм» індивідуальної кримінально протиправної поведінки.

7. Мотив кримінально протиправної поведінки розуміється як сформований під впливом соціального середовища та життєвого досвіду особи намір, який є внутрішньою безпосередньою причиною вчинення кримінального правопорушення та виражає особисте ставлення до того, на що спрямоване це діяння.

Мотив складається з двох взаємопов'язаних частин: змістовної й динамічної (енергетичної). Змістовна сторона мотиву вказує на задум, яким насправді керувалася особа під час постановки конкретної мети та виборі

протиправного шляху її досягнення. Це те, заради чого в дійсності вчиняється кримінальне правопорушення, його безпосередня причина. Через змістовну сторону мотиву виражається спрямованість особистості, її інтереси, схильність мислити й готовність діяти в певний спосіб. Предметний зміст мотиву пов'язаний з умислом і метою ймовірного посягання, обмірковуванням його доцільності. Енергетичну сторону мотиву утворюють емоції й почуття, що збуджують вольову активність та підтримують стан готовності до цілеспрямованих дій. Емоційне переживання кримінально протиправного наміру рухає вольовий процес у певному напрямку.

Відповідно, мотиви одночасно виступають підставою (причиною) і рушійною силою цілеспрямованої поведінкової активності, а отже, є безпосередньою причиною вчинення конкретного кримінального правопорушення (крадіжки, розбою, вбивства та ін.). Безмотивних кримінальних правопорушень не буває. До конкретних посягань людей штовхають певні спонукання: прагнення незаконного збагачення, помсти, задоволення статевої пристрасті, самоствердження через насильство над особою, національна, расова та релігійна нетерпимість тощо. Мотиви виникають та утверджуються в процесі мотивації.

Кримінальна мотивація — це поетапна психічна діяльність із формування мотиву та приведення свідомості і волі в стан підвищеної готовності реалізувати кримінально протиправний задум. Кримінологічний інтерес до категорії мотивація полягає в тому, що вона допомагає пізнати: як люди замислюють скоєння кримінального правопорушення та наважуються реалізувати намір на практиці? Мотивація є тією внутрішньою силою, що породжує особистий вибір одного із можливих варіантів поведінки і штовхає людину до досягнення поставленої мети. Сама ж вона, визначається спрямованістю особистості кримінального правопорушника. За змістом останньої робляться висновки про домінантні мотиви й обрану лінію поведінки. Спрямованість особистості — це сформована під впливом соціального середовища й життєвого досвіду ієрархія цінностей та відповідних їм провідних мотивів, якими керується її носій обираючи лінії поведінки. Вона виражає особисте ставлення її носія до норм і цінностей суспільства, видів дозволеної діяльності, відносин між людьми. Так, наприклад, кримінальні правопорушники із корисливою спрямованістю особистості, вмотивовані на незаконне збагачення. Проте одні з них, роблять це ненасильницьким шляхом. Інші — поєднують реалізацію корисливих мотивів із насильством над особою. Добре відомі широкому загалу насильницькі кримінальні правопорушники — мають агресивну спрямованість особистості, зневажають недоторканістю особи, її життя та здоров'я, честі й гідності.

Кримінальна мотивація може бути різною за мірою усвідомлення, повнотою розгортання, стійкістю, силою каузального впливу на мислення й поведінку індивіда. Вона організовує, регулює та скеровує свідомість і волю в напрямку формування наміру, визначення мети і прийняття рішення діяти в протиправний спосіб. Відповідно до цього, вирізняють три етапи мотивації: 1)

формування мотиву; 2) цілеутворення (уявлення про ціль та образ дії); 3) прийняття рішення діяти в певний спосіб. Зазначені етапи мотивації притаманні будь-якому акту поведінки, водночас кримінальна мотивація вирізняється антисоціальним змістом.

За класичною схемою, формування мотиву кримінально протиправної поведінки починається із відчуття нужди в задоволенні певних потреб. У структурі останніх зазвичай переважають матеріальні. Далі, в уяві особи, відбувається пошук предмету, що може задовольнити актуальну (особисто значущу) потребу. Найчастіше, матеріальні потреби абстрактно пов'язуються із грошовими коштами та майном. Усвідомлений, отже, предмет потреби, набуває форму інтересу. Він полягає в наданні переваги протиправному шляху задоволення матеріальної потреби, скажімо, у грошових коштах. На цьому етапі, особа вже розуміє характер майбутнього діяння і, прийнятно ставиться до можливості реалізувати намір. Потім, йде внутрішня боротьба протилежних думок, емоцій, почуттів. Унаслідок — виникає декілька мотивів одночасно. Це може бути: бажання незаконного збагачення, страх викриття і кримінального покарання, сором перед знайомими людьми, заздрощі багатим співвітчизникам тощо. У боротьбі мотивів перемагає той, що скеровує мислення в певному напрямку. За загальним правилом, провідний (домінантний) мотив визначає цілеутворення.

На етапі цілеутворення, мислення переходить від абстрактних до конкретних форм: визначається кінцевий результат і образ поведінки, що його забезпечить. Під час постановки мети, вона співвідноситься із провідним мотивом, а також внутрішньою шкалою цінностей, поглядами, переконаннями, набутим досвідом поведінки в схожих ситуаціях. Вибір серед різних варіантів поведінки протиправного — свідчить, що насправді особа була до цього морально готовою, бо кожен для себе знає крайню межу, через яку не зможе переступити. У процесі цілеутворення, особа просувається на шляху конкретизації наміру, перебирає можливі способи та засоби посягання й зупиняється на найбільш підходящих за конкретних обставин. Далі, мотивація переходить у стадію прийняття рішення.

На етапі прийняття рішення, свідомість оцінює шанси й ризики замисленого кримінального правопорушення, прогнозує його наслідки. Тут, особа має визначитися: реалізовувати намір чи ні, якщо так, то коли, і за яких умов? Ствердне рішення втілюється в планування посягання та готування до його вчинення, а не ствердне — у добровільну відмову реалізувати намір.

За ступенем організації та регуляції поведінки кримінальна мотивація може бути стійкою та ситуативною. В одних випадках, мотивоутворення розгорнуте в часі, зважене і продумане в деталях. Це характерно для кримінальних правопорушень із заздалегідь сформованим умислом, конкретизованим у загальному плані дій. Переважно йдеться про корисливі ненасильницькі кримінальні правопорушення. Водночас, у разі скоєння групи тяжких насильницьких кримінальних правопорушень проти життя і здоров'я особи, досить часто мотивація має згорнутий вигляд, протікає фрагментарно

лічені хвилини чи, навіть, секунди та призводить до спонтанних дій на емоційній основі. Зокрема, важко збагнути логіку більшості вбивств з особливою жорстокістю, заподіяння смерті під час масових бійок, спонтанних конфліктів між рідними та близькими людьми. Тут беруть верх емоції над розумом, а свідома регуляція тимчасово поступається неусвідомленим реакціям (А. Ф. Зелінський, 1986). Зазвичай тимчасово ослаблений контроль свідомості виникає внаслідок перебування особи в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння, сильного психоемоційного збудження, а також через розлади психіки й поведінки в межах осудності. Однак це ще не означає відсутність мотивів (причин) вчинення таких кримінальних правопорушень.

Психіка людини має кілька рівневу структурну організацію. Звідси, мотивація може протікає на різних рівнях абстрагування та усвідомлення. Нижчі рівні саморегуляції психіки відповідають за мотиви елементарних дій, що не вимагають напруженого вибору шляхів і засобів досягнення цілей. У повсякденному житті, люди рідко замислюються над причинами підвищеної конфліктності в побуті та сім'ї, агресивним реагуванням на нікчемні приводи, потягом до садизму й сексуальних збочень. Між тим, в основі такої поведінки лежить фіксована агресивна установка до насильства над особою заради самоутвердження, отримання задоволення й, навіть, захисту від удаваних страхів та небезпек. Носії зазначеної установки емоційно нестійкі, мають понижені пороги агресивних реакцій і ослаблену схильність до повного усвідомлення змісту та прогнозування наслідків своїх дій. Про таких людей говорять, що вони спочатку діють, а згодом думають. Натомість для більшості людей вчинення кримінального правопорушення — подія неординарна, пов'язана із можливим досягненням бажаної мети в умовах невизначеності й ризику. У дійсності, мало хто з адекватних людей впевнений в успішності реалізації кримінально протиправного наміру та досягненні бажаного результату. Невизначеність перебігу ситуації посягання, ризик бути викритим і покараним, загроза втратити здоров'я й, навіть, життя в протиборстві із жертвою — породжують стрес для психіки та «вмикають» усі її приховані резерви. Як результат, маємо розгорнуту мотивацію: зловмисники вагаються, зважують вигоду й ризик, переборюють страх, роблять помилки, приймають принципове рішення реалізувати намір чи відмовитися від вчинення кримінального правопорушення. На підтвердження такого висновку свідчать дані кримінально-правової статистики, згідно з якими за всі роки незалежності України в структурі злочинності першу позицію посідають кримінальні правопорушення проти власності (27 % у 2024 році). А, як відомо, за силою каузального впливу на особу та динамічною здатністю викликати вольову активність — корисливі мотиви не мають собі рівних і поступаються хіба-що сексуальним інстинктам.

? *Контрольні питання*

1. У чому полягають причини та умови злочинності?

2. Яка наукова та практична значимість встановлення причин і умов злочинності?

3. Як співвідносяться причини та умови злочинності з іншими видами криміногенної детермінації.

4. У чому полягає рівневий підхід до визначення причин і умов злочинності?

5. Який взаємозв'язок причин і умов злочинності з протиріччями соціально-економічного розвитку?

✍ *Тестові завдання:*

1. Зазначте правильне визначення поняття «причини злочинності»:

а) це найбільш загальна категорія, що характеризує походження явищ, які вивчаються у природі і суспільстві;

б) це явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності (наслідку), але слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню, тобто в певний спосіб упливають на розвиток причинного зв'язку, сприяючи чи не перешкоджаючи породженню злочинності;

в) це соціально-психологічні обставини, що безпосередньо породжують і відтворюють злочинність та кримінальні правопорушення як свій закономірний наслідок;

г) поняття «причини злочинності» взагалі не використовують, є лише детермінанти злочинності.

2. Зазначте правильне визначення поняття «умови злочинності»:

а) це співвідношення якостей, що характеризують порушника кримінально-правової заборони;

б) життєва обстановка, що складається у зв'язку з якостями особи чи поведінкою потенційної жертви, коли виникає реальна можливість заподіяти їй шкоду;

в) це такі соціально-психологічні та економічні явища, які самі не породжують злочинність і кримінальні правопорушення , а сприяють, полегшують, інтенсифікують формування і дію причини;

г) система негативних соціальних явищ, детермінуючих злочинність як свій наслідок.

3. Визначте основні закони причинно-наслідкового зв'язку:

а) рівність причини та наслідку;

б) однозначність їхніх складових елементів;

в) однопорядковість зв'язку між ними.

г) усі відповіді правильні.

4. За природою виникнення причини та умови злочинності поділяють на:

а) причини та умови всієї злочинності, причини та умови різних груп злочинів, причини та умови конкретного злочину;

б) соціальні причини та умови злочинності, біологічні причини та умови злочинності;

в) об'єктивні причини та умови злочинності, суб'єктивні причини та умови злочинності;

г) причини та умови злочинності в масштабах держави, причини та умови злочинності в різних регіонах, причини та умови злочинності в конкретному населеному пункті.

5. Як в кримінологічні літературі визначаюсь причини, що існують незалежно від волі людини?

а) самостійні причини;

б) незалежні причини;

в) суб'єктивні причини;

г) об'єктивні причини.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:

а) детермінанти злочинності за механізмом дії;

б) детермінанти злочинності за рівнем функціонування;

в) детермінанти злочинності за джерелом виникнення;

г) детермінанти злочинності за своєю суттю.

2. Назвіть причини і умови злочину, проаналізувавши наведені дані з матеріалів кримінальних проваджень:

а) Марічка зрадила свого молодого чоловіка, з яким зустрічалась 5 років і пішла до Арсена. Колишній бойфренд Марічки тяжко переживав розрив зі своєю дівчиною і просив її повернутися. Марічка сказала йому, що вона вагітна від Арсена і повертатись не збирається. Таке повідомлення розлютило колишнього коханця і він наніс ножем Марічці 5 ударів в груди, від яких вона померла на місці. Судово-медична експертиза встановила, що потерпіла не була вагітною.

Додаткові дані: колишній хлопець Марічки – чоловік 1990 р. н., має повну загальну середню освіту, працював менеджером з продажу в приватній фірмі, за характером – інтроверт.

б) Засуджений за грабіж Володимир неодноразово звертався до лікаря ВТК з проханням видати йому ліки, які містять наркотичні речовини, і кожного разу отримував відмову. Вирішивши за це помститися, Володимир підстеріг лікаря біля медпункту і наніс йому декілька ударів кулаком в обличчя, спричинивши легкі тілесні ушкодження.

3. Проведіть анкетування 20 осіб (серед своїх одногрупників, родичів, сусідів, друзів, викладачів тощо) поставивши таке питання: «Що утримує вас від вчинення кримінально-караних діянь?»:

а) страх бути покараним;

б) сором перед близькими, рідними і друзями;
в) совість;
г) віра у справедливість закону;
д) інше.

Необхідно також визначити освіту, стать та вік опитуваних. Проаналізуйте отримані результати та зробіть висновки.

4. Спробуйте узагальнити інформацію ЗМІ про «резонансні» вбивства в Україні за останні 2 роки і визначте детермінанти цих злочинів.

Тема 4. Теорія особи кримінального правопорушника. Віктимологія

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів в здобувачів вищої освіти цілісного розуміння особи кримінального правопорушника та потерпілого, з'ясуванні співвідношення соціального й біологічного в структурі особистості правопорушника, опануванні кримінологічної характеристики та механізмів формування його особистості, засад типології й класифікації кримінальних правопорушників, а також у засвоєнні основ віктимології, понять віктимності та віктимізації й ролі поведінки потерпілого у виникненні кримінально протиправних посягань та розробці заходів віктимологічного запобігання.

План

1. Поняття «людина», «індивід», «особа», «особистість».
2. Співвідношення соціального і біологічного в особі кримінального правопорушника.
3. Кримінологічна характеристика особи кримінального правопорушника.
4. Формування особи кримінального правопорушника.
5. Типологія особи кримінального правопорушника і класифікація кримінальних правопорушників.
6. Особа потерпілого.

Ключові терміни та поняття:

Асоціальний тип; антисуспільний тип; хромосомна теорія; особа злочинця; суб'єкт злочинця; підсудний; засуджений; механізм злочинної поведінки; мета; воля; криміногенна ситуація; біологічний фактор; соціальний фактор; класифікація злочинців, типологія злочинців.

1. Сучасна наука щодо людини застосовує низку понять: власне «людина», «індивід», «особа», «особистість».

Поняття «людина» в цій низці є первинним. Це істота, що займає певне місце в еволюційної системі. Людина — це біологічна істота, що належить до класу ссавців, виду homo-sapiens. Людина наділений свідомістю, тобто здатністю пізнавати світ і себе і відповідно до цього діяти розумно. Людина як біологічний вид наділений тілесною організацією: прямоходінням, наявністю рук, високорозвиненим мозком тощо. Людина є об'єктом вивчення природничих та суспільних наук.

Поняття «людина» часто вживається і в іншому значенні — «індивід», коли потрібно визначити одиночного представника з усього роду людського або з певної його спільності — колективу, групи, незалежно від того, за якою ознакою вона виділена — біологічною або соціальною .

Для позначення соціальних властивостей людини її соціальної сутності використовують термін «особа». Особа — це той образ (обличчя) людини, яким

вона постає в суспільних відносинах, яким її сприймають учасники цих відносин, суспільної активності та діяльності. Щодо здійснення діяльнісних видів людської активності в значенні «особа» часто вживається термін «суб'єкт»: «суб'єкт підприємницької діяльності», «суб'єкт кримінального правопорушення», «суб'єкт запобіжної діяльності» тощо .

Зі свого боку соціальні якості особи визначають сутність її «особистості».

Особистість — соціальна якість людини, особистість — це людина, наділена свідомістю, промовою і здатністю до діяльності. Людина не народжується особистістю, а стає нею у процесі спілкування, отже, поза суспільством формування особистості неможливо. Відповідно, людина не народжується і кримінальним правопорушником, а стає ним у результаті несприятливого морального формування її особистості.

Відомо приблизно 30 випадків, коли тварини «виховували» дітей. Картина всюди була одна й та ж сама. Діти не вміли ні стояти, ні ходити, але швидко пересувалися рачки чи спритно лазили по деревах. Вони не володіли мовою й не могли вимовляти членороздільні звуки, відмовлялися від людської їжі, харчувалися сирим м'ясом, дикими рослинами, зривали із себе одяг, кусалися, вили, спали на голій підлозі тощо. Це показує, що людська органіка універсальна, пластична й дозволила дітям легко пристосуватися до тварини способу життя.

Але людина, яка не здатна здійснювати усвідомлені дії, відповідати за свої вчинки, за поведінку загалом, за своє ставлення до себе подібних і суспільства, позбавлена необхідних властивостей, щоби характеризуватися саме як особистість. Щоби новонароджена дитина стала діяльної особистістю, вона повинна пройти відповідні стадії природного (біологічного) і соціального розвитку. Вона повинна не тільки досягти певного рівня фізичної й розумової досконалості, але і придбати поряд із цим необхідний для життя діяльної істоти досвід спілкування з іншими людьми.

Отже, особистість кримінального правопорушника — це сукупність соціально значущих негативних властивостей, ознак, зв'язків, відносин, які характеризують особу, яка винно порушила кримінальний закон, у поєднанні з зовнішніми умовами й обставинами, що впливають на його антисуспільну поведінку.

Не можна не визнати також, що в багатьох осіб, які скоїли, наприклад, необережні кримінальні правопорушення, можуть бути відсутні риси, типові для кримінальних правопорушників. Поняття особистості кримінального правопорушника не може слугувати ярликом для позначення найбільш небезпечних і злісних правопорушників.

Кримінологічне вивчення особистості кримінального правопорушника здійснюється головно для виявлення й оцінки тих її властивостей і рис, які породжують кримінально протиправну поведінку, для її профілактики, у тому числі повторної задля виправлення засуджених.

Вивчення особистості кримінального правопорушника має будуватися на правовій основі — закон повинен визнавати досліджувану особистість

суб'єктом кримінального правопорушення. Тому розглянута категорія має тимчасові рамки: з моменту скоєння кримінального правопорушення й до закінчення відбуття покарання, а не до моменту констатації виправлення. Однак після відбуття покарання людина вже не є кримінальним правопорушником і представляє інтерес не як носій «кримінально протиправної особистості», а як особа, здатна знову стати на кримінально протиправний шлях, особливо якщо мова йде про рецидивістів.

2. Однією з корінних проблем вивчення особистості кримінального правопорушника є проблема співвідношення соціального й біологічного.

Питання про роль біологічних якостей людини в кримінально протиправній поведінки ставилося ще на перших етапах розвитку кримінологічної науки, і взагалі, в антропологічних теоріях італійського вченого Чезаре Ломброзо.

Радянська кримінологія виходила з того, що злочинність і конкретні кримінальні правопорушення в будь-якому суспільстві носять соціальний характер і у зв'язку з цим був висунутий лозунг – кримінальними правопорушниками не народжуються – ними становляться. Через це ігнорувався індивідуальний підхід до з'ясування причин і умов кожного конкретного кримінального правопорушення. Обвинувачувалися при цьому, передусім, сім'я, школа, оточення у виробничій сфері і сфері дозвілля. Особливості особи кримінального правопорушника, його психофізичні якості були поставлені на другий план і розглядалися як необов'язкові, факультативні.

Позиція більшості сучасних вітчизняних кримінологів ґрунтується на тому, що загалом кримінально протиправна поведінка в будь-якому суспільстві має соціальний характер і соціальну обумовленість. Пояснення її тільки чи переважно біологічними властивостями особи суперечить усій історії злочинності, та боротьба з нею ведеться соціально-економічними, правовими та іншими засобами, а не біологічними. Це аж ніяк не означає ігнорування біологічних чинників, однак вони можуть носити лише характер умови, що сприяє кримінально протиправній поведінці, але аж ніяк не її причини.

Деякі вчені на підтвердження того, що біологічні чинники можуть самі по собі призводити до кримінально протиправної поведінки, що схильність до такої поведінки біологічно детермінована й може передаватися в спадок, наводять дані про те, що в загальній масі кримінальних правопорушників чимало осіб із розладами психічної діяльності.

Дійсно, як показують дослідження, серед кримінальних правопорушників, особливо тих, що вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення, висока питома вага людей, які мають психічні аномалії в межах осудності. Вона сягає 30%. Положення психології, психофізіології, психіатрії, деякі кримінологічні дані дають підставу вважати, що ослаблення чи спотворення психічної діяльності будь-якого походження сприяє виникненню й розвитку таких рис характеру, як дратівливість, агресивність, жорстокість, і, заразом веде до зниження вольових процесів, підвищення сугестивності,

ослаблення стримуючих контрольних механізмів. Ці риси перешкоджають нормальній соціалізації особистості, призводять до інвалідності, заважають займатися певними видами діяльності і взагалі працювати, що підвищує ймовірність скоєння протиправних діянь і ведення антисуспільного способу життя. Значущість зазначених чинників зростає в сучасних умовах, характеризуються загальною психічною напруженістю, збільшенням кількості емоційно-стресових розладів, станів психічної дезадаптації.

Однак це зовсім не означає, що аномалії психіки є причиною скоєння кримінальних правопорушень. По-перше, серед усієї маси кримінальних правопорушників суб'єкти з такими аномаліями не становлять більшості. По-друге, навіть наявність психічних аномалій у конкретної особи далеко не завжди свідчить про те, що вони зіграли криміногенну роль у його протиправній поведінці. По-третє, як доведено багатьма емпіричними дослідженнями, не сама аномалія психіки визначає скоєння кримінального правопорушення, а виховання, ті несприятливі умови формування індивіда, які породили його криміногенні особистісні риси. Зрозуміло, такі аномалії можуть сприяти їхньому виникненню й розвитку, як і самому протиправної поведінки, але лише в якості умови, не визначального це поведінка загалом.

Констатація будь-якої психічної аномалії (наприклад, психопатії, олігофренії в стадії дебільності, органічного ураження центральної нервової системи тощо) аж ніяк не пояснює, чому ця людина скоїла кримінальне правопорушення. Мотивація, внутрішні причини кримінально протиправної поведінки не представлені в діагнозі, який лише визначає наявність того чи іншого розладу, його ступінь, важкість тощо. Тому зрозуміти суб'єктивні причини кримінальних правопорушень, представлені в мотиві, можна лише шляхом психологічного вивчення особистості. Дефекти психіки, якщо, звичайно, вони мають місце, зовсім не є мотивами кримінально протиправної поведінки, хоча й можуть впливати на них.

Як встановлено, психопатії, наприклад, є одним із чинників, що сприяють скоєнню насильницьких кримінальних правопорушень. Водночас давно відомо, що психопати успішно працюють і виконують багато інших обов'язків. Тому основне значення має не аномалія сама собою, а соціальний образ особи, сформований суспільством.

Кримінологами робилися спроби виявити значення біологічних чинників в особистості кримінального правопорушника шляхом вивчення близнюків. Це вивчення орієнтується на єдиний генетичний початок, а саме на схожість (ідентичність) генотипу, і спрямоване на з'ясування ступеня збігу інших, у тому числі кримінологічних ознак. Значення близнюкового методу полягає в тому, що одноядцеві близнюки мають ідентичний генотип. Вони народжуються у вигляді двох хлопчиків або двох дівчаток. Порівнюючи таких близнюків і оцінюючи величину внутріпарної кореляції (відповідності), можна встановити, які їхні особливості детерміновані генотипом і які - впливом середовища. Зіставлення даних різних досліджень показує частоту кримінально протиправної поведінки другого близнюка, якщо перший був кримінальним

правопорушником, водночас, як виявилося, частота кримінально протиправної поведінки однояйцевих близнюків удвічі вище, ніж у двуяйцевих. Однак це не може служити доказом біологічного походження кримінальних правопорушень. Кримінально протиправна поведінка осіб, що володіють схожим генотипом, може пояснюватися як подібним середовищем формування особистості, так і подібними психофізіологічними особливостями вивчених осіб. До того ж однояйцевих близнюків серед населення дуже небагато, а серед кримінальних правопорушників, практично одиниці, що не дозволяє зробити будь-які однозначні висновки.

У плані співвідношення біологічного й соціального увагу кримінологів залучали особи, що володіють хромосомними аномаліями, тобто відхиленнями від нормальної будови й кількості хромосом у спадкових (статевих) клітинах. Хромосомні аномалії трапляються приблизно у 0,4 відсотка новонароджених. Кримінологічне значення хромосомних аномалій зазвичай приписується двом із них, пов'язаних із наявністю в чоловіків додаткової 47-ої хромосоми типу "Х" або типу "У". У 60-х роках була висловлена думка про те, що саме ці типи хромосомних аномалій можуть бути пов'язані з кримінально протиправної поведінкою. Однак і в цій області не здобуто достовірних даних. Недосконаліть методик дослідження, мале число спостережень у кожному з них - все це призвело до того, що відмінності в оцінках різних вчених ступеня поширеності зайвої хромосоми серед кримінальних правопорушників досягають двадцяти кратних розмірів. За суттю, дослідження хромосомних аномалій встановили відомий зв'язок цих аномалій не стільки зі злочинністю, скільки з психічними захворюваннями: серед обстежених значну більшість склали саме особи з такими захворюваннями (аномаліями).

Оскільки мова йде про особистість, про роль біологічних чинників, можна говорити лише на особистісному, психологічному рівні. Особистість, її психіка є, образно кажучи, ареною, на якій відбувається взаємодія соціальних і біологічних чинників. Поза психіки їхнє співвідношення зрозуміти неможливо. Тому науковий аналіз зазначеної проблеми може бути плідним тільки в тому випадку, якщо розглядати дію цих чинників у структурі особистості, оскільки людська поведінка залежить від того, на якій особистісній основі вони функціонують. Інтенсивність прояву соціальних і біологічних обставин залежить від того, якою є сама особистість.

3. Кримінологічна характеристика особи кримінального правопорушника дається на підставі низки специфічних ознак, рис, властивостей особи, які у своїй сукупності утворюють структури особи кримінального правопорушника.

Найчастіше виокремлюють такі складові кримінологічної структури: соціально-демографічні, морально-психологічні, соціально — рольові, кримінально-правові. Ця структура будується шляхом узагальнення офіційних статистичних даних, які характеризують засуджених осіб, а також на підставі вибіркових кримінологічних досліджень.

Соціально-демографічні ознаки особи кримінального правопорушника. Ці ознаки самі собою не ж криміногенними. Вони містять відомості про стать, вік, рівень освіти, соціальний стан, сімейний стан, рід занять, наявність постійної роботи, її тривалість, частота зміни місця роботи, інші джерела матеріального доходу (випадковий заробіток, жебрацтво, вчинення кримінального правопорушення), національність, громадянство, місце проживання тощо. Ці данні містять цінну кримінологічну інформацію про узагальнюючий портрет тих осіб, які скоїли кримінальні правопорушення.

Наприклад, згідно з Єдиними звітами Генеральної прокуратури про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2024 кримінальні правопорушення в Україні скоюють переважно чоловіки (88,2 %). Співвідношення різних вікових груп у масі всієї злочинності показує, що найбільша кримінальна активність притаманна особам віком 29–39 років (36,3 %), потім іде категорія осіб від 40 до 54 років (31,2 %). Серед осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в середньому рівень освіти нижчий, ніж серед законослухняних осіб. Так, 67,5 % мають базову середню або профільну середню освіту. 99,3 % є громадянами України.

63,7 % осіб, на момент скоєння кримінального правопорушення ніде не навчались і не працювали, при цьому були працездатними. Однак ці цифри слід сприймати з обережністю. Системні проблеми у сфері правоохоронної діяльності мають наслідком те, що найбільш пильна увага сконцентрована переважно на тих, кого зараховують до бідних і маргінальних прошарків. Можна констатувати, що розподіл кримінальних правопорушників за родом занять і соціальним статусом тільки приблизно відображає реальну картину. Надбагаті й багаті громадяни України, як свідчать кримінологічні дослідження, так само вчиняють кримінальні правопорушення, однак імовірність притягнення до кримінальної відповідальності цієї категорії осіб мінімальна .

Морально-психологічні якості особистості кримінального правопорушника охоплюють світогляд людини, її духовність, погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, вольові ознаки, рольові ознаки, рівень потреб, психічні аномалії, що не виключать осудності.

Соціально-рольові ознаки особи кримінального правопорушника характеризують побутові, сімейні, виробничі та загальні зв’язки суб’єкта. До них належать: найближче оточення, побутові відносини, сімейні відносини, виробничі відносини, загально-цивільні відносини.

Кримінально-правові ознаки особи кримінального правопорушника знаходять свій вияв у деяких формах до-кримінально протиправної поведінки особи й найбільш повно виражені в учиненому нею кримінальному правопорушенні. До цих ознак належить: мотив кримінального правопорушення, характер та направленість посягань, одиночний чи груповий характер посягань, рядову и організуюча роль, фактичний чи юридичний рецидив, стаття Кримінального кодексу України, строк покарання, вид покарання. Так, у складі групи вчиняють кримінальні правопорушення 3,7 %

осіб, у стані сп’яніння — майже 6,7 %, і рецидив кримінальних правопорушень складає 18 %.

Ознаки, які складають кримінологічну структуру особистості кримінального правопорушника, не завжди притаманні в повному обсязі конкретному кримінальному правопорушнику. Вони, так би мовити, подають загальний портрет особистості кримінального правопорушника і є найбільш характерним для тих, хто скоює особливо тяжкі й тяжкі кримінальні правопорушення , систематично займається злочинною діяльністю.

4. Процес формування особистості прийнято розглядати як соціалізацію — процес наділення особистості соціальними властивостями, обрання життєвих шляхів, встановлення соціальних зав’язків, формування самосвідомості та системи соціальної орієнтації, входження в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних соціальних ролей і функцій. У цей період виникають і закріплюються типові реакції на виникаючі життєві ситуації, найбільш характерні для даної людини.

Соціалізація особистості як активний процес триває не все життя, а лише період, необхідний для сприйняття комплексу норм, ролей, установок тощо, тобто протягом часу, необхідного для становлення індивіда як особистості. Можна виокремити первинну соціалізацію, або соціалізацію дитини, і проміжну, яка припадаю на період переходу від юнацтва до зрілості, тобто період від 17–18 до 23–25 років. Особливо важливу роль у формуванні особистості відіграє первинна соціалізація, коли дитина несвідомо засвоює зразки й манеру поведінки, типові реакції старших на ті чи інші проблеми. Як показують психологічні дослідження особистості кримінального правопорушника, подорослішавши людина часто відтворює у своїй поведінці те, що закарбувалося в її психіці в період дитинства. Наприклад, вона може намагатися вирішити конфлікт за допомогою грубої сили, як це робили її батьки. Отже, кримінально протиправну поведінку можна вважати своєрідним продовженням, наслідком первинної соціалізації.

Дефекти первинної, ранньої соціалізації в батьківській родині можуть мати криміногенне значення насамперед тому, що дитина ще не засвоїла інший позитивний вплив, вона повністю залежна від старших. Тому питання формування особистості в сім’ї заслуговують виняткової уваги кримінологів. Сім’я — головна ланка того причинного ланцюга, який веде до кримінально протиправної поведінки.

Зараз накопичено багату кількість даних про сім’ї кримінальних правопорушників і методах батьківського виховання, які в них були. В основному це соціологічні та соціально-демографічні дані про сім’ю. Однак на нинішньому етапі розвитку науки й потреб правоохоронної практики стає зрозуміло, що такої інформації (про склад сім’ї батьків майбутніх правопорушників, сімейні відносини, рівень культури батьків, скоєння ними та іншими родичами аморальних або протиправних дій і тощо) недостатньо, щоби пояснити походження кримінально протиправної поведінки.

Так, за всієї цінності численних даних про неблагополучні або неповні сім'ї, залишається незрозумілим, чому багато «вихідці» з таких сімей ніколи не здійснюють протиправних дій. До числа ж неблагополучних сімей відносять тільки ті, у яких батьки скоїли протиправні або аморальні дії. Відсутність, наприклад, батька або його аморальна поведінка далеко не завжди формує особистість кримінального правопорушника. Тому слід вважати, що вирішальну роль відіграє не тільки склад сім'ї, не тільки відносини між батьками, навіть не їхня об'єктивно непристойна, а то і протиправна поведінка, скільки їхнє емоційне ставлення до дитини, її прийняття або, навпаки, відсторонення від неї. Можна знайти чимало сімей, у яких батьки скоюють правопорушення (наприклад, розкрадання), але їхнє емоційне ставлення до дітей відрізняється теплотою й щирістю. Діти з таких сімей менше схильні до скоєння кримінальних правопорушень. Тому є всі підстави вважати, що саме відсутність подібних відносин у дитинстві у вирішальній мірі визначає неналежну поведінку людини в майбутньому.

Умови життя дитини не мають прямого впливу на його психічний і моральний розвиток. В одних і тих же умовах можуть формуватися різні особливості особистості, усе залежить від того, у яких взаєминах із середовищем перебуває людина. Вплив же середовища сприймається залежно від того, через які раніше сформовані психологічні властивості дитини він засвоюється.

Є безліч переконливих доказів того, що в сім'ях із міцними, теплими емоційними контактами й шанобливим ставленням до дітей активніше формуються такі якості, як колективізм, доброзичливість, уважність, здатність до співпереживання, самостійність, ініціативність, вміння вирішувати конфліктні ситуації тощо. Усе це робить дітей комунікабельними, забезпечуючи високий престиж у групі однолітків. Навпаки, чим менше тепла, ласки, турботи отримує дитина, тим повільніше вона формується як особистість. Недостатня увага, низька частота спілкування батьків і дітей (гіпоопіка), викликана різними причинами, у тому числі об'єктивними, нерідко викликають у останніх емоційний голод, недорозвиненість вищих почуттів і інфантильність особистості.

Дефіцит спілкування з негативними наслідками може виникнути і з таких поважних причин, як завантаженість батьків роботою, їхні тривалі службові відрядження, хронічні хвороби тощо.

Психологічне відчуження батьків від дитини — не єдина причина формування особистості кримінального правопорушника. Нерідко воно відбувається іншим шляхом: у дитини й підлітка є необхідні емоційні зв'язки з батьками, але саме останні демонструють йому зневажливе ставлення до моральних і правових заборон, зразки протиправної поведінки (наприклад, постійно пиячать, учиняють хуліганські дії тощо). Тому підліток порівняно легко засвоює ці зразки і відповідні їм погляди й уявлення, які вписуються в його стереотипи мислення й починають стимулювати його вчинки.

Криміногенні наслідки може мати й таке сімейне виховання, коли за відсутності теплих емоційних відносин і цілеспрямованого морального виховання оточуючі піклуються лише про задоволення матеріальних потреб дитини, яке не привчає його з перших років життя до виконання найпростіших обов'язків перед оточуючими, дотримання моральних норм. За суттю, тут проявляється байдужість до неї.

Відсутність батьківського піклування може проявлятися у відкритій формі. Найчастіше це випадки, коли дитину б'ють, знущаються над нею, іноді дуже жорстоко, виганяють із дому, не годують, не виявляють турботи тощо, завдаючи їй глибокі психічні травми. Відсторонення від дитини може бути і прихованим: відносини між батьками й дітьми в цих випадках нейтральні, кожен живе по-своєму й мало цікавиться життям іншого. Такі відносини завжди важко виявити, їх зазвичай приховують і батьки, і діти, причому роблять це, як правило, швидше мимоволі, ненавмисно.

Нерідко діти надані самі собі в багатодітних сім'ях, якщо батьки занадто зайняті роботою.

У результаті емоційного відсторонення від дитини, її неприйняття або позбавлення батьківської ласки й піклування в дитячій психіці на несвідомому рівні формуються тривожність, занепокоєння, страх втрати себе, своє «я», своє становище в житті, відчуття ворожості, навіть агресивності до навколишнього світу. Ці особливості через відсутність належного виховного впливу або, навпаки, під негативним впливом закріплюються у процесі спілкування в школі, у навчальних і трудових колективах, серед товаришів багатьма суб'єктивно значущими умовами життя індивіда.

Величезний вплив на формування особистості підлітка чинить його неформальне соціальне оточення, однолітки. Неформальні групи молоді з антисоціальною поведінкою найчастіше представляють собою об'єднання дітей, якими нехтували батьки, — і юнаків, і дівчат. Зазвичай їх зближення в рамках такої групи відбувається дуже швидко, оскільки вони представляють один для одного соціальну і психологічну цінність. Групова згуртованість і постійне спілкування дозволяють їм вистояти перед суспільством, яке сприймається ними як щось чуже і вороже.

Отже, існування злочинних груп або груп, у яких панують відсталі, шкідливі погляди і звичаї, антисоціальні норми поведінки та які, зі свого боку, чинять негативний вплив на особистість, також зумовлено соціальними причинами. Існування подібних груп неминуче в тій же мірі, у якій закономірно існування громадських структур, які виштовхують окремих людей і цим прирікають їх на відчуження. Відчужені ж особистості обов'язково об'єднуються в групи для захисту власних інтересів і взаємної підтримки.

Під впливом групи у її учасників формуються установки й ціннісні орієнтири, що включають способи вирішення життєвих ситуацій і проблем. Група дає їм те, що не дала батьківська сім'я, тому вони дуже віддані їй і її цінностям, йдуть, іноді сліпо. Образно кажучи, знехтувані родиною діти — це часто майбутні кримінальні правопорушники.

Вплив групи значний остільки, оскільки дана людина цінує свою участь у її життєдіяльності. Її члени повсякденно спілкуються , між ними виникає безліч відносин, що ґрунтуються на почуттях, а їхнє ставлення один до одного і їхня оцінка різних соціальних фактів, подій, інших людей неминуче виражаються в емоційній формі. Група засуджує або схвалює, радіє або гнівається, і тому загальні настрої або думки набувають значення соціально-психологічних і духовних чинників. Настрої й думки, що панують у групі, неминуче передаються її членам.

Надзвичайно важливо зазначити, що відчуження особистості вельми ускладнює засвоєння нею позитивних цінностей суспільства і, навпаки, сприяє сприйняттю негативних норм і уявлень антисоціальних малих груп, у яких людина, як правило, «шукає» те, у чому відмовило йому суспільство в особі родини. Загалом можна стверджувати, що соціально-психологічне відчуження породжує дезадаптацію індивіда. Дезадаптація, відчуження більшості правопорушників відрізняє їх від законослухняних громадян. Без всебічного врахування цієї обставини профілактика їх кримінально протиправних дій, так само як і виправлення, і перевиховання, представляється малоефективним.

Отже, особистість формується під впливом не тільки мікросередовища, її складників, але й макросередовища — суспільства загалом, зокрема за допомогою засобів масової інформації. Водночас макросередовище може впливати на особистість як безпосередньо, так і через окремі сфери мікросередовища: сім'ю, школу тощо.

5. Усі особи, які вчинили кримінальні правопорушення, відрізняються один від одного за демографічними, психологічними та іншими ознаками, з одного боку, а з іншого — вони за тими ж ознаками схожі між собою й утворюють стійкі групи. Ця проблема розв'язується за допомогою розподілу кримінальних правопорушників на окремі групи й типи, що досягається за допомогою класифікації та типології.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. У рамках класифікації фактично вивчається не особа в комплексі її характеристик, а контингенти кримінальних правопорушників.

Класифікація кримінальних правопорушників може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак:

1) соціологічні (соціально-демографічні): за соціально-демографічними ознаками (стать, вік, освіта); за ознаками соціального становища й роду занять (робітники, службовці, студенти, пенсіонери тощо); за ознаками місця та тривалості проживання (мігрант, мешканець міста, мешканець села тощо);

2) кримінально-правові: за інтенсивністю й характером кримінально протиправної діяльності (повторність, рецидив, у складі групи тощо); за даними про стан особи в момент скоєння кримінального правопорушення (у стані алкогольного сп'яніння, під час відбування покарання тощо); за видами

скоєного кримінального правопорушення (грабіжники, вбивці, ґвалтівники, хулігани тощо).

Крім того, класифікація особи кримінального правопорушника може бути здійснена й за іншими критеріями: суспільна небезпечність, характер, мета (спрямованість), мотив вчинення кримінального правопорушення, ступінь криміногенної зараженості особи кримінального правопорушника).

Типологія є більш глибоким розподілом кримінальних правопорушників на категорії за ознаками, які причино пов'язані із його кримінально протиправною поведінкою. У науковій літературі зазначається, що типологія передбачає вищий рівень пізнання. Водночас умовно виділяють ознаки-прояви й ознаки-причини, які забезпечують змістовний характер розподілу. В основі типології обов'язково лежать істотні ознаки явищ.

Типологія — метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів і їхні групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу.

Найважливішою відмінністю класифікації від типології є те, що перша дає опис об'єкта, що вивчається, а друга (поряд з іншими методами) — його пояснення.

Підстави розмежування кримінологічної типології:

1. Характер вчинених кримінальних правопорушень:

Насильницькі (агресивні) — що посягали на життя, здоров'я, честь, гідність людини (з агресивно-зневажливим ставленням до людини її найважливіших благ) — це хулігани, вбивці, ґвалтівники тощо;

Корисливі, котрі вчинили крадіжки та розкрадання майна ненасильницьким способом — особи, які отримали незаконну вигоду, контрабандисти, фальшивомонетники, шахраї тощо;

Корисливо-насильницькі (з корисливою мотивацією, пов'язаною ігноруванням принципу соціальної справедливості та чесної праці) — бандити, грабіжники, рекетири, злочинці й наймані вбивці;

Злісні соціально-дезорганізовані (з індивідуалістично-зневажливим ставлення до різних соціальних настанов і вимог, до загальнолюдських цінностей, до свого громадянського обов'язку, а також до будь-якого роду заборон (наприклад, порушення правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою; хуліганство; дезертирство тощо, деякі кримінальні правопорушники у сфері незаконного обігу наркотиків);

Необережний тип (з легковажно-безвідповідальним і недбалим ставленням до своїх обов'язків і можливих наслідків своєї поведінки. До цього типу належать усі кримінальні правопорушники, які вчинили кримінальні правопорушення з необережності, зокрема, кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту або кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва.

2. Глибина та стійкість антисоціальності особи:

Випадкові кримінальні правопорушники — особи, які вперше вчинили кримінальне правопорушення унаслідок випадкового збігу обставин і їхні дії

входять у суперечність із загальною позитивною характеристикою минулої поведінки. До цієї категорії належать необережні кримінальні правопорушники (вчинили кримінальні правопорушення в стані сильного душевного хвилювання, при перевищенні меж необхідної оборони, порушили правила експлуатації транспортних засобів тощо). Для таких осіб є характерною, зазвичай, позитивна соціальна спрямованість, сталий рівень правосвідомості, усвідомлення протиправності своїх дій.

Ситуаційні кримінальні правопорушники — особи, які вперше вчинили кримінальні правопорушення, не вистоявши перед впливом несприятливих зовнішніх умов формування й життєдіяльності, хоча їх соціальна спрямованість, у більшій мірі, виражена позитивним компонентом. Характеризується легковажним ставленням до соціальних норм, неможливістю утриматися від спокуси, протистояти тиску групи. Кримінальне правопорушення як умисний, так і необережне, як правило, вчинено перший раз. До цього типу належать також ті, хто для задоволення основних життєвих потреб вчиняє так звані «кримінальні правопорушення для виживання», хоча протиправна поведінка суперечить їхній життєвій позиції.

Нестійкі кримінальні правопорушники — особи, які скоїли, зазвичай, кримінальне правопорушення уперше, але допускали правопорушення раніше, характеризувалися девіантною поведінкою, компоненти негативної й позитивної спрямованості особистості приблизно рівні. Особи з психічними аномаліями найчастіше належать саме до цього типу кримінальних правопорушників.

Злісні кримінальні правопорушники — особи, які скоїли декілька кримінальних правопорушень і перебувають у стійкому протистоянні до суспільства або його основних етичних та моральних правил (учасники організованих груп і злочинних організацій, ті, хто неодноразово вчиняли кримінальні правопорушення, раніше судимі). Вони відрізняються значною деформацією морально-психологічних якостей.

Особливо злісні кримінальні правопорушники — особи, які скоюють, найчастіше, тяжкі й особливо тяжкі кримінальні правопорушення . Кримінальні правопорушення є стилем їхнього життя або кримінальною професією (злодії в законі, професійні злочинці, керівники, лідери організованих груп і злочинних організацій). Характеризуються глибокою деформацією правової сфери свідомості, злочинну поведінку вибирають свідомо. Їхні морально-психологічні й соціально — рольові якості спотворені .

Слід зазначити, що представлена типологія кримінальних правопорушників є певною мірою умовною. Життя, безумовно, надає багато прикладів, коли окремі злочинці не вписуються у вищенаведені типи. Деякі кримінологи виокремлюють додаткові типи злочинців:

1. З підстав мотиву скоєння кримінальних правопорушень

Престижний тип вчинює кримінальні правопорушення для того, щоби зайняти в житті більш високе соціальне становище, завоювати авторитет серед оточуючих тощо;

Ігровий тип;
Корисливий;
Насильницький;
Сексуальний.
2. За характером:
Корисливий;
Насильницький;
Корисливо-насильницький
Універсальний — скоюють найрізноманітніші кримінальні правопорушення: економічні й сексуальні, розкрадання майна й катування тощо.
3. За ступенем суспільної небезпеки:
Абсолютно небезпечні вчиняють серійні вбивства, у тому числі наймані й сексуальні, а також убивства кількох людей одночасно, як правило раніше незнайомих, або загально небезпечним способом, наприклад, у процесі скоєння терористичного акту;
Особливо небезпечні вчиняють вбивства головним чином у конфліктній ситуації, а також тривалий час скоюють корисливі (із заподіянням великого матеріального збитку) і корисливо-насильницькі кримінальні правопорушення. Сюди ж слід віднести лідерів організованих злочинних груп і співтовариств;
Небезпечні вчиняють кримінальні правопорушення проти особистості або (і) власності, що порушують громадський порядок тощо, але не посягають на життя;
Ті, що представляють незначну небезпеку (інші кримінальні правопорушники, передусім ті, що вчинили кримінальні правопорушення із необережності, неумисно або через несприятливий збіг особистих обставин, але не проти життя людини).
Американський соціолог і кримінолог Е. Сазерленд у 30-х рр. XX століття вперше звернув увагу на так звану білокомірцеву злочинність і виокремив відповідний тип кримінального правопорушники, котрий посідає відповідальне соціальне становище, скоює кримінальні правопорушення в процесі своєї професійної діяльності, унаслідок чого порушує довіру, яку йому висловило суспільство. Згідно з вітчизняним законодавством, до цього типу належить більшість тих кримінальних правопорушників, які вчиняють службові й посадові особи державних органів влади й місцевого самоврядування. За представленою типологією такі кримінальні правопорушники охоплюються підтипом «кримінальний правопорушник — бюрократ».
Крім того, О. Шостко наголошує, що реально є ще один мнимий тип особистості кримінального правопорушника — який умовно можна назвати «кримінальний правопорушник — жертва системи кримінальної юстиції». Юридично підпадають під цю категорію особи, щодо яких винесено обвинувальний вирок унаслідок ненавмисної або навмисної помилки працівників правоохоронних та судових органів або через кримінально протиправні дії останніх (корупційні правопорушення, службові кримінальні

правопорушення). Зрозуміло, що наявність таких осіб певним чином перекручує загальну кримінологічну характеристику кримінальних правопорушників .

6. Особу потерпілого, тобто жертву кримінального правопорушення, вивчає кримінологічна віктимологія - система знань про жертв кримінальних правопорушень, закономірності та чинники їх поведінки, типові ситуації, що призводять до кримінально протиправних посягань, а також заходи віктимологічного запобігання.

Віктимологія має свої специфічні категорії.

Віктимність - підвищена здатність людини або групи людей в силу моральних і фізичних властивостей ставати жертвою кримінального правопорушення за певних обставин.

Віктимізація - процес і результат перетворення особи або соціальної групи на жертву кримінального правопорушення.

Жертва кримінального правопорушення - людина чи спільність людей у будь-якій формі їх інтеграції, яким безпосередньо або опосередковано заподіяна кримінальним правопорушенням шкода.

Жертв кримінальних правопорушень класифікують за різними підставами, наприклад за характером поведінки їх поділяють на:

агресивних жертв (ініціюють конфлікти, вдаються до образ, насильства);

ризикованих (вирізняються авантюризмом, лихою вдачею);

необачливих (недбало ставляться до власної безпеки);

некритичних (нездатні адекватно оцінити ризики, спрогнозувати наслідки своєї поведінки);

випадкових (стають жертвою через збіг обставин);

ситуативних (своїми діями сприяють виникненню та розвиток ситуації посягання);

пасивних (ведуть себе нейтрально).

Зустрічаються й інші класифікації. Наприклад, пропонується вирізняти активних, ініціативних, нейтральних жертв, жертв із установочною, раціональною, ретритиською, імпульсивною та утилітарно-ситуативною активністю, що відхиляється від норм особистої безпеки, універсальних, вибіркових, професійних, дефектних жертв тощо.

? *Контрольні питання*

1. Які основні ознаки кримінологічного поняття «особи злочинця»?
2. Назвіть межі вивчення особи злочинця.
3. Назвіть змістовні ознаки структури особи злочинця.
4. Які особливості особи відіграють роль в детермінації злочинної поведінки?
5. Назвіть типи злочинців.

✍ *Тестові завдання*

1. Зазначте правильне визначення поняття «особа злочинця»:

а) це сукупність соціально значущих характеристик, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами й обставинами, що впливають на її злочинну поведінку;

б) це форма поведінки людей, що порушує нормальне функціонування суспільного організму;

в) це особа яка була притягнута до кримінальної відповідальності відповідно до чинного законодавства;

г) це особа яка відбула покарання за вчинений злочин.

2. Що входить до соціально-демографічних характеристик особи злочинця?

а) переконання, знання, погляди, інтереси, вміння, звички;

б) тип темпераменту, здібності, особливості мислення;

в) стать, вік, освіта, соціальне становище, сімейне становище;

г) розмір прибутків, відсутність судимості, широта поглядів;

3. Які характерні ознаки притаманні звичайному типу особи злочинця?

а) 1) спрямованість особи деформована і репрезентується у вигляді негативної спрямованості;2) вирізняється правовим нігілізмом, низькою загальною і моральною культурою, антисуспільною установкою; 3) внутрішній потяг до вчинення повторних злочинів і створення власними зусиллями ситуацій, що сприяють вчиненню злочинів;

б) 1) характерна значна деформація структури соціальної спрямованості, позитивний компонент слабкий, соціально-психологічні властивості нестійкі й суперечливі; 2) вирізняється низьким рівнем правосвідомості; 3) відсутністю чітких меж між моральним і аморальним, поняттями “можна" та “не можна".

в) 1) не характерні наявність стійких і значних деформацій структури спрямованості особи; 2) компоненти негативної і позитивно спрямованості приблизно однакові, що однаковою мірою може спричинити як до послаблення, так і до підсилення криміногенності.

г) 1) соціальній спрямованості цього типу переважає позитивний компонент, а негативна спрямованість мінімальна; 2) характерне легковажне ставлення до соціальних норм, що регулюють поведінку в суспільстві.

4. До насильницькому типу особи злочинця належать особи які:

а) посягали на життя, здоров'я, честь і гідність людини (з агресивно-зневажливим ставленням до людини та її найважливіших благ);

б) вчинили крадіжки та розкрадання майна;

в) порушили правила адміністративного нагляду, правила безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (з індивідуалістично-анархічним

ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків);

г) вчинили декілька злочинів і перебувають у стійкій опозиції до суспільства (для деяких з них злочин став професією).

5. Які особливості типу нестійких злочинців?

а) здійснюють злочинну діяльність тривалий час;

б) вчиняють умисні кримінальні правопорушення вперше, але раніше вчиняли правопорушення і проступки;

в) вперше вчинили нетяжкі кримінальні правопорушення під впливом несприятливих зовнішніх обставин всупереч власним ціннісним орієнтаціям;

г) вчинили тяжкі кримінальні правопорушення під впливом несприятливих зовнішніх обставин всупереч власним ціннісним орієнтаціям.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:

а) психологічна підструктура особи злочинця;

б) соціально-психологічні ознаки особи злочинця;

в) класифікація злочинців;

г) структура особи злочинця.

2. Визначте тип злочинця:

а) Марковський, 35 років, одружений вдруге, проживає в квартирі дружини. Від першого шлюбу має 5-річну доньку. Освіта професійно-технічна, за спеціальністю сантехник. Виховувався без батьків. Двічі відбував покарання в місцях позбавлення волі за хуліганство. Перебуває на обліку в психоневрологічному диспансері як хронічний алкоголік. Останній злочин - вбивство – вчинив за наступних обставин.

У день отримання заробітної плати Марковський прийшов додому з друзями, разом вони розпивали спиртні напої. Після того, як друзі пішли, допив залишки алкоголю і ліг спати. Гроші, які залишились з заробітної плати дружина сховала. Прокинувшись вранці і не знайшовши їх на місці, став вимагати у неї гроші на спиртне. Отримавши категоричну відмову, розлютився, схопив праску, що опинилась під рукою, і кинув її в дружину, яка сиділа на дивані. Гострим кутом праска потрапила в скроню потерпілої, від чого вона померла. Після цього Марковський одягнувся, забрав CD-плеєр, здав його у ломбард і придбав пляшку горілки. Після повернення додому в стані сильного сп'янінні розчленував труп дружини, склав у валізу і вийшов з дому, але на вулиці був затриманий співробітниками поліції.

б) Приловський, 30 років, працював на заводі, був затриманий на прохідній з набором гайкових ключів. Матеріали за фактом дрібного розкрадання були направленні для обговорення за місцем роботи. В результаті на Приловського було накладено дисциплінарне стягнення. Протягом року

Приловський двічі доставлявся в психдиспансер (через «білу гарячку»), інших порушень не було. До виконуваної роботи ставився сумлінно, товаришів серед працівників цеху не мав.

З протоколу допиту Приловського: побачивши одного разу на території заводу схований кимось в траві електромотор, вирішив його викрасти. Намагаючись винести викрадений електромотор, він був затриманий працівниками охорони та згодом притягнутий до кримінальної відповідальності за замах на крадіжку

3. Підготуйте матеріали засобів масової інформації з описом конкретних злочинів і аналізом особистості злочинця, що їх вчинив. Проаналізуйте інформацію і підготуйте «Психологічний портрет» злочинця.

4. Використовуючи структуру особистості злочинця: а) дайте узагальнену оцінку соціально-демографічних і соціально-рольових ознак особистості Єрохіна; б) опишіть окремо інтелектуальні, емоційні та вольові якості особистості Єрохіна; в) охарактеризуйте культурний рівень Єрохіна; г) дайте узагальнену соціально-психологічну характеристику особистості Єрохіна; д) визначте тип злочинця.

Єрохін 35 років. Батьків втратив в малолітньому віці, виховувався в дитячому будинку. За фахом – кваліфікований столяр з 10-річним стажем роботи, освіта – професійно-технічна, одружений, має восьмирічного сина. Проживав з сім'єю в окремій двокімнатній квартирі.

Заробіток – середній. Раніше був умовно засуджений за підробку лікарняних листів, потім до позбавлення волі – за хуліганство. Хуліганство вчинив при наступних обставинах: Єрохін з приятелем розпивали спиртні напої, і останній непристойно висловився щодо дружини Єрохіна. У відповідь на це він вдарив приятеля пляшкою по голові, розбив вікно в його квартирі, порушив спокій сусідів, одного з них безпричинно вдарив, «щоб зірвати злість», як згодом пояснив сам Єрохін у суді. Після відбуття покарання повернувся до сім'ї, був працевлаштований на ту ж меблеву фабрику, де працював до засудження. За місцем роботи характеризується в цілому позитивно, проте зафіксовано факти вживання спиртних напоїв у робочий час, а також використання обладнання підприємства в особистих корисливих цілях. Після закінчення десяти місяців з часу звільнення з колонії вчинив крадіжку за наступних обставинах: близько 22 години, перебуваючи в нетверезому стані, Єрохін повертався додому. Проходячи повз сусіднього будинку, помітив на підвіконні дамську сумочку, ударом кулака розбив вікно і вкрав гаманець, який був у сумочці. Злочин вчинив без будь-якої підготовки. Викрадені гроші витратив з приятелями на спиртні напої. Винним себе визнав і неодноразово висловлював жаль про все це. Добровільно відшкодував збитки.

За місцем відбування останнього покарання Єрохін характеризувався позитивно, встав на шлях виправлення, цурався засуджених негативної

спрямованості. З моменту прибуття в колонію мав одне порушення, а саме: затіяв сварку і бійку з іншим засудженим, який глузливо відгукнувся про нього.

У культурно-виховних заходах брав участь неохоче. Був пасивний у всьому, крім роботи на виробництві. Книг не читав. Зрідка переглядав газети, цікавився головним чином спортивними новинами.

У бесіді з психологом Єрохін пояснив, що вчився погано: «Не виходило навчатися і хотілося швидше почати заробляти собі на життя». Залишався на другий рік в 5-му класі. Закінчив середню школу вже в дитбудинку.

У бесіді не міг назвати жодного твору Т. Шевченко, Л. Українки або інших українських класиків, не знає, хто такі К. Малевич, Моцарт. В театрі був один раз в житті в шкільні роки, який дивився виставу і в якому театрі – не пам'ятає. У віці 16-18 років займався в волейбольної секції, мав другий спортивний розряд. Інших виражених захоплень позитивного характеру не виявлено. Соціальною активністю не відрізнявся.

Плани на майбутнє зводяться до того, щоб «звільнитися і жити з родиною». Коли в ході бесіди мова зайшла про сім'ю, Єрохін помітно захвилювався, на очах у нього з'явилися сльози. На питання про те, що привело його до неодноразового вчинення злочинів, відповів: «Сам винен. Дурість та горілка».

Тема 5. Теорія запобігання злочинності. Прогнозування злочинності та планування запобіжної діяльності

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів вищої освіти системного розуміння теорії запобігання злочинності, її принципів, видів та рівнів, суб'єктів і об'єктів запобіжної діяльності, а також опануванні основ кримінологічного прогнозування та планування запобіжних заходів для подальшого використання цих знань у практиці протидії злочинності.

План

1. Поняття запобігання злочинності.
2. Види та рівні запобіжної діяльності.
3. Суб'єкти та об'єкти запобіжної діяльності.
4. Кримінологічне прогнозування.
5. Кримінологічне планування.
6.

Ключові терміни та поняття:

Профілактика злочинності; запобігання злочинності; превенція; кримінологічне прогнозування; види кримінологічного прогнозування; методи кримінологічного прогнозування; моделювання; екстраполяція; метод експертних оцінок; метод висування гіпотез; порівняльний метод; планування боротьби із злочинністю.

1. У юридичній літературі, у тому числі в підручниках із кримінології, і на практиці для визначення запобіжної діяльності вживаються різні терміни: «профілактика», «припинення», «попередження», «запобігання», «відвернення» тощо. Очевидно, що всі зазначені терміни мають загальну змістовну діяльнісну основу, яка полягає у вчиненні дій для недопущення якогось явища, події, вчинку. Водночас, деякі з цих термінів мають різне функціональне та отримали на практиці окреме смислове навантаження.

Так, термін «профілактика», а він виник у медицині, технічних науках, екології («профілактика захворювань», «профілактика аварій, техногенних, екологічних катастроф»), означає проведення запобіжних заходів, які мають здебільшого не індивідуального предметного адресата (щодо захворювання окремої людини, чи конкретної аварії), а загальну спрямованість щодо тих чи інших небажаних явищ (хвороби, аварійності тощо). У відповідному розумінні термін «профілактика» повинен вживатися і в кримінології як діяльність для недопущення формування, розвитку та реалізації причин і умов злочинності та кримінально протиправних проявів загалом.

Термін «відвернення» найчастіше вживається в сполученні із «загрозою». «Відвернення загрози» передбачає, що загроза вже є і вживаються заходи, щоби вона не реалізувалася в ту дію, загроза вчинення якої є реальною. Очевидно, і в кримінології, якщо формування криміногенної мотивації досягло такої індивідуальної визначеності, яка містить загрозу реалізуватися в мотиві

конкретного кримінального правопорушення, намірі його вчинити, діяльність щодо зупинення небезпеки цієї загрози, недопущення її реалізації є сенс називати відверненням кримінального правопорушення.

Коли ж реалізація наміру вже розпочалася та здійснюються підготовчі й первинні дії щодо досягнення кримінально протиправного результату, є підстави щодо дій для недопущення такого розгортання подій за тією ж логікою вживати термін «припинення кримінального правопорушення».

Більш загальне запобіжне значення, яке проявляється незалежно від стадії недопущення та перешкоджання вчиненню кримінальних правопорушень, а значить і злочинності загалом, мають такі терміни, як «попередження» та «запобігання». За сутністю вони фактично є синонімами. Але в українській мові кожному з них надається певна смислова відмінність. Так, попереджають про щось, наприклад «попередження про насування зливу», а злочинності можна запобігти.

Запобігання злочинності — це різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягає в перешкоджанні дії детермінантів злочинності та її проявів, передусім причині умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а за можливістю — усунення їхньої дії .

Здійснення політики у сфері запобігання злочинності повинне ґрунтуватися на певних принципах. До основних принципів запобігання злочинності належать:

гуманізм (запобігання як особливий вид діяльності, зазвичай, пов’язане із завданням конкретним особам позбавлень та правообмежень);

наукова обґрунтованість (запобіжна діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини й умови, що впливають на її територіальні особливості тощо. За допомогою таких досліджень конкретизуються завдання й об’єкти такої діяльності, основні напрями та засоби запобіжного впливу, коло суб’єктів);

законність (правові основи запобігання повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб’єктів, підстави для застосування заходів індивідуально впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, щодо яких вони здійснюються);

економічна доцільність (під час планування запобіжної діяльності необхідно брати до уваги майбутні витрати на заплановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через надмірну вартість;

диференційованість (врахування специфіки чинників, які детермінують злочинність через криміногенний вплив на особу, а також індивідуальні особливості правопорушників);

своєчасність (проведення превентивних заходів, які б не дали можливості скоїти кримінальне правопорушення);

плановість (здійснення запобіжної діяльності за відповідною програмою, а не спонтанно;

— комплексність (використання різноманітних форм, методів і засобів запобігання, спрямованих не тільки на злочинність, а й на ті соціальні, економічні, політичні, духовні та інші чинники, що її зумовлюють) .

Функції запобіжної діяльності:

1. Охоронна — запобігання кримінальним правопорушенням спрямоване на недопущення протиправної поведінки, тобто захист суспільних інтересів і соціальних цінностей особи та держави від кримінально протиправних посягань.

2. Регулятивна — запобігання покликане забезпечити таку поведінку людей, яка б відповідала спеціальним вимогам, закріпленим у нормах права.

3. Виховна — призначення запобігання полягає не в примусі, а в переконанні, тобто не в тому, щоби покарати, а в тому, аби виховати особу, яка б не скоювала кримінальне правопорушення.

4. Ідеологічна — полягає в забезпеченні загальної ідейної спрямованості запобіжних заходів, ідеологічному обґрунтуванні їхнього змісту, правильному визначенні шляхів, форм і методів практичної діяльності.

5. Прогностична — дає змогу намітити пріоритетні напрями в запобіганні злочинності.

Основні цілі запобігання злочинності:

обмеження дії негативних явищ і процесів, пов’язаних зі злочинністю;

усунення (нейтралізація) детермінант кримінально протиправних проявів;

ліквідація криміногенних факторів у мікросередовищі особи, що формують її антисуспільну позицію та мотивацію злочинної поведінки;

превентивний вплив на особу, котра за своїм антисуспільним способом життя здатна скоїти кримінальне правопорушення.

Завдання запобігання злочинності:

виявлення й аналіз явищ, процесів, обставин, які детермінують злочинність;

вивчення чинників, які призводять до формування особистості кримінального правопорушення та реалізації кримінально протипраних намірів;

встановлення кола осіб, від яких можна очікувати скоєння кримінальних правопорушень, і цілеспрямований запобіжно-виховний вплив на них;

усунення чи нейтралізація криміногенних чинників на індивідуальному рівні.

2. Залежно від ієрархії причин і умов злочинності розрізняють три основних рівні запобігання їй: загальносоціальний, соціально-кримінологічний та індивідуальний.

Загальносоціальне запобігання – усі види діяльність не націлені спеціально на причини, умови злочинності, однак створюють умови, сприяють протидії злочинності й загалом правопорядку (поліпшення соціальних умов життя, підвищення рівня освіти, культури, стабілізація і розвиток економіки тощо).

Спеціально-кримінологічне запобігання полягає в цілеспрямованому впливові на криміногенні чинники, пов'язані з певними видами та групами злочинної поведінки, наприклад, насильницькою чи економічною злочинністю.

Індивідуальне запобігання охоплює діяльність щодо конкретних осіб, поведінка яких вступає в конфлікт із правовими нормами.

Віктимологічне запобігання – запобігання окремим видам злочинів шляхом вжиття заходів із недопущення, усунення або нейтралізації віктимогенних чинників, підвищення охороно-захисних можливостей потенційних жертв кримінальних правопорушень.

За рівнями функціонування злочинності та її проявів, рівні діяльності щодо запобігання злочинності:

загальносуспільний - здійснюється щодо причин і умов злочинності загальносуспільного рівня;

груповий - здійснюється щодо причин і умов кримінально протиправних проявів певної соціальної групи, що виділена за соціальною чи соціально-демографічною ознакою (злочинність робітників, службовців, жінок, неповнолітніх тощо) або належністю до спільного середовища (за місцем проживання, праці, навчання, дозвілля тощо);

індивідуальний - спрямовується щодо причин і умов конкретного кримінально протиправного прояву.

Залежно від масштабів здійснення запобіжні заходи поділяють на:

загальнодержавні - у межах усієї країни;

регіональні або галузеві – у межах регіону, міста, району, мікрорайону, галузі суспільних відносин;

індивідуальні – спрямовуються щодо причин і умов конкретного кримінально протиправного прояву.

За цільовим призначенням запобіжні заходи поділяють на:

цільові або спеціальні (спеціально-кримінологічні), що мають спеціальну мету запобігання злочинності;

загальносоціальні, здійснення яких спрямовується на вирішення інших соціальних проблем, але побічно має ефект і щодо запобігання злочинності.

За ознакою правового регулювання заходи профілактики поділяються на:

правові (регулюються нормами адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального й інших галузей права);

неправові (регулюються мораллю, традиціями, технічними нормами).

За змістом (спрямованістю та видом їхньої дії) заходи запобігання поділяють на:

соціально-економічні;

організаційно-управлінські;

ідеологічні;

соціально-психологічні;

медичні та психолого-педагогічні;

технічні;

правові тощо.

За часом заходи запобігання поділяють на:

постійні;

тимчасові;

невідкладні тощо.

За належністю до відповідної групи осіб (неповнолітні особи, особи, звільнені з місць позбавлення волі, рецидивісти).

За суб’єктами (що здійснюються органами всіх гілок влади відповідно до їхньої компетенції, ресурсного забезпечення, специфіки діяльності, організаціями, трудовими об’єднаннями, установами, громадськістю, окремими посадовими особами і громадянами).

За об’єктами (відповідно до видів кримінальних правопорушень, на протидію яким воно спрямовано).

3. Як відомо, злочинність зумовлюється комплексом негативних явищ і процесів різного походження, котрі і є так званими об'єктами запобіжного впливу. Теорія і практика запобігання злочинності показують, що об'єкт запобіжного впливу – це все те, на що діє система запобігання злочинності, і включає:

уражені недоліками суспільні відносини в системі формування особистості;

соціальні негативні (різні за походженням) традиції, стереотипи поведінки, найбільш поширені негативні звички людей;

окремих осіб, групи й контингенти осіб, які виявляють ознаки протиправної поведінки;

сукупність конкретних негативних явищ, процесів, недоліків у різних сферах життя, які детермінують кримінально протиправну поведінку і вчинення конкретного кримінального правопорушення;

окремі негативні особистісні властивості людини, які провокують кримінальне правопорушення або сприяють його скоєнню.

Отже, об'єкт запобіжного впливу - це окремі або сукупність різних (за генезою, сферою, формами та інтенсивністю прояви) негативних явищ та процесів реальної дійсності матеріального чи духовного характеру, які призводять до виникнення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень.

Для об'єкта характерні такі властивості: криміногенність (саме вона виділяє його із сукупності негативних явищ), динамічність, що зумовлює постійну мінливість його кількісно-якісних показників; потенційність – нею пояснюється те, що окремі явища можуть швидко досягти високого ступеня криміногенності; латентність - криміногенність, яка прихована від спостерігача-дослідника.

Суб’єкти запобігання злочинності — це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення й реалізацію заходів, пов’язаних із випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що

породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки й несуть відповідальність.

За типом запобіжної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які:

1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику запобігання злочинності), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання;

2) здійснюють безпосереднє управління й координацію окремими напрямами й учасниками запобігання злочинності;

3) виявляють та пізнають об'єкт запобіжного впливу та інформують про них інших суб'єктів;

4) виконують запобіжні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи;

5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності.

Множинність суб'єктів запобіжної діяльності складає систему суб'єктів, що зумовлено різноманітністю об'єктів запобіжного впливу.

Під системою суб'єктів запобігання злочинності слід розуміти сукупність з'єднаних єдиною метою суб'єктів, які здійснюють свої повноваження у взаємозв'язку та за погодженням у часі і просторі. Систему суб'єктів запобігання злочинності складають юридичні і фізичні особи, які внаслідок своїх повноважень, соціального статусу або громадського обов'язку виконують дану роботу. Це законодавчі органи, органи виконавчої й судової влади, органи державного й господарського управління, культурно-виховні, навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, громадські організації й товариства, охоронні та приватні розшукові установи, сім'я, громадяни.

До державних суб'єктів законодавчої влади належать насамперед Верховна Рада України, її комітети та народні депутати. Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, яка визначає засади внутрішньої, зовнішньої політики, затверджує загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля, створює законодавчу основу здійснення загальносоціального й соціально-кримінологічного запобігання злочинності. Повноваження парламенту України дають йому підстави для розроблення головних напрямів запобігання злочинності, створення для цього достатньої правової бази, істотно впливати на кримінологічну політику держави, а взагалі своєю діяльністю сприяти зниженню кількісно-якісних показників злочинності.

Президент України є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Передусім Президент України на основі та на виконання Конституції й законів України затверджує комплексні програми запобігання злочинності. Метою таких програм є забезпечення активної

наступальної протидії злочинності та досягнення уповільнення темпів і зростання на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання й розкриття злочинів. Крім того, своїми указами Президент України корегує напрями боротьби зі злочинністю.

Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади (державні адміністрації різних рівнів) здійснюють заходи щодо забезпечення громадського порядку й боротьби зі злочинністю, відповідно до Конституції України контролюють і координують виконання комплексних програм профілактики злочинності, організують їхнє наукове супроводження й ресурсне забезпечення та інше.

Серед суб'єктів запобігання злочинності важливе місце посідають органи місцевого самоврядування, які за своїми повноваженнями здійснюють організаційно-управлінські функції щодо запобігання злочинності, організують і координують роботу відповідних суб'єктів системи запобігання злочинності, займаються їхнє ресурсним забезпеченням, контролюють виконання постанов і рішень вищих органів влади і своїх власних питань запобігання кримінальним правопорушенням на підвідомчій території.

Одним із напрямів органи прокуратури є участь прокурора в розробленні державними органами влади комплексних планів запобігання злочинності, сприяння розвитку діяльності щодо запобігання злочинності громадськістю, організація роботи з кримінологічної поінформованості населення та правовій пропаганді, координація.

Особливе місце в здійсненні запобіжної діяльності правоохоронних органів посідає поліція. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є протидія злочинності. Аналіз чинного законодавства, підзаконних актів МВС України та інших документів дає підстави виокремити такі основні напрями запобіжної діяльності поліції:

— запобігання економічних кримінальних правопорушень;

— запобігання особливо небезпечним і тяжким злочинам;

— припинення злочинної діяльності організованих злочинних груп, а також професійних злочинців;

— запобігання злочинності неповнолітніх;

— запобігання рецидивної злочинності;

— запобігання і припинення порушень громадського порядку та громадської безпеки, масових заворушень;

— боротьба з майновими кримінальними правопорушеннями.

Служба безпеки України, митні органи України, органи охорони державного кордону, державна фіскальна служба України здійснюють широкомасштабну діяльність щодо спеціально-кримінологічного запобігання правопорушень, які загрожують громадській, державній, економічній та іншим видам безпеки України.

Слід відмітити особливу роль у спеціально-кримінологічному запобіганні численних державних контрольних органів: державна аудиторська служби,

державне агентство рибного господарства, державне агентство лісових ресурсів, Антимонопольного комітету, Фонду державного майна України та інших органів державного контролю, які здійснюють правозастосовно-охоронні функції. Згідно зі своїми повноваженнями з контролю за виконанням законів у різних сферах народного господарства і природокористування вони здійснюють різноманітні заходи й засоби щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень; усунення й обмеження тих криміногенних чинників, які їх породжують або сприяють їм.

Основними напрямами запобіжної роботи судових органів є:

а) виявлення й усунення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінальному правопорушенню;

б) виховно-профілактична функція;

в) підвищення запобіжної активності громадян.

Міністерство юстиції України є провідним органом у системі центральних органів виконавчої влади в забезпеченні реалізації державної правової політики, правової експертизи проектів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України, координації нормотворчої діяльності центральних органів виконавчої влади та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського союзу, захисту прав і свобод людини, розвитку правової інформатизації, формуванні в громадян правового світогляду тощо.

Здійснюючи організаційне керівництво й контрольні функції, органи юстиції спрямовують і стимулюють запобіжну діяльність підлеглих органів (департаменти державної реєстрації й нотаріату, державної виконавчої служби тощо).

У правовій державі невід'ємним складником системи захисту особи, її конституційних прав і свобод є адвокатура. Органи адвокатури в межах своїх професійних завдань і компетенції здійснюють процесуальну й позапроцесуальну діяльність щодо запобігання злочинності.

У запобіганні злочинності активну участь беруть органи державного й господарського управління, культурно-виховні навчальні заклади, адміністрації установ, підприємств, фірм, трудові колективи, охоронні та приватні розшукові установи, які, діючи в межах єдиної системи запобігання правопорушень, вирішують важливі питання усунення широкого кола криміногенних об'єктів. Вони здійснюють цю функцію на рівні як загального, так і спеціально-кримінологічного запобігання.

Засобам масової інформації надано право на збирання, аналіз і поширення інформації, яка привертає увагу до тих чи інших суспільних криміногенних явищ і процесів, недоліків у діяльності державних і недержавних органів і організацій, а також їхніх посадових осіб. Закріплений нормативними актами обов'язок правоохоронних органів відповідним чином реагувати на неї, можливість створювати громадську думку — усе це робить засоби масової інформації важливим суб'єктом запобігання злочинності. Їхній запобіжний потенціал ще не вичерпаний.

Сім’я, деякі громадські організації й об’єднання громадян, тобто профспілки, добровільні громадські формування для захисту порядку, ради профілактики, громадські пункти охорони порядку, козацькі куріні, фонди, рухи, релігійні та багато інших організацій громадського контролю також належать до суб’єктів запобігання злочинності. Тісний зв’язок спеціалізованих суб’єктів боротьби зі злочинністю із сім’єю, населенням і громадськими організаціями забезпечує ефективність запобіжної практики.

Громадяни також є суб’єктами запобігання злочинності. Формами соціальної активності громадян у сфері запобігання злочинності є: а) участь у діяльності громадських організацій; б) участь у діяльності трудових колективів; в) неформальну реалізацію громадського обов’язку.

4. Кримінологічне прогнозування є частиною соціального прогнозу, який охоплює всі явища і процеси життєдіяльності суспільства: перспективи розвитку науки й техніки, економіки, демографічних й етнічних процесів, охорони здоров’я, освіти, мистецтва, держави і права тощо. Тому видами галузевого прогнозування можуть бути будь-які специфічні сфери суспільства.

Однією з важливих галузей соціального прогнозування виступає передбачення розвитку кримінологічно значимих явищ і процесів.

Будь-яке прогнозування – це спроба проникнути у майбутній стан прогнозованого явища. Прогнозування – це процес отримання наукового знання про майбутнє, що ґрунтується на закономірностях певних явищ, в результаті аналізу їх стану в минулому і сьогоденні. Прогноз – це результат передбачення, висновок про ймовірність настання певних змін в об’єкті дослідження.

Отже, кримінологічне прогнозування – це діяльність, спрямована на обробку і аналіз кримінологічної інформації з метою одержання знання про майбутній стан злочинності, окремих її видів і груп або вірогідності скоєння кримінального правопорушення окремою особою. Кримінологічний прогноз – це висновок, одержаний в результаті прогнозування про майбутній рівень, структуру, динаміку злочинності, а також про реальну можливість скоєння кримінального правопорушення конкретною особою.

Метою кримінологічного прогнозування (відповідно до предмета кримінології) є встановлення всіх параметрів злочинності в майбутньому, виявлення на цій основі небажаних тенденцій та пошук засобів їх зміни у позитивному напрямку.

Кримінологічний прогноз повинен дати відповідь на такі запитання:

- як виглядатимуть із заданою вірогідністю на відповідний термін основні показники злочинності (стан, рівень, структура, динаміка);
- яка ймовірність змін у видах злочинності, а відтак і в категоріях кримінальних правопорушників;
- які саме чинники і за якою силою негативно чи позитивно впливатимуть на злочинність;

- які категорії осіб можуть поповнити коло кримінальних правопрушників;

- яке існує співвідношення між найближчими і більш віддаленими завданнями боротьби зі злочинністю та які заходи найпридатніші для їх досягнення.

У кримінологічному прогнозуванні використовуються певні методи.

Найпоширенішим є метод екстраполяції. Його сутність полягає у співставленні минулого і сучасного станів досліджуваного об'єкту та перенесенні на майбутнє виявлених закономірностей його розвитку.

Недоліком цього методу є те, що він забезпечує потрібний ступінь достовірності лише в короткострокових прогнозах і за умови достатньої стабільності суспільних відносин.

Точнішим є метод моделювання. Він передбачає прогнозування кількісних характеристик злочинності, які відображають її залежність від дії соціально-економічних, політичних, ідеологічних, правових та інших чинників. Підставивши у модель значення факторів, що обумовлюють злочинність на прогнозований період, визначають майбутній її стан. Складність даного методу полягає у тому, що ще недостатньо вивчені всі чинники злочинності, механізм їх взаємодії та сила впливу кожного з них на злочинність. Сьогодні слабко використовуються математичні методи і комп'ютерні технології обробки емпіричного матеріалу.

Якість кримінологічних прогнозів підвищується при поєднанні екстраполяції і моделювання з методами експертних оцінок. Останній полягає в узагальненні думок фахівців щодо можливих змін кількісних і якісних показників злочинності за прогнозований відтинок часу. Існують певні правила збору, обробки, аналізу й узагальнення експертних оцінок.

За термінами кримінологічні прогнози поділяються на:

короткострокові (1-3 роки);

середньострокові (до 5 років);

довгострокові.

Чим довший термін прогнозу, тим менша його достовірність (так само, як і в метеорологічних прогнозах).

Практичне значення кримінологічного прогнозування полягає у забезпеченні планової і цілеспрямованої діяльності державних органів і громадських організацій, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю. Вони орієнтуються на вибір адекватних засобів протидії цьому негативному явищу з урахуванням як наявних ресурсів, так і тих, що з'являться згодом. Прогнозування дозволяє заздалегідь підготуватися до вирішення нових проблем, застерегти суб'єктів профілактики від такої ситуації, коли вони постають перед здійсненим фактом і змушені займатися вже наслідками, які склалися, не маючи можливості діяти на випередження.

У науковій літературі вже давно висловлювалися думки про потребу поряд із загальносоціальною проводити й індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. На ранніх етапах розвитку кримінології

об’єктом профілактичного впливу обиралися особи, які вже скоїли кримінальне правопорушення. Тобто йшлося про індивідуальну профілактику рецидивну. Обрання об’єктом індивідуального прогнозування осіб, які скоїли кримінальне правопорушення, було обумовлено низкою причин. По-перше, в усьому масиві громадян не треба шукати особу, яка здатна скоїти кримінальне правопорушення, бо кримінальний правопорушник апріорі є такою особою. По-друге, оскільки дана особа вже скоїла кримінальне правопорушення, то вона перебуває або в пенітенціарному закладі, або під наглядом правоохоронних органів, а тому дослідникові легше спостерігати за нею. По-третє, під час попереднього слідства та судового розгляду справи був накопичений матеріал про цю особу, і кримінолог мав можливість вивчити цей матеріал, зменшуючи затрати часу на збір інформації про неї. І головне, особа кримінального правопорушника становить суспільну небезпеку і тому вимагає особливої уваги в плані профілактичного впливу. Ці обставини дають ключ для розуміння факторів, що ускладнюють загальну індивідуальну профілактику кримінальних правопорушень. Справа в тому, що держава не має ресурсів для індивідуальної профілактичної роботи з кожним членом суспільства, та в цьому й немає потреби. Отже виникає необхідність виявлення тих осіб, які схильні до вчинення кримінальних правопорушень. Вирішення цього завдання і покладено на прогнозування індивідуальної кримінально протиправної поведінки.

Під прогнозуванням індивідуальної кримінально протиправної поведінки розуміється кримінологічне судження щодо визначення ступеня вірогідності вчинення конкретною особою кримінального правопорушення в майбутньому, відмови від кримінально протиправної діяльності або законослухняної поведінки після відбування покарання.

На думку А.П. Закалюка, методика індивідуального кримінологічного прогнозування має складатися з чотирьох частин, забезпечуючи послідовне вирішення наступних завдань:

вивчення сучасного і минулого характеру поведінки особи й чинників, що її обумовлюють, середовища та ситуації, їх ознак, закономірностей формування, розвитку та проявів (здійснюється, як правило, шляхом застосування соціологічних методів і носить назву — методика ретроспекції);

виявлення серед ознак, вказаних в п. 1, тих із них, які мають прогностичне значення; встановлення їх якісної ролі та кількісних показників, у тому числі в системі показників, найзручніших для практичного прогностичного застосування (найчастіше проводиться з використанням кількісних методів та шляхом кримінологічної інтерпретації результатів і носить назву — методика діагностики);

створення прикладної моделі прогнозу кримінально протиправної поведінки (використовується метод моделювання ознак, зазначених у п. 2, та кількісних методів для визначення вірогідності прогнозованих висновків; це методика, власне, прогнозу);

практичне прогнозування (здійснюється завдяки створенню і застосуванню методики, що визначає порядок, правила та способи користування прогностичною моделлю).

Дослідження показали, що тип особи є своєрідною інтегративною моделлю, яка дає змогу встановлювати відповідність конкретної особи даній моделі. Виділення типів особи кримінальних правопорушників, а також осіб, від яких з високим ступенем ймовірності можна очікувати скоєння кримінального правопорушення, лежить в основі моделей їх типових ознак. Прогноз кримінально протиправної поведінки базується на встановленні належності (або неналежності) ознак даної особи до вказаних моделей.

В ході емпіричних досліджень були виявлені ознаки, значимі для прогнозу кримінально протиправної поведінки. Вони, як правило, показують негативне ставлення особи до таких соціальних цінностей, як праця, освіта, культура, сім'я, виховання підростаючого покоління, нормальне спілкування з людьми, дотримання норм моралі і права, тобто свідчать про належність до типу осіб антисуспільної спрямованості; вказують, що ці особи своєю поведінкою завдають шкоди названим соціальним цінностям, тобто відносяться до суспільно небезпечного типу.

Враховуючи систематичність антисуспільних проявів та небажання відмовитись від такого способу життя навіть за умови громадського і адміністративного впливу, можна зробити висновок, що особа, якій властиві вказані ознаки, з високою вірогідністю може скоїти кримінальне правопорушення, а отже досягла передкримінального стану.

Однак тут треба мати на увазі, що людина – істота непередбачувана в силу того, що вона, на відміну від істот природи (тварин), наділена свободою волі. І який варіант поведінки – кримінально протиправний чи ні – вона вибере в кожному конкретному випадку залежить тільки від неї самої. Людина – причина і результат своєї діяльності. Тому в якому б передкримінальному стані не знаходилась особа, підставою для застосування до неї заходів правового характеру можуть бути тільки вчинені діяння, які заборонені законом. Сказане не означає, що прогнозування індивідуальної кримінально протиправної поведінки втрачає будь-який практичний сенс. Прогноз розвитку особи та її поведінки є важливим елементом індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, виправлення засуджених, їх реадаптації після відбування покарання тощо. Але наразі правильніше говорити про прогнозування поведінки не конкретної особи, а певних типів осіб з більш або менш вираженими криміногенними ознаками.

5. Кримінологічне планування становить собою цілеспрямований процес розробки плану, в якому на основі цілей і завдань боротьби зі злочинністю окреслюються шляхи й засоби їх досягнення, нормативне, інформаційне, організаційне, методичне та ресурсне забезпечення на визначений термін.

Кримінологічне планування може бути ефективним за умови включення його як елементу системи соціального управління, зокрема суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень. Дієвість їх роботи залежить від:

чіткого усвідомлення всіма і кожним своїх функціональних обов'язків;

належного забезпечення відповідними ресурсами;

знання умов майбутньої ситуації, в якій доведеться реалізовувати покладені на них завдання;

координації дій усіх ланок системи з метою оптимального досягнення спільної мети.

План – це різновид управлінського рішення, поданого у вигляді системи взаємопогоджених і взаємопов'язаних заходів, які потрібно здійснити у встановленій послідовності та визначені строки з метою досягнення поставлених цілей.

Планування – це формування низки планів в системі певної галузі.

Скажімо, якщо йдеться про органи внутрішніх справ, то маються на увазі плани як цього міністерства, так і усіх служб та підрозділів.

Комплексне планування охоплює розробку міжвідомчих завдань і засобів боротьби зі злочинністю на певній території чи сфері суспільного життя.

Основне його завдання в тому, щоб об'єднати різних суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень і спрямувати їх зусилля у єдине русло цілеспрямованої діяльності.

Кримінологічне планування ґрунтується на наступних принципах:

наукової обґрунтованості, який полягає в тому, що планування повинно здійснюватися на основі наукового аналізу об'єктивної дійсності, в умовах якої реалізовуватиметься план. При цьому мають бути науково обґрунтовані: завдання органу, що реалізує план, його ресурсне забезпечення, передбачення майбутньої ситуації, в якій йому доведеться діяти.

законності, який передбачає розробку планів відповідно до чинного законодавства.

актуальності, який означає необхідність у процесі планування визначити пріоритетні напрямки профілактичної діяльності.

реальності, який вимагає врахування об'єктивних можливостей суб'єктів профілактики.

конкретності, який передбачає однозначність змісту запланованих заходів, термінів їх виконання, суб'єктів реалізації та контролю.

несуперечливості, який означає узгодження в межах плану усіх його складових частин, аби вони не суперечили один одному.

субординації, який полягає у підпорядкуванні заходів короткострокових планів довгостроковим, нижчих ланок суб'єктів профілактики вищим.

інформативності, який розглядається у двох аспектах. Згідно з першим, цей принцип означає складання плану на підставі повної й достовірної інформації. Відповідно до другого аспекту, план повинен розроблятися таким чином, щоб при якомога меншому обсязі знакового масиву містити якнайбільше необхідної інформації.

Кримінологічне планування має свої етапи. Основними з них є:

1. Підготовчий. Змістом цього етапу є збір та обробка кримінологічної інформації, визначення основних завдань на планований термін.

2. Збору пропозицій. Тут особа, відповідальна за складання плану, доводить отриману на підготовчому етапі інформацію до керівництва суб'єктів запобігання злочинності, а потім узагальнює їх пропозиції і вносить до відповідного плану.

3. Узгодження плану. Цей етап передбачає координацію дій окремих суб'єктів з урахуванням їх наявних ресурсів, а також узгодження заходів нижчестоящих органів з планом вищестоящих.

4. Затвердження плану. Останній етап, на якому керівник відповідного суб'єкта профілактики кримінальних правопорушень, перевіривши відповідність плану основним завданням, що стоять перед ним, та планам вищестоящих органів, затверджує його.

Для реалізації принципів планування використовують відповідні методи. При цьому на кожному етапі суб'єкт планування повинен обирати найдоцільніші з них. На першому етапі застосовуються методи, які умовно можна об'єднати в групу методів збирання та обробки інформації. Сюди відносяться:

соціологічні методи – анкетування, інтерв'ювання, опитування, спостереження;

математичні методи – сітьового, лінійного, динамічного планування, метод послідовних наближень, балансовий метод.

Важливою умовою, яка забезпечує високу ефективність плану, є контроль за його виконанням. Це особливо стосується діяльності спрямованої на боротьбу з таким складним і багатогранним явищем, як злочинність. Планування тісно пов'язане з кримінологічним прогнозуванням. Щодо їх співвідношення, то у науковій літературі існують різні погляди. Одні автори стверджують, що прогнозування – це процес, який передує плануванню. Інші вважають, що це етап, наступний за плануванням, який охоплює перспективи, що не піддаються плануванню. Треті уявляють прогнозування як передбачення некерованих процесів природи і суспільства, а планування – як засіб регулювання керованих процесів.

Основним змістом планування є визначення засобів та способів досягнення поставлених цілей, раціональне використання ресурсів при мінімумі затраченого часу. Головна різниця між прогнозуванням і плануванням полягає у тому, що в першому випадку виявляється зв'язок сучасного з майбутнім, фактичного стану злочинності з її станом у перспективі. При плануванні ж вирішується інше питання – як треба діяти, щоб досягти бажаного результату в майбутньому.

Кримінологічне планування можливе за певних умов, а саме:

наявності конкретної кінцевої мети, щоб процес планування не перетворився у безладні дії;

визначеності у часі, в межах якого ця мета має бути досягнута;

визначеності у засобах, які використовуватимуться для реалізації поставлених завдань;

кінцева мета не повинна бути жорстко прив'язана до засобів її здійснення.

? *Контрольні питання*

1. Що таке кримінологічне прогнозування злочинності?
2. Які види кримінологічних прогнозів одержали найбільше поширення в практиці боротьби із злочинністю?
3. Назвіть методи, які застосовуються при кримінологічному прогнозуванні.
4. Яке співвідношення між кримінологічним прогнозуванням і плануванням боротьби із злочинністю?
5. Назвіть вимоги, які висуваються до кримінологічного планування.

✍ *Тестові завдання*

1. До принципів організації і діяльності системи запобігання злочинності належать:

а) законність, верховенство права, верховенство закону.

б) законність, демократизм, гуманізм, науковість, реальність.

в) демократизм та гуманізм.

г) науковість, правова регламентація, співвідношення матеріальних та процесуальних норм.

2. Суб'єктами запобігання злочинності є:

а) державні органи, громадські організації, громадяни, приватні структури, органи внутрішніх справ, прокуратура, адвокатура, суд.

б) державні органи, громадські організації, громадяни, органи внутрішніх справ, прокуратура, суд.

в) державні органи, громадські організації, громадяни, приватні структури, органи внутрішніх справ, прокуратура, суд.

г) правильної відповіді немає.

3. Залежно від строків розрізняють такі види кримінологічних прогнозів:

а) короткострокові, довгострокові, індивідуальні, середньострокові.

б) короткострокові, середньострокові, довгострокові.

в) короткострокові та довгострокові.

г) індивідуальні та загальні.

4. За методами кримінологічні прогнози можна класифікувати на:

а) метод моделювання, метод оцінювання, математичний метод.

б) метод екстраполяції, метод експертних оцінок, математичний метод.

в) загальнонаукові та спеціалізовані кримінологічні методи.

г) метод експертних оцінок та прогностичне анкетування.

5. За територіальним масштабом застосування запобіжних заходів можуть бути:

а) загальнодержавними.

б) регіональними (область).

в) місцевими (місто, село, регіон).

г) усі відповіді правильні.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:

а) система суб’єктів профілактики злочинів;

б) методи кримінологічного прогнозування;

в) система заходів боротьби зі злочинністю;

г) етапи планування профілактики злочинів;

д) методи індивідуальної профілактики.

2. Класифікуйте заходи запобігання злочинності: загальносоціальні суспільні, економічні, соціально-політичні, організаційно-управлінські, технічні, спеціально-кримінологічні, загальні, загальнодержавні, місцеві, юридичні, державні, культурно-вихованням тільні, індивідуальні. В якості підстав для класифікації заходів запобігання використовуйте наступні критерії: 1) зміст; 2) рівень профілактики; 3) обсяг застосування; 4) масштаб, 5) суб'єкти застосування, 6) напрямки і сфери застосування змін (за видами злочинів і типам злочинної поведінки); 7) соціальні групи.

3. Визначить причинний комплекс злочинів, пов'язаних з діяльністю Одобеску, вкажіть напрямки профілактики даних злочинів, а також суб'єкти запобігання.

Громадянин Молдови Одобеску прибув у Київську область і займався протягом року ремонтно-будівельними роботами без оформлення офіційних міграційних документів і трудових угод в будівельній бригаді, офіційно працевлаштованої в одній з будівельних фірм. Свою професійну діяльність Одобеску поєднував з регулярними розкраданнями будівельних матеріалів, які реалізовував за заниженою ціною на Куренівському ринку.

По закінченню року бригаді, в якій працював Одобеску, було доручено проведення ремонту покрівлі, в ході якого Одобеску, порушивши правила техніки безпеки, впав, отримавши переломи обох ніг (тяжкі тілесні ушкодження).

4. Яких спеціалістів слід запросити у якості експертів для складання прогнозів у масштабах держави, міста, району для вирішення наступних проблем:

- злочинність неповнолітніх;
- злочинність військовослужбовців;
- екологічна злочинність;

- економічна злочинність;
- транснаціональна злочинність;
- пенітенціарна злочинність.

Тема 6. Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності

Мета вивчення теми полягає в засвоєнні, формуванні цілісного кримінологічного уявлення про насильницьку злочинність як один із найбільш суспільно небезпечних різновидів злочинності, розкрити її поняття, види та структуру, кримінологічну характеристику особи насильницького злочинця, виявити систему детермінант насильницьких кримінальних правопорушень та на цій основі опанувати сучасні підходи, форми й методи їх запобігання на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуально-профілактичному рівнях.

План

1. Поняття та загальна характеристика насильницької злочинності.
2. Кримінологічна характеристика насильницької злочинності.
3. Кримінологічна характеристика особи, яка скоює насильницькі кримінальні правопорушення.
4. Детермінанти насильницьких кримінальних правопорушень.
5. Запобігання насильницьким кримінальним правопорушенням

Ключові терміни та поняття:

Насильство, насильницька злочинність, психічне насильство, тяжка насильницька злочинність, фізичне насильство, агресивність.

1. У сучасній українській кримінології кримінологічна характеристика та проблеми запобігання насильницької злочинності займає одне з провідних місць.

Під насильством у кримінальному праві традиційно розуміють, фізичний або психічний вплив однієї особи на іншу, який порушує право останньої на особисту недоторканність, який вчинюється для досягнення певного кримінально протиправного результату. Отже виокремлюють дві форми насильства: фізичне та психічне.

Фізичне насильство — протиправний фізичний вплив на фізичну сферу, тілесну недоторканість особи, яким спричинюється шкода останній;

Психічне насильство — погроза фізичним насильством або спричинення іншої шкоди (матеріальної, моральної, честі й гідності) особі, або близьким для неї людям.

Насильство характеризується такими ознаками:

— насильство здійснюється проти або поза волею потерпілого;

— насильство пов’язане з фізичним або психічним впливом на потерпілого;

— застосування насильства може заподіяти шкоду потерпілому;

— умисний характер дій;

— насильство може бути як засобом досягнення мети, так і самою метою

Мета, з якою застосовується кримінальне протиправне насильство, може бути різною, як то: силою примусити до певної дії (бездіяльності); обмежити силою можливість вільної дії; здійснити розправу (помсту), у т.ч. із позбавленням життя; виставити особу в невигідному для неї (компрометуючому) вигляді; позбавити особу життя або завдати шкоди її здоров'ю як самоціль тощо .

Розуміння ж насильницької злочинності є неоднозначним. Є дві точки зору до визначення цієї категорії:

а) «широке розуміння» полягає в тому, що основою об'єднання кримінально протиправних діянь у кримінологічно-значущу групу (в тому числі насильницьких кримінальних правопорушень) можна вважати такі 3 ознаки, критерії:

— спосіб дії кримінального правопорушника (фізичне насильство або загроза його застосування)

— форма вини (тільки умисел). Тілесні ушкодження й, навіть смерть потерпілого від необережних кримінальних правопорушень, не пов'язані з поняттям насильства, оскільки кримінальний правопорушник не мав не мав на меті їх настання. Тому вони не входять до складу насильницьких кримінальних правопорушень.

— об'єкт посягання (тільки фізичний статус особистості: життя, здоров'я, статева свобода та недоторканість, тілесна недоторканність).

З цих позицій у число насильницьких кримінальних правопорушень, крім кримінальних правопорушень проти особистості, належать також грабежі, розбої, захоплення заручника, кримінальні правопорушення терористичної спрямованості та інші кримінальні правопорушення, які посягають поряд з іншими об'єктами на безпеку особистості.

б) «вузький підхід» до розуміння насильницької злочинності полягає в тому, що найбільш адекватно кримінологічну суть кримінального правопорушення відображає мотивація (критерій розподілу кримінальних правопорушень на кримінологічні групи). Тому насильницька злочинність охоплює сукупність кримінальних правопорушень, під час скоєння яких насильство (а точніше, насильно-егоїстичне самоствердження) є елементом мотивації, а не тільки засобом досягнення будь-якої іншої мети (користь, політичні цілі тощо). З цих позицій грабіж, розбій, терористичні акти тощо до числа насильницьких кримінальних правопорушень не належать, тому що в них насильство носить інструментальний характер, тобто є засобом досягнення будь-якої іншої мети (так звана інструментальна агресія).

На нашу думку, раціонально зерно міститься в обох підходах, тому пропонуємо під насильницькою злочинністю розуміти сукупність кримінальних правопорушень, спрямованих як на конкретну особу, так і на невизначене коло осіб, які скоюються умисно з використанням фізичного,

психічного, психологічного та іншого насильства, яке може бути як засобом досягнення мети, так і елементом мотивації.

Об'єктами посягання насильницьких кримінальних правопорушень можуть бути життя та здоров'я людини, честь та гідність особи, духовний розвиток, громадський порядок (у поєднанні зі здоров'ям людини), статева недоторканість і статева свобода тощо .

Більшість насильницьких кримінальних правопорушень кульмінацією мають безпосередньо насильство, вчинивши яке, кримінальний правопорушник вважає, що досяг своєї мети. Мотивами цих кримінальних правопорушень можуть бути помста, ревнощі, заздрість, хуліганські спонукання, гіпертрофований статевий інстинкт, садистські нахили. Здебільшого в основі механізму кримінально протиправної поведінки виявляється агресивно-зневажливе, цинічне ставлення до особи, її життя, фізичного і психічного здоров'я, честі й гідності.

За ступенем суспільної небезпечності, тяжкості завданої шкоди насильницькі кримінальні правопорушення займають особливе місце серед інших кримінально протиправних проявів. Вони посягають на основні людські цінності, є найбільш трагічними й засуджуваними з погляду більшості громадян.

Серед насильницьких кримінальних правопорушень також виокремлюють найбільш небезпечні посягання, так звані тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення : умисні вбивства, умисні тяжкі тілесні ушкодження, кваліфіковані зґвалтування та деякі інші діяння. Вони не вичерпують усієї повноти кримінологічної характеристики даної групи кримінальних правопорушень, але кількісно, й особливо якісно, зумовлюють її.

Віднесення до зазначеного різновиду злочинності вбивств, заподіяння шкоди здоров'ю, низки статевих кримінальних правопорушень (і насамперед зґвалтувань) не вимагає особливих пояснень: механізм кримінально протиправної поведінки в цих випадках пов'язаний із посяганням на життя, здоров'я, статеву свободу та статеву недоторканість особи. Деякі автори також відносять до групи насильницьких кримінальних правопорушень хуліганство, обґрунтовуючи це тим, що: 1) воно за вказаними вище ознаками дуже схоже з насильницькими кримінальними правопорушеннями, оскільки в багатьох випадках також пов'язано з посяганням на особистість; 2) схожа їхня мотивація (насильницьке егоїстичне самоствердження), 3) ідентичний причинний комплекс та характеристика особистості кримінального правопорушення. Крім того, зазначається, що між хуліганством і тяжкими насильницькими кримінальними правопорушеннями є кримінологічний баланс, тобто у разі послаблення запобігання хуліганству зростають тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення й навпаки у разі посилення заходів спрямованих на запобігання хуліганству зменшується насильницька злочинність. Дещо іншої позиції дотримується В. Голіна. Так, науковець визнає хуліганство специфічним видом кримінально протиправного насильства, але наполягає на істотних відмінностях у природі, мотивації, у різній патології особи

кримінальних правопорушників, обставинах, які зумовлюють хуліганство та інші насильницькі кримінальні правопорушення .

До кримінальних правопорушень, які складають структуру насильницької злочинності, ми відносимо:

насильницькі кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (ст. 109, ст. 112, ст. 113 Кримінального кодексу України (далі – КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (ст. ст. 115–118, 120-127, 129, ч. 2, 4, 5ст. 134, ч. 2 ст. 142, ч. ч. 2, 3 ст. 143, ст. 144 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти волі честі та гідності особи (ст. ст. 146-147, 149, ч. 2 ст. 150-1, ст. 151, ст. 151-2 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності (ст. ст. 152–154 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (ч. 2, 3 ст. 157, ч. 4 ст. 159-1, ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч. 2 ст. 171, ст. 173, ст. 174, ч. 2 ст. 180 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти власності (ч. 2 ст. 186, ст. 187, ст. 189, ст. 195 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (ст. 206, ч. 2 ст. 206-2 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (ст. ст. 257–258-1, 261, 262, ч. 2 ст. 265-1, ст. 266 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (ч. 2 ст. 278, ст. 280, ч. ч. 2, 3 ст. 289 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти громадського порядку і моральності (ст. ст. 294, 296, ч.3 ст. 297, 299, ч. 3 ст. 301-2, 303 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (ст. ст. 308, 312- 314 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (ст. ст. 340–346, 348–350, 355, 357 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ч. 2 ст. 365, ч. 3 ст. 369-2, ст. 369-3 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти правосуддя (ст. ст. 371, 373, 377, 379, 386, 392, ч. 2 ст. 393, ст. ст. 398, 400 КК України);

насильницькі кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (404, 405, 406, 410, ч. 2,3 ст. 426-1, ч.2, 3 ст. 431, ст. 435-1);

насильницькі кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст. ст. 437–439, 442- 444, 446, 447 КК України).

Крім того, залежно від набору криміногенних явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі міжособистісних криміногенних конфліктів І. М. Даньшин та В. В. Голіна серед насильницьких кримінальних правопорушень виокремлюють:

— сімейно-побутові. Насильницькі кримінальні правопорушення цієї групи традиційно виокремлюються за ознакою сфери їхнього скоєння — сімейно-побутових відносин. Головним типом мотиву цих кримінальних правопорушень є тривала побутова й сімейно-побутова конфліктність між злочинцем і жертвою;

— ситуаційні. Цю групу кримінальних правопорушень становлять ситуаційно-дозвільні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження, основу яких, зазвичай, складають одноразові сутички між злочинцем і потерпілим. До цієї групи можна віднести умисні вбивства й тілесні ушкодження, які скоюються з хуліганських мотивів, деякі кримінальні правопорушення з корисливих та інших мотивів, імпульсивні насильницькі кримінальні правопорушення ;

— ті, що заздалегідь плануються. Дана група кримінальних правопорушень є різноманітною за своїми мотивами та детермінуючими їх криміногенними чинниками. До цієї групи кримінальних правопорушень належать: умисні вбивства й тяжкі тілесні ушкодження, заподіяні з корисливою метою; скоєні у зв'язку з виконанням потерпілим посадового або громадянського обов'язку; скоєні для приховування іншого кримінального правопорушення або полегшення його скоєння, а також поєднані зі зґвалтуванням, помстою, ревнощами; подружні вбивства, вбивства на замовлення;

— патологічні. Цю групу кримінальних правопорушень становлять умисні вбивства й тілесні ушкодження, що скоюються особами, які мають аномалії психіки, котрі не виключають їхньої осудності (хронічний алкоголізм, психопатія, залишкові явища черепно-мозкової травми, органічні захворювання центральної нервової системи, наркоманія, сексуальна патологія, хромосомні аномалії, деякі психічні захворювання, деякі акцентуації особи тощо).

2. Питома вага насильницьких кримінальних правопорушень складає 25% у загальній структурі злочинності (за даними Генеральної прокуратури за 2024 роки).

У структурі насильницької злочинності найбільшу питому вагу мають насильницькі кримінальні правопорушення життя та здоров'я особи (63%); насильницькі кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (23%); насильницькі кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (4%).

З насильством у сім'ї пов'язано 7% зареєстрованих кримінальних правопорушень.

З використанням зброї скоюються 13,6% насильницьких кримінальних правопорушень.

При оцінці рівня насильницьких кримінальних правопорушень необхідно враховувати великі розміри латентної злочинності, як прихованої, так і природної.

Аналіз географії насильницької злочинності в Україні свідчить, що найвищі коефіцієнти інтенсивності насильницької злочинності з розрахунку на 100000 населення спостерігаються у м. Києві, Одеській області, Харківській області, Сумській області і Запорізькій області. Найнижчі коефіцієнти інтенсивності насильницької злочинності зафіксовані у Чернівецькій області, Тернопільській області, Івано-Франківській області. Як справедливо зауважує В. М. Бесчастний, інтерпретація отриманих даних вимагає врахування фактору скорочення території обліку кримінальних правопорушень, до якої не потрапляють АР Крим та окремі райони Донецької і Луганської областей, тимчасово непідконтрольні українській владі, особливо з урахуванням того, що Донецька та Луганська області традиційно належали до найбільш криміногенних регіонів .

Переважна частина тяжких насильницьких кримінальних правопорушень скоюється місцевими мешканцями за місцем їх проживання. Крім того поширення тяжких насильницьких кримінальних правопорушень у містах і сільській місцевості має відмінність, але незначну. Влітку їх реєструється більше, ніж узимку .

3. Соціально-демографічні ознаки особи тяжкого насильницького кримінального правопорушеника. Особи, які скоїли насильницькі кримінальні правопорушення, частіше знаходяться у віці 18-28 років (43%), 29-39 (33%).

Переважна більшість насильницьких кримінальних правопорушень скоюються чоловіками – 94%.

Більшість тяжких насильницьких кримінальних правопорушень скоюються особами з повною загальною середньою або базовою загальною середньою освітою – 66%.

Переважна більшість тяжких насильницьких кримінальних правопорушень скоюються громадянами України – 98%.

За соціально-рольовими ознаками особи, які скоюють кваліфіковані вбивства, здебільшого не мають сім'ї, серед осіб, засуджених за тяжкі тілесні ушкодження, майже 50% неодружених. Значна частина кримінальних правопорушників розлучена. 11% осіб, які скоїли тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення були учнями або студентами навчальних закладів; 69% були працездатними, які не працювали і не навчались.

27% осіб, які скоїли тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення перебували у стані алкогольного сп'яніння і ще 0,4% у стані наркотичного сп'яніння.

Такі особи зловживають спиртними напоями, негативно себе поводять, не мають будь-якої професії, постійно створюють криміногенні ситуації. 40% - група робітників і працівників сільського господарства, працівники некваліфікованої праці.

Кримінально-правові ознаки. Серед заздалегідь замислених, спланованих і підготовлених убивств і тяжких тілесних ушкоджень переважно 55% скоюються у робочі дні тижня, у вечірній – з 18 до 24 години або нічний чи вранішній час – з 0 до 6 годин (25 %).

24% осіб, які скоїли насильницькі кримінальні правопорушення діяли у складі групи.

37% тяжких насильницьких кримінальних правопорушень скоєно особами, які раніше скоювали кримінальні правопорушення.

Серед засобів скоєння кримінальних правопорушень здебільшого використовують вогнепальну зброю, вибухові речовини, однак нерідко (25%) і колючо-ріжучі предмети. Дещо іншою є диференціація знарядь скоєння вбивств на замовлення. Тут значно переважає (75%) автоматична та напівавтоматична зброя, а застосування вибухівки і холодної зброї є помітно рідшим (по 10%). Помітно зростає використання при скоєнні замовлених убивств авто-, мототранспорту: як під час руху останнього в момент ураження жертви, так і для швидкого залишення місця події.

Морально-психологічні риси: імпульсивність, психопатичність, примітивність потреб, різні психічні аномалії, які мають соціальне і біопсихологічне походження. Так, за даними судово-психіатричних експертиз у кримінальних справах, більше як третина злочинців-убивць мали травми голови, наслідком чого стали відхилення психіки (агресивність, мстивість, надмірна підозрілість, грубість, брутальність тощо). Не виключено, що ці явища мають своїм джерелом хронічний алкоголізм, наркотизм, а також неодноразову судимість тощо.

Мотиви: майже 50 % потерпілих при вбивствах без обтяжуючих обставин – це подружжя, у тому числі колишні, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Таке не є характерним для кваліфікованих видів убивств, хоча й тут кожний шостий потерпілий – подружжя або розлучені. Основна маса потерпілих припадає на осіб, знайомих із злочинцем (спільна робота, місце проживання і проведення дозвілля). Часто їх соціальний стан і морально-психологічні риси збігаються із рисами кримінальних правопорушників. Однак ці риси різняться, якщо жертвами кримінальних правопорушень стають інші категорії населення (підприємці, бізнесмени, заможні громадяни, пенсіонери тощо). Серед мотивів насильницьких кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи головне місце займає користь. Стосовно незаконного позбавлення волі або викрадення людини мотивами також можуть виступати особисті неприязні відносини, помста, отримання необхідної для кримінальних правопорушників інформації тощо. Захоплення заручників супроводжується ще й специфічними цілями: втеча з місць позбавлення волі або звільнення особи з

місць позбавлення волі; виїзд за кордон; прагнення вплинути на рішення посадовця органу виконавчої влади, правоохоронного органу, суду тощо.

Типи насильницьких кримінальних правопорушників залежно від спрямованості особи та конкретної життєвої ситуації:

випадкові, дії яких представляють неадекватну реакцію на конфлікт, що раптово виник або пов'язані з разовим попаданням в обстановку інтенсивного групового тиску (наприклад, п'яна сварка після спільної випивки);

ті, що замикаються на конфлікті, дії яких зазвичай завершують наростаючий (що триває) конфлікт у родині, побутовому оточенні;

негативно орієнтовані, дії яких пов'язані з відносно розвиненими негативними орієнтаціями, з наявністю попереднього досвіду протиправної діяльності;

злісні, чиї навмисні дії кримінальних правопорушників в значній мірі втрачають ситуаційний характер;

звичні, які неодноразово брали участь у ліквідації міжнаціональних або інших конфліктів, скоюють кримінальні правопорушення під впливом звички до насильницької поведінки;

професійні: професійні кілери, які скоюють замовлені насильницькі кримінальні правопорушення.

4. Особливістю причинної обумовленості насильницьких кримінальних правопорушень є наявність двох типів джерел детермінації: внутрішніх (стосовно особистості кримінального правопорушника) та зовнішніх.

Зовнішні джерела детермінації — негативне соціальне оточення, негативний вплив різних соціальних чинників у процесі соціалізації (недоліки виховання, поганий приклад тощо). Зовнішні джерела проявляються у формі причин створення криміногенних якостей, чинників їхньої стійкості, умов, що ускладнюють правомірну поведінку й полегшують протиправну. Внутрішні імпульси до кримінального правопорушення — результат патологічних процесів у психіці, які не виключають осудності.

Сьогодні до основних криміногенним детермінант насильницької злочинності кримінологи відносять:

— посилення масштабів і ступеня соціальної конфліктності в суспільстві у зв'язку з різкою диференціацією населення, втрата особистої перспективи, матеріальні й житлові проблеми провокують на агресивне розвантаження;

— корінна переоцінка колишніх цінностей і моральних норм, знецінення в масовій свідомості людської особистості і все більше визнання культу грошей;

— недоліки сімейного виховання: приклади насильства і грубості; нездатність сім'ї перешкодити формуванню негативних якостей у дитини під впливом інших детермінант; нездатність батьків скорегувати розвиток особистості, виправити її, переконати, сформувати позитивні якості;

— недоліки шкільного виховання: діти, які не здатні сприйняти стандартну програму, відстають у навчанні, починають прогулювати заняття, озлобляються на однокласників, кидають школу — і суспільство втрачає канал соціального контролю; багато шкільних функціонерів розглядають головним завданням школи передачу дітям певної суми знань. Формування особистості, розвиток індивідуальної культури дитини, корекція й компенсація вад сімейного виховання за такого підходу або відходять на задній план, або взагалі втрачаються з уваги; деградація соціальної структури, недофінансування освітньої галузі призводять до того, що найбільш здібні педагоги йдуть у приватні навчальні заклади, а ті педагоги, що залишаються державних закладах освіти не мають ні достатнього матеріального забезпечення, ні відповідного стимулювання.

— нерозвиненість сфери дозвілля;

— алкоголізація й наркотизація населення, збільшується в структурі населення кількість осіб з аномаліями в психіці (1/3 вбивць мають патології в психіці, особливо неповнолітні, насильники й рецидивісти);

— недостатні заходи з запобігання з незаконним обігом зброї;

— недоліки в охороні громадського порядку — вулична насильницька злочинність;

— неефективне функціонування правоохоронної системи, яка демонструє безсилля закону і продукує досвід безкарних правопорушень і кримінальних правопорушень;

— недоліки ранньої профілактики насильницьких кримінальних правопорушень (насамперед сімейно-побутові конфлікти);

— роль жертви, недоліки віктимологічної профілактики кримінальних правопорушень;

— непродумана інформаційна політика;

— негативна роль засобів масової інформації;

— відсутність нормально функціонуючої мережі органів виявлення і блокування осіб із патологією психіки, генеруючої схильність до насильства.

— кримінальна самодетермінація — розвиток представниками злочинного світу схильності до насильства в молоді.

Головною ж суб’єктивною причиною тяжких насильницьких кримінальних правопорушень прийнято вважати агресивність. До розуміння сутності й походження агресії в науковій літературі є 2 полярних підходи.

Згідно з першим агресивність є вродженою, біологічно доцільною й генетично притаманною людині якістю. Прихильники цього підходу визначають агресивність як одну з базисних функцій, невід’ємну властивість глибинних шарів нашої психіки, що визначає здатність людини до цілеспрямованих дій. У зв’язку з цим виділяють конструктивну й деструктивну агресію. Конструктивна агресія позитивна, допомагає протистояти шкідливим для людини впливам, долати життєві труднощі, зумовлює творчу активність особистості, допомагає досягати успіху, тому вона є корисною й соціально-адаптивної. Будь-яка особистість повинна мати цю якість (розвинена агресія

повинна бути у військовослужбовців, спортсменів). Деструктивна агресія негативна, носить руйнівний характер, призводить до асоціальних вчинків, у тому числі кримінально протиправної поведінки. У деяких агресія явно виражена, в інших — прихована і вимагає для свого прояву певних ситуацій.

Згідно з другим підходу агресивність — це результат соціалізації, а не вроджена якість, агресивність суперечить сутності людей. Агресивність — це особистісна позиція, яка полягає в наданні переваги використанню насильницьких засобів для вирішення своїх проблем. Формуванню агресивних якостей у суб'єкта сприяють чинники мікро- (внутрісімейний конфлікт, навчання насильству, жорстоке поводження з дітьми) і макросередовища (зміна системи цінностей у суспільстві, поглиблення соціальної диференціації населення)

Однак обидва підходи виходять із того, що причини тяжкої насильницької злочинності носять соціальний характер. Відповідно до першого підходу — причини насильницької злочинності полягають у тому, що суспільству не вдалося сформувати правової тонус агресії, прищепити певні рамки, духовні якості особистості, тобто причина — брак соціалізації. Відповідно до другого підходу — сама агресивність — результат соціалізації.

Існує кілька концепцій пояснення появи агресії.

Альфред Абель. Він вважає причиною агресивності комплекс неповноцінності. Комплекс неповноцінності — це особлива форма світовідчуття й поведінки окремих людей. Це стійка впевненість людини у власній неповноцінності як особистості. Формується це якість ще в ранньому дитинстві. У дитинстві будь-яка дитина відчуває свою неповноцінність. У деяких це відчуття проходить із віком, а в інших через несприятливі зовнішні умови це почуття залишається досить довго. Поступово воно витісняється в несвідоме. Така людина не впевнена в собі, соціально непристосована, завжди звинувачує у своїх невдачах інших. Комплекс неповноцінності — завжди перехід у комплекс переваги, комплекс влади. Почуття ущербності завжди веде до пошуку шляхів вирішення. Така людина прагне до самоствердження за будь-яку ціну, прагне піднятися над оточуючими, підпорядкувати їх собі. Виникає жага до влади.

Фрустраційна теорія. Джон Доллард. Агресивна поведінка зумовлена особливим станом психіки людини, що виникає внаслідок непереборних перешкод на шляху до досягнення її цілей і планів. Фрустрація — конфліктний, емоційний стан, який виникає внаслідок катастрофи планів, переживання великої невдачі. Фрустрація є причиною агресивних посягань людини, як на джерело фрустрації, так і на інші об'єкти, непричетні до виникнення фрустрації. В останньому випадку відбувається зміщення агресії на людей, які не причетні до проблем цієї людини. Винний за допомогою насильства над ними знімає психологічну напруги.

Теорія соціального навчання. Альберт Бандура. Агресія є результатом навчання за допомогою спостереження. Агресивну манеру поведінки ми засвоюємо за допомогою спостереження за оточуючими і зазначаючи наслідки

цих дій. Спостереження за людьми і власний досвід говорить нам, що агресія іноді приносить нам певну вигоду, тому людина приймає таку модель поведінки.

5. Заходи запобігання насильницькій злочинності:

1. Розробка та проголошення державою своїх основних моральних принципів, цінностей і правових норм, активне впровадження їх у свідомість населення ЗМІ, творами літератури та мистецтва буде здійснювати вплив на оздоровлення морально-психологічного клімату, сприяти формуванню суспільної думки, яка дійсно засуджує негативні та протиправні способи досягнення життєвого успіху, високої матеріальної забезпеченості осіб, що порушують норми моралі та права.

2. Забезпечення державою «людських умов», що є необхідною умовою зниження конфліктності в суспільстві і кримінальних правопорушень як засобів розв'язання конфліктів.

3. Підвищення рівня правового навчання і правового виховання.

4. Забезпечення своєчасного розкриття кримінальних правопорушень і застосування до винних встановлених законом заходів покарання. Широке розповсюдження уявлень про безкарність, можливість відкупитися, про всемогутність злочинності веде до зростання насильницьких кримінальних правопорушень нестійких осіб, які приймають рішення залежно від стану зовнішнього соціального контролю за їхньою поведінкою.

5. Розробка комплексної програми зниження впливу кримінально протиправної ідеології на молодь. Поглиблення насильницької злочинності відмічається на фоні поширення професійними й організованими кримінального правопорушниками своїх поглядів і психології: у засобах масової інформації, у літературі постійно обговорюється думка про «благородство» злодіїв у законі, моральних принципів і норм поведінки, діючих у їхньому середовищі, їхня безкорисливості й, навіть людинолюбстві.

6. Створення на державному рівні системи психолого-психіатричної допомоги, раннього виявлення та діагностики відхилень у психічному розвитку особи (в навчальних закладах) здатне позитивно позначитися на скороченні насильницької злочинності.

7. Запобіганню побутової ситуативної злочинності могли б сприяти різного роду консультації, центри, у яких психологи, соціологи, юристи могли б надавати необхідні допомоги подружжю, дітям.

8. Впровадження заходів щодо зменшення безробіття та зниження ефекту її негативних психологічних наслідків. Запобіжне значення має функціонування пунктів психологічної допомоги при Центрах зайнятості населення, орієнтованих не тільки на офіційно зареєстрованих безробітних, але й тих, хто через різні обставини залишився без постійного джерела доходу.

9. Розробка правових основ для здійснення контролю за поведінкою тих категорій населення, які так чи інакше опинилися в групі ризику, профілактичної роботи з ними — достатньо дієвий захід запобігання тяжким

насильницьким кримінальним правопорушеннями проти життя і здоров'я в справжніх умовах (особливо з побутовою злочинністю). До групи ризику належать:

— особи, що тривалий час не мають постійних джерел доходу.

— безробітні;

— які систематично зловживають алкоголем;

— раніше судимі, що ведуть аморальний або протиправний спосіб життя (скоюють дрібне хуліганство, зловживають алкоголем);

— особи без постійного місця проживання, що займаються бродяжництвом і жебрацтвом;

— неповнолітні й молодь 18–24 років, що не навчаються й не працюють.

10. Вдосконалення етично-статевого виховання, і насамперед в сім'ї. Соціальний аспект запобігання передбачає правильне статево-рольове виховання, яке повинне бути спрямоване на ознайомлення дітей зі статевими відмінностями, а не асексуальність (обсмикування, залякування й покарання за перших же натяків на сексуальні прояви).

11. Комплексна профілактика суспільно небезпечних дій і реабілітація осіб із психічними розладами, зокрема порушеннями сексуальної поведінки, що мають соціально небезпечні установки.

? *Контрольні питання:*

1. Що таке насильство і які його види вам відомі?
2. Яка структура та динаміка насильницьких злочинів?
3. У чому полягають особливості особистості насильницького злочинця?
4. Які основні причини і умови насильницьких злочинів?
5. Які елементи необхідно включати в систему запобігання насильницьких злочинів і хуліганства?

✍ *Тестові завдання:*

1. Які кримінальні правопорушення (з нижче перерахованих) не входять в структуру тяжкої насильницької злочинності?

а) умисне вбивство;

б) вступ у статевий зв'язок з особою, яка не досягла статевої зрілості;

б) терористичний акт;

г) умисне тяжке тілесне ушкодження;

2. Насильницька злочинність - це:

а) форма соціальної патології, яка володіє високим ступенем суспільної небезпеки і виражається в постійному відтворенні заборонених кримінальним законом екстремальних поведінкових актів фізичного насильства над особистістю;

б) сукупність насильницько-корисливих посягань на чуже майно, життя і здоров'я громадян;

в) сукупність злочинів, які з зовнішньої сторони виражають форму соціально-екстремальної поведінки фізичних осіб.

г) сукупність злочинів, спрямованих як на конкретну особу, так і на невизначене коло осіб, які вчиняється умисно з використанням фізичного чи психічного насильства, яке може бути не тільки засобом досягнення мети, а і елементом мотивації

3. За характером спрямованості особи та конкретної життєвої ситуації виокремлюють такі типи насильницьких злочинців:

а) зі стійко вираженою агресивно-насильницької антигромадської спрямованістю; без вираженої насильницької спрямованості; ситуаційні, випадкові злочинці;

б) з стійко вираженою агресивно-насильницької спрямованістю; ситуаційні, випадкові злочинці;

в) злочинці з насильницької спрямованості; ситуаційні, випадкові злочинці.

г) випадкові; що замикаються на конфлікті; негативно орієнтовані; злісні; звичні, професійні.

4. Більшість осіб, які вчинили тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення мають освіту:

а) повну вищу і базову вищу;

б) професійно технічну;

в) повну загальну середню та базову загальну середню;

г) початкову загальну або не мають освіти;

5. Переважну більшість тяжких насильницьких злочинів в Україні вчинено:

а) громадянами України;

б) іноземними громадянами;

в) особами без громадянства;

г) нелегальними мігрантами та біженцями.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:

а) об’єкти посягання при насильницьких кримінальних правопорушеннях;

б) спеціально-кримінологічна профілактика насильницьких кримінальних правопорушень.

2. На підставі Єдиних звітів Генеральної прокуратури України про зареєстровані кримінальні правопорушення за 2020-2024 рр. визначить динаміку та місце умисних вбивств у структурі кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.

3. За результатами виконання завдання №2 складіть графік динаміки умисних вбивств, що були вчинені на території України в період з 2020 по 2024 рр. Проаналізуйте отриманні данні та поясніть, з якими соціально-економічними, морально-психологічними і організаційно-правовими та іншими обставинами пов'язані зафіксовані в цьому графіку зміни показників вчинення умисних вбивств.

4. Складіть короткостроковий прогноз вчинення умисних вбивств.

Тема 7. Кримінологічна характеристика та запобігання економічній злочинності

Мета вивчення теми полягає у формуванні в здобувачів ґрунтовного кримінологічне розуміння економічної злочинності як деструктивного соціально-економічного явища, розкрити її поняття, структуру та окремі види (у т.ч. у зв'язку з тіньовою економікою), з'ясувати кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє економічні кримінальні правопорушення, виявити основні детермінанти такої злочинності та на цій основі опанувати систему економічних, організаційних, політичних, правових, психологічних і технологічних заходів запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки.

План

1. Поняття та загальна характеристика економічної злочинності.
2. Кримінологічна характеристика окремих видів економічної злочинності.
3. Кримінологічна характеристика особи, яка вчиняє економічні кримінальні правопорушення.
4. Детермінанти економічних кримінальних правопорушень.
5. Запобігання економічним кримінальним правопорушенням.

Ключові терміни та поняття:

Економічна злочинність, тіньова економіка; відмивання грошей; корупція; фіктивне підприємництво; білокомірцева злочинність, рейдерство.

1. Кримінальні правопорушення у сфері економічної діяльності є тією частиною корисливої злочинності, яка безпосередньо пов'язана з економічними відносинами суспільства. Ці кримінальні правопорушення, посягають на власність та інші економічні інтереси держави, окремих груп громадян (споживачів, партнерів, конкурентів), а також на порядок управління економічною діяльністю з метою отримання наживи, найчастіше в рамках і під прикриттям законної економічної діяльності.

Початок розробки уявлень про злочинність у сфері економічної діяльності, у ринковій економіці було покладено в 40-х роках минулого століття американським кримінологів Едвіном Сатерлендом, який ввів у науковий обіг поняття «білокомірцевої злочинності» як злочинності, що представляє сукупність кримінальних правопорушень, вчинених високопосадовцями у сфері бізнесу, особами в процесі професійної діяльності в інтересах як юридичних осіб, так і у своїх власних. Однак вузькість даного підходу, пов'язана з тим, що економічні кримінальні правопорушення вчиняються не тільки керівниками від імені та в інтересах підприємства, а й іншими особами, вимагала перегляду такого трактування поняття «білокомірцевої злочинності».

Тенденція до розширення цього поняття виявлялася у двох взаємопов'язаних аспектах: а) розширення кола суб'єктів даних кримінальних правопорушень (до них стали відносити не тільки вищих керівників корпорацій, а й інших службовців, незмінним залишився тільки ознака вчинення кримінального правопорушення в процесі професійної діяльності); б) розширення переліку кримінальних правопорушень, що належать до економічних, включення в нього таких діянь, як ухилення від сплати податків, комп'ютерні та інші кримінальні правопорушення, які заподіюють шкоду економіці держави або її окремим галузям, підприємницькій діяльності, а також економічним інтересам окремих груп громадян.

У зв'язку з реформуванням економіки України, появою нових форм власності, розвитком ринкових відносин, інтеграцією країни у світову економіку у вітчизняній кримінології підхід до розуміння злочинності у сфері економічної діяльності зблизився з визначенням цього явища в країнах із розвиненою ринковою економікою.

У сучасній кримінології під економічною злочинністю розуміють соціально-економічне деструктивне для економіки держави явище, що проявляється у вчиненні умисних корисливих кримінальних правопорушень у сфері легальної й нелегальної господарської діяльності, основним і безпосереднім об'єктом якої є майнові відносини і відносини у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання товарів і послуг із метою одержання кримінально протиправних доходів. Даний різновид злочинності необхідно відрізняти від загальнокримінальної корисливої злочинності — сукупності кримінальних правопорушень, що виражаються в прямому незаконному заволодінні чужим майном із метою безпідставного збагачення 1) без використання суб'єктами свого службового становища і 2) не пов'язаних із порушенням господарських зв'язків і відносин у сфері економіки, тобто крадіжки, грабежі, розбійні напади, шахрайські дії, вимагання й частина присвоєнь чужого майна.

З позицій економічної теорії економічна діяльність являє собою ініціативну, самостійну діяльність громадян і їхніх об'єднань, спрямовану на отримання прибутку або особистого доходу і здійснювану на їхній ризик і під їхню майнову відповідальність. За суттю, мова йде про діяльність підприємницьку. Таке розуміння її найбільш підходить для цілей кримінологічного аналізу злочинності в даній сфері і є першою інтегруючою ознакою даної групи кримінальних правопорушень. Отже, економічні кримінальні правопорушення вчиняються у сфері економіки і спрямовані проти елементів легальної економіки, економічної діяльності. Родовим об'єктом таких кримінальних правопорушень є економічні відносини, яким свідомо чи несвідомо завдається шкоди.

Другою інтегруючою ознакою, що об'єднує ці склади, можна вважати заподіяння шкоди охоронюваним законом економічним інтересам усього суспільства і громадян спеціальними суб'єктами, тобто не сторонніми для об'єкта керування людьми, а включеними в систему економічних відносин, на

які вони посягають. Тобто їхнім суб'єктом є здебільшого учасник економічної діяльності, що має окремий економічний інтерес та прагне отримати власний економічний результат, або рідше особа, не причетна до цієї діяльності, яка має ціль скористатися в кримінально протиправний спосіб її елементами чи результатами. Також кримінально протиправнв економічна діяльність спрямована на її організаційне забезпечення, насамперед через корупційні зв'язки й підтримку органів влади, що виводить її на рівень організованої злочинної діяльності.

Нарешті, третьою інтегруючою ознакою даного виду злочинності (властивим, втім, і загальнокримінальній корисливій злочинності) виступає корислива мотивація більшості цих діянь, що реалізується протиправними способами. Обов'язковим є наявність прямого умислу, пов'язаного з отриманням економічної вигоди.

На сьогодні існує кілька підходів до визначення кола економічних кримінальних правопорушень:

економічними вважаються усі кримінальні правопорушення, які безпосередньо чи опосередковано завдають шкоди економічній системі держави і які їх суб'єкти вчиняють з метою отримання економічної вигоди. До них відносяться: окремі кримінальні правопорушення проти власності (майнові); кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; окремі кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, проти довкілля тощо;

до економічних відносять кримінальні правопорушення, які задають шкоди двом базовим елементам економічної системи: власності і господарському механізму держави у процесі здійснення господарської діяльності. Це кримінальні правопорушення проти власності, пов'язані з господарською діяльністю; кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності;

до економічної злочинності належать лише кримінальні правопорушення які вчиняють у процесі господарської діяльності і які посягають на господарський механізм держави

Пропонуємо наступні критерії класифікації економічної злочинності (за П. Бузалом, С. Денисовим, О. Кириченком):

кримінальні правопорушення, що полягають у розкраданні чужого майна шляхом привласнення чи розтрати особами, яким воно було ввірено чи перебувало в їх віданні, а також шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК);

кримінальні правопорушення, що посягають на фінансові інтереси і фінансову систему держави (ст.ст.199, 200-2012, 209–2121, 233 КК);

кримінальні правопорушення, що посягають на порядок отримання й використання депозитного капіталу і такі, що завдають шкоди кредиторам і гарантам (ст.ст. 2181–224 КК);

кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок вільної конкуренції в економіці (ст.ст.231–2323КК);

кримінальні правопорушення, що посягають на встановлений порядок зайняття підприємницькою діяльністю (ст.ст.2031–2062, 213 КК);

кримінальні правопорушення, пов’язані зі сприянням службовими особами у корисливих цілях підприємницькій діяльності та деякі інші кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, вчинені з вказаною метою (ст.ст. 364, 3641, 3652, 3653, 366, 3662, 3663, 368, 3683-3693, 370 КК);

кримінальні правопорушення, що посягають на права споживачів (ст. 227, 229 КК).

2. У 2022 році економічна злочинність складала у середньому 5,4% у структурі всієї злочинності в Україні.

У структурі економічної злочинності найпоширенішими є привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), що складає 34,4% від всієї економічної злочинності, службове підроблення (ст.366 КК) – 18,9%, зловживання владою або службовим становищем (ст.364 КК) – 11,4%, пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК) – 7,8%; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК) – 5%; незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК) – 4,8%.

Загалом же порівняно з минулим роком динаміка економічної злочинності знизилася на 53,6%.

Сума несплачених податків, зборів та інших обов'язкових платежів за 2022 рікі становить 1,8 млд. грн.

Що стосується географії поширення економічної злочинності по регіонах України, то спостерігається тенденція її розповсюдження переважно в найбільш економічно розвинутих областях, а саме в Дніпропетровській, Одеській, Харківській, Запорізькій, Львівській та Вінницькій областях і в м. Києві. Луганську й Донецьку області, які традиційно входили до регіонів з високим рівнем економічної злочинності, через війну і, відповідно, зниження господарчої активності на їх території починаючи з 2014 р. до цього рейтингу не включено. Переважно ці кримінальні правопорушення вчиняються у населених пунктах — місцях розташування підприємств.

Істотною проблемою також залишається “тіньова” економіка. Неврахування наявності “тіньової” економіки, відсутність ефективної боротьби з нею економічними та силовими методами призводять до некерованості економічними процесами, відсутності прозорого і цілеспрямованого соціально-економічного розвитку країни. На рівні статистики це веде до деформування макроекономічних показників і, як наслідок, серйозних помилок в аналізі, програмуванні та прийнятті рішень регулюючого характеру.

Тіньова економіка – це уклад економічних відносин, що охоплює невраховані, нерегламентовані й незаконні види господарської діяльності. У

кожній країні є така складова економічної діяльності, що не укладається в сформовані й узаконені норми.

За сферою діяльності до тіньової економіки різні автори відносять різні види діяльності. Одні вважають, що тіньова економіка охоплює насамперед кримінальну діяльність; інші думають, що тіньова економіка як особливий сектор утворюється тими, хто ухиляється від сплати податків. У Німеччині до тіньової економіки спочатку зараховували лише фінансові таємні угоди.

В ООН фахівці, що займаються національними рахунками, тіньову економіку поділяють на три види діяльності: приховану (або тіньову), неформальну (або неофіційну) й нелегальну. Прихована діяльність характеризує дозволену законом працю, що офіційно не оголошується або її результати занижуються з метою відсторонення від сплати податків. Неформальна діє на законній підставі й націлена на виробництво товарів і послуг для задоволення власних потреб домашніх господарств (наприклад, власними силами індивідуальне будівництво). Нелегальна – це діяльність, що здійснюється найманими робітниками без юридичного оформлення договору.

У структурі тіньової економіки зазвичай виділяють три види діяльності. Неофіційна економіка охоплює легальні види діяльності, пов'язані з виробництвом товарів і послуг, які не фіксуються офіційною статистикою. Така діяльність значного поширення набула в сфері послуг (ремонт квартир; надання житла в курортній місцевості; підготовка учнів для вступу у вищі навчальні заклади, що здійснюється приватно, без юридичного оформлення договорів та ін.). При цьому одержувачі доходів приховують їх від оподатковування.

Фіктивна економіка – це діяльність, пов'язана з одержанням обґрунтованих вигід суб'єктами господарювання. Сюди відносять: приписки, що здійснюють керівники підприємств у державному секторі економіки; незаконне отримання винагороди; шахрайські способи одержання грошей.

Підпільна економіка – це заборонені законом види економічної діяльності. До їхнього числа відносять: незаконне виробництво й збут товарів і послуг; виробництво зброї, наркотиків, контрабанду; діяльність осіб, що не мають юридичного права займатися цим видом діяльності (лікарі, адвокати, які практикують без ліцензії).

Всю тіньову економіку щодо зв'язку з виробництвом можна поділити на дві частини: та, що пов'язана з виробництвом товарів і послуг, і та, що функціонує в сфері перерозподілу товарів і послуг, створених поза цією сферою.

Відповідно до видів тіньової економіки можна виділити три групи її суб'єктів.

Перша група містить найбільш кримінальні елементи тіньової економіки: торговців наркотиками та зброєю, бандитів, грабіжників, найманих вбивців. Сюди ж можна віднести корумпованих представників органів влади, що беруть хабарі, торгують державними посадами й інтересами. За різними оцінками на частку діяльності цих суб'єктів припадає від 5 до 25% всієї тіньової економіки.

Друга група складається в основному з тіньовиків-господарників. До їхнього числа можна віднести підприємців, комерсантів, банкірів, промисловців й аграріїв, дрібних і середніх бізнесменів, включаючи "човників" (організаторів власної справи). Тепер більша частина товарів, які закуповують "човники", надходить в Україну через легальних перевізників і на кордоні проходить стандартні процедури митного контролю. Ця група суб'єктів змушена йти в "тінь" головним чином тому, що витрати при їхній діяльності з існуючими правилами й законами економічної гри перевищують відповідні вигоди й доходи.

Третя група – це . До них можуть приєднуватися як дрібні, так і середні державні службовці, доходи яких, за існуючими даними, до 60% становлять неправомірні вигоди. У цієї категорії осіб нефіксована діяльність є другорядною (неформальною) зайнятістю .

3. Соціально-демографічні ознаки особи, що вчинила економічні кримінальні правопорушення. Згідно Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2022 рік особи, які вчинили економічні кримінальні правопорушення, частіше знаходяться у віці 40-54 років (30%) та 29-39 (31%). 21% виявлених осіб, які вчинили економічні кримінальні правопорушення були у віці 18-28 років, 8,3% – у віці 55-59 років, 5,7% - у віці 60 років і старше, 0,7% – у віці 16-17 років.

Більшість економічних кримінальних правопорушень вчиняється чоловіками – 77%. Відповідно частка осіб жіночої статті складає 23%.

Більшість економічних кримінальних правопорушень вчиняється особами з вищою і передвищою освітою – 57,06%. 24,18% виявлених осіб, які вчинили економічні кримінальні правопорушення мали повну загальну середню та базову загальну середню освіту, 18,09% – професійно-технічну освіту, 0,67% - мали початкову загальну освіти або не мали освіти.

Переважна більшість економічних кримінальних правопорушень вчиняється громадянами України – 98,85%.

За соціально-рольовими ознаками 0,5% осіб, які вчинили економічні кримінальні були учнями або студентами навчальних закладів; 15,23% були працездатними, які не працювали і не навчались, а 13,52% – безробітними. 4% виявлених осіб – державні службовці, 2% – посадові особи місцевого самоврядування, 0,6% – посадові та службові особи рай- та облдержадміністрацій, 0,2% – професійні судді та інші службові особи судової гілки влади, 10,7% – працівники правоохоронних органів, 0,9% – посадові та службові особи інших органів державної влади, 0,9% - військовослужбовці.

0,4% осіб, які вчинили економічні кримінальні правопорушення перебували у стані алкогольного/наркотичного сп’яніння.

Переважна більшість осіб, що вчинили економічні кримінальні правопорушення на момент вчинення кримінальних правопорушень були одружені, мали дітей, займалися соціальне корисною діяльністю.

Кримінально-правові ознаки. 11% осіб, які вчинили економічні кримінальні правопорушення діяли у складі групи. 6% економічних кримінальних правопорушень вчинено особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення.

Морально-психологічні риси. Особи, які вчиняють ці кримінальні правопорушення, відрізняються високою соціальною пристосованістю, гарною орієнтацією в соціальних і правових нормах. Даний тип особистості кримінального правопорушника характеризують прагнення до наживи, розкоші, утилітарність, прагматизм, гіпертрофоване уявлення про роль грошей: «гроші вирішують все», «що не можна купити за гроші, можна купити за великі гроші». Таким особам притаманно підвищене почуття незалежності від правової системи, правовий нігілізм, орієнтація на задоволення своїх власних потреб за допомогою будь-яких засобів, чітке усвідомлення протиправності своїх діянь.

Мотиви кримінально протиправної поведінки поведінки мають корисливий характер у різних його модифікаціях і визначалися переважно соціальним статусом особи.

Верхівка "дерева цілей" цих осіб формується відповідно до так званої дихотомії цілей особи, що вчиняє економічне кримінальне правопорушення – в своїй протиправній діяльності типова особа, що вчиняє економічне кримінальне правопорушення прагне до зміцнення або завоювання як міцного економічного становища (за рахунок максимізації прибутку), так і високих статусних позицій в суспільстві. Досягнення надприбутки забезпечується їм за рахунок неприйнятного для легальної господарської системи поведінки – прямого порушення кримінального, цивільного, податкового, митного та іншого законодавства або відходу від виконання юридичних обов'язків в умовах нестабільності, прогальності і суперечливості законодавства.

Групи осіб, що вчиняють економічні кримінальні правопорушення залежно від їх соціально-рольової функції:

особи, причетні до економічної діяльності;

власники, співвласники підприємств;

працюючі по найму;

посадові особи органів влади і управління .

4. Детермінація кримінальних правопорушень у сфері економіки пояснюється поєднанням обставин суб’єктивного і об’єктивного характеру.

Серед детермінант економічної злочинності дослідники зазначають наступні.

Соціально-психологічні детермінанти. У суспільстві панує споживацька система соціальних цінностей у тому числі через поширення і поглиблення бідності до рівня злидарювання. У відповідності до стандартів ООН зараз до 80% населення України визнаються такими, що живуть за межею бідності. А статистика підтверджує - кримінальна активність незайнятого населення у два рази перевищує кримінальну активність серед працюючих громадян. Тож

матеріальна незабезпеченість є суттєвим фактором, що провокує кримінально протиправну поведінку.

Сьогодні відбувається поляризація населення за рівнем доходів, зменшення кількісного рівня середнього класу. На цей час 10% громадян із найвищим рівнем доходів отримують 5,4 рази більше, ніж 10% найбідніших. Існування такої диспропорції у масовій свідомості ставить під сумнів можливості легального матеріального забезпечення і спонукає до вчинення протиправних дій.

Крім того значна частини населення моральна виправдовує будь-яке (у т.ч. незаконне) збагачення. Кримінологи наголошують на критично низькому рівні солідарності населення з кримінально-правовими заборонами, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення в сфері економічної діяльності. Дається в знаки також низький рівень знання населенням меж відповідальності за кримінальні правопорушення в сфері економіки

Організаційно-управлінські детермінанти пов’язані з діяльністю представників органів державної влади (посадовців). Дослідники відзначають, що зараз до 90% комерційних структур мають корупційні зв’язки в різних органах влади та управління. Не останню роль відіграють недосконала система міжбанківських розрахунків та неналежна система управління економічними процесами з боку органів державної влади.

Питомим підґрунтям для корупції та протидії легальній економіці стало розширення державного апарату. З початку адміністративної реформи кількість співробітників центральних органів виконавчої влади України збільшилася в 95 разів. Зараз нараховується близько ста організацій, що перевіряють і контролюють підприємців. За оцінками Світового банку, керівники українських підприємств витрачають до 35% робочого часу на вирішення податкових питань. Така ситуація, безумовно, ускладнює легальні економічні процеси.

Дослідники зазначають, що вже тривалий час Україні діють дві паралельні влади: офіційна та неофіційна, що формується на основі отриманої у протиправний спосіб власності. У представників кримінальної еліти посада виступає як засіб досягнення економічної мети — можливості користуватися та розпоряджатися державним майном і фінансами. І очевидно прагнення такого криміналітету розширити свої можливості юридично. Особливо небезпечно це проявляється при розподілі державного бюджету.

Економічні детермінанти. В останні роки прискорюється ріст інфляції внаслідок непослідовних економічних реформ, які обумовили масове зупинення виробництва. Збільшуються тенденції до монополізації економіки країни, що знищує підприємницькі можливості громадян як джерело їх легального самозабезпечення. Відбувається «тінізація» економіки, сплетіння комерційних інтересів владних та бізнесових структур. Невпинно зростає роль корупційних зв’язків та відносин із посадовцями органів влади як запоруки та засобу забезпечення успішного заняття економічною діяльністю та загалом

бізнесом особливо великим. Спеціалісти у галузі економіки наголошують на надмірне податкове навантаження.

Особливо негативно на економічну сферу вплинула неналежна приватизація державного майна. Фактично, цей безпрецедентний перерозподіл власності відбувався в умовах нестабільного, недосконалого законодавства, масової корупції. Такі обставини обумовили значну кількість посягань економічної спрямованості, пов'язаних із завданням шкоди в особливо великих розмірах.

Небезпечною стала також тенденція олігархічної монополізації економіки країни, що обмежує підприємницькі можливості громадян і стримує розвиток виробництва.

Умови, пов'язані з діяльністю правоохоронних та судових органів. Останнім часом у країні поширився новий спосіб протиправного захоплення власності — рейдерство. Використовуючи підроблені документи, несправедливі судові рішення, особи, що вчиняють економічні кримінальні правопорушення набувають майнових прав на підприємства, вартість яких становить мільйони гривень. Обов'язковою передумовою таких дій є протиправна діяльність державних посадовців, у тому числі й правоохоронної сфери.

Політичні детермінанти. Тривалий період країна перебуває у стані політичної нестабільності, який посилюючим фактором триваючої економічної нестабільності. Перешкоджає зростанню економіки та ефективним заходам юридичної відповідальності осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у сфері економіки корумпованість частини керівників та службовців органів державної влади та місцевого самоврядування. Відсутні розвинуті інститути політичної відповідальності публічних посадових осіб, які вчинили або сприяли вчиненню кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Нормативно-правові детермінанти. На сьогодні існує багато прогалин та протиріч у цивільному, адміністративному, фінансовому, податковому, банківському, бюджетному та кримінальному законодавстві. Вкрай низьким є фактичний рівень розкриття багатьох видів кримінальних правопорушень у сфері економіки. У деяких законах і підзаконних актах відсутня чітка регламентації дій службових осіб та їх відповідальності за протиправні діяння.

5. Запобігання кримінальним правопорушенням у сфері економіки являє собою узгоджену систему заходів економічного, організаційного, політичного, правового психологічного та технологічного характеру, спрямованих на усунення передумов цих протиправних дій. Їх реалізація сприяє економічному розвитку, підвищенню добробуту населення, а відтак і загальному соціальному прогресу .

Економічні заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: здійснення комплексу радикальних економічних заходів, спрямованих на формування та розвиток внутрішнього ринку; Зниження рівня реальної інфляції; зниження ступеня «поляризації» населення за рівнем доходів

(зменшення 20-кратного розриву між рівнем життя багатих та бідних); ресурсне забезпечення прожиткового мінімуму населення; подолання бідності та безробіття населення країни; забезпечення вільного доступу громадян до приватизації, підприємництва; зменшення податкового навантаження на суб'єктів підприємництва; протидія монополізації економіки, поширення конкурентних засад щодо діяльності її суб'єктів; поширення державного кредитування малого й середнього бізнесу; залучення вітчизняних та закордонних інвестицій у країну.

До спеціальних заходів відносяться: створення економічної основи державних позабюджетних фондів, що передбачають відособлене фінансування програм компенсації шкоди жертвам кримінальних правопорушень в сфері економіці; зменшення готівкових розрахунків у господарському та цивільному обороті; реалізація механізму повної чи часткової деприватизації, якщо приватизація здійснена з порушенням передбачених законом умов та порядку її проведення; декларування доходів населення; поширення енергозберігаючих технологій у народному господарстві, використання альтернативних джерел енергії.

Організаційні заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: розробка та впровадження нових соціальних технологій, об'єктивно перешкоджаючих вчиненню кримінальних правопорушень у сфері економіки (забезпечення «прозорості» бюджету всіх рівнів, оголошення рейтингів вільних від корупції сфер державного управління окремими секторами економіки; галузева паспортизація суб'єктів економічної діяльності тощо); забезпечення ефективного контролю державних рішень «четвертою владою» – пресою; забезпечення видатків на наукові дослідження тіньової економіки та розроблення заходів протидії щодо неї.

До спеціальних заходів відносяться: Встановлення жорсткого організаційно-правового контролю за діяльністю посадових осіб у сфері регулювання економічних відносин і прийняттям ними деструктивних економічних рішень; забезпечення кримінологічної експертизи нормативних актів у сфері підприємництва; створення системи кримінологічного моніторингу всіх галузей економіки; розробка спеціалізованих програм (планів) або розділів таких програм (планів) боротьби з окремими видами кримінальних правопорушень у сфері економіки; оптимізація системи підрозділів правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з окремими видами кримінальних правопорушень у сфері економіки; забезпечення відкритості державних закупівель, проведення їх на конкурентних засадах; фінансовий моніторинг обігу грошової маси, приватизаційних паперів; необхідне ресурсне забезпечення підрозділів правоохоронних органів по боротьби із економічними кримінальними правопорушеннями; вдосконалення механізму взаємодії вітчизняних і зарубіжних правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу із кримінальними правопорушеннями у сфері економіки транснаціонального характеру; забезпечення механізму конкуренції та обліку при наданні юридичним та фізичним особам прав на земельні ділянки; створення служб,

підрозділів на підприємствах, які б відповідали за їх економічну безпеку; створення об'єднань товаровиробників за відомчою належністю, статутна діяльність яких була б спрямована на захист галузевого бізнесу.

Політичні заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: підтримання стійкої рівноваги державних та приватних інтересів в економіці; зниження рівня корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, до показника який би не заважав економічному зростанню; забезпечення стабільності обмеження державного управління майном та економічною діяльністю.

До спеціальних заходів відносяться: розробка державної стратегії боротьби з тіньовою економікою; забезпечення державною підтримкою розвиток інститутів громадянського суспільства, які ставлять перед собою за мету запобігання економічним кримінальними правопорушеннями.

Правові заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: нормотворчість, яка стимулює розвиток підприємництва; усунення протиріч у правовому регулюванні власності, економічної діяльності та служби в комерційних та інших організаціях; удосконалення правозастосовчої політики, підвищення ефективності її діяльності з метою реалізації принципу невідворотності покарання незалежно від політичного і соціального статусу особи; приведення різних галузей законодавства до сучасних потреб.

До спеціальних заходів відносяться: усунення термінологічної неузгодженості цивільного, адміністративного, митного, податкового і кримінального законодавства; вдосконалення судової практики тлумачення норм про відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері економіки; вдосконалення правового регулювання діяльності підрозділів правоохоронних органів, що здійснюють боротьбу з окремими видами кримінальних правопорушень у сфері економіки; нормативне врегулювання механізму компенсації збитку, заподіяного жертвам кримінальних правопорушень у сфері економіки; зменшення переліку видів підприємницької діяльності, які ліцензуються; законодавче врегулювання механізму обмеження політичного і управлінського лобізму.

Психологічні заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: виховання критичного відношення до стереотипів споживацького способу життя; виховання пошани до власності і легального підприємництва; формування довіри населення до державної економічної політики; виховання негативного відношення до ухилення від сплати податків; виховання належної правосвідомості громадян, особливо – молодшої частини населення, формування так званого «середнього класу».

До спеціальних заходів відносяться: інформування населення про стан правового регулювання відповідальності за кримінальні правопорушення у сфері економіки; виховання солідарності населення з кримінально-правовими заборонами відносно суспільно небезпечної економічної поведінки; інформування про негативні наслідки порушення кримінально-правових

заборон у сфері економіки; інформування про заходи профілактики окремих видів кримінальних правопорушень у сфері економіки; інформування про способи легального захисту прав, порушених в результаті вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки; демонстрація позитивних результатів запобігання і припинення окремих видів кримінальних правопорушень у сфері економіки.

Технологічні заходи запобігання економічній злочинності. До загальних заходів відносяться: розробка та впровадження технічних засобів, що забезпечують персоніфікований доступ до майна, виробництва, розподілу і споживання товарів (зокрема послуг); використання в промисловості, сільському господарстві і сфері обслуговування технологій, об'єктивно перешкоджаючих незаконному заволодінню, вилученню або використанню майна.

До спеціальних заходів відносяться: створення комп'ютерного програмного забезпечення підтримки та прийняття управлінських рішень у сфері боротьби з окремими видами кримінальних правопорушень у сфері економіки; розробка та впровадження організаційно-технічного забезпечення швидкої і ефективної фіксації слідів неочевидних кримінальних правопорушень у сфері економіки; вдосконалення автоматизованих інформаційно-пошукових систем стосовно вирішення задач кваліфікації окремих видів кримінальних правопорушень у сфері економіки.

? *Контрольні питання:*

1. Що таке економічна злочинність?
2. Яка структура та динаміка економічних злочинів?
3. У чому полягають особливості особистості злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення економічної спрямованості?
4. Які основні причини і умови економічних злочинів?
5. Які елементи необхідно включати в систему запобігання економічних злочинів?

✍ *Тестові завдання:*

1. Які кримінальні правопорушення (з нижче перерахованих) не входять в структуру економічної злочинності?

а) крадіжка;
б) зайняття гральним бізнесом;
б) доведення до банкрутства;
г) шахрайство з фінансовими ресурсами;

2. Хто ввів у науковий обіг поняття "білокомірцевої злочинності"?

а) Кречмер Е.;
б) Сатерленд Е.;
в) Шелдон В.;
г) Шелдон Г.

3. До якого виду корисливої злочинності відносяться грабежі:
а) загальнокримінальна корислива злочинність;
б) економічна злочинність;
в) податкова злочинність;
г) корупційна злочинність.

4. Більшість осіб, які вчинили економічні кримінальні правопорушення мають освіту:
а) повну вищу і базову вищу;
б) професійно технічну;
в) повну загальну середню та базову загальну середню;
г) початкову загальну або не мають освіти;

5. Переважну більшість економічних злочинів в Україні вчинено:
а) громадянами України;
б) іноземними громадянами;
в) особами без громадянства;
г) нелегальними мігрантами та біженцями.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:
а) типові способи вчинення розкрадань;
в) структура економічної злочинності.

2. Проаналізуйте ступінь впливу кримінальної репресії (її посилення або/і ослаблення) на «тіньову» економіку; економічну злочинність; її окремі кримінальні правопорушення.

3. За результатами опитування було встановлено, що значна кількість населення вважають покарання винної особи найбільш ефективним методом запобігання економічних кримінальних правопорушень. Чи згодні Ви з даною думкою? Аргументуйте свою відповідь.

4. Самостійно проаналізуйте основні найбільш резонансні економічні кримінальні правопорушення, освітлені в ЗМІ за останній рік, запропонуйте заходи щодо запобігання подібних кримінальних правопрушень у майбутньому.

Тема 8. Кримінологічна характеристика та запобігання організованій злочинності

Мета вивчення теми полягає у формуванні у здобувачів цілісного кримінологічного розуміння організованої злочинності як особливо небезпечного соціально-правового явища, розкрити її поняття, види та ознаки організованих злочинних формувань, специфіку особи учасника організованої злочинної діяльності й детермінанти цього явища, а також опанувати національні та міжнародні підходи, форми й методи запобігання організованій та транснаціональній організованій злочинності.

План

1. Поняття організованої злочинності
2. Типи та види організованих злочинних формувань.
3. Кримінологічна характеристика організованої злочинності.
4. Кримінологічна характеристика особи, яка займається організованою злочинною діяльністю.
5. Детермінанти організованої злочинності.
6. Запобігання організованій злочинній діяльності.

Ключові терміни та поняття:

Організована злочинність; злочинна організація; корупція; корумпована посадова особа; міжрегіональні злочинні зв'язки; організовані злочинні угрупування; рекет; керівник організованої групи; сфери впливу; гемблінг.

1. Організована злочинність — сукупність кримінальних правопорушень, які вчиняються учасниками стійких, жорстко структурованих і планомірно діючих кримінально протиправних структур (груп, спільнот, асоціацій) для отримання прибутку із кримінально протиправного бізнесу на певній території або в певній сфері, взятої ними під контроль.

У кримінології виділяють три основні ознаки організованої злочинності.

Перша ознака організованої злочинності — наявність об’єднання осіб для систематичного скоєння кримінальних правопорушень з вираженою ієрархією, суворою дисципліною і стійкою системою кримінальних традицій.

Друга ознака організованої злочинності — економічна. Головна мета систематичного порушення закону — збагачення, накопичення капіталу, із чим нерозривно пов’язана діяльність з легалізації капіталів отриманих кримінально протиправним шляхом (відмивання грошей).

Третя ознака організованої злочинності — корупція.

До обов’язкових ознак організованих злочинних груп відносять такі:

— стійкість і тривалість існування;
— розмежування функцій між учасниками;
— ієрархічність;
— спеціалізація діяльності;

— мета — максимальний прибуток у мінімальний термін;
— специфічне соціальне «страхування» членів групи;
— заходи безпеки;
— жорстка дисципліна (аж до вбивства тих, хто не підкорюється наказам);
 ретельне планування кримінально протиправної діяльності.

Рівень організованої злочинності умовно ділиться на примітивний, середній і високий. Примітивний менш небезпечний, тому що носить локальний характер і не має зв'язку з чиновниками органів влади й управління. Середній і високий рівні схожі. Для них характерні такі ознаки:

 між керівником і виконавцем є проміжні ланки;
 наявність підрозділів спеціалізуються на різних видах діяльності;
 зв'язки з чиновниками органів влади й управління;
 для високого рівня — організація відносин між різними групами й координація дій.

Отже, категорія організованої злочинності має не тільки правове, а й етичне, релігійне, культурологічне, антропологічне, соціально-філософське (найбільш загальне) і, навіть синергетичне розуміння (синергетика — наука про самоорганізацію, про хаос і порядку).

Особлива суспільна небезпечність організованої злочинності полягає в тому, що вона може діяти на території декількох держав. Транснаціональні злочинні організації — це такі організації, які вчиняють кримінальні правопорушення на території двох чи більше держав.

2. Типи та ознаки організованих злочинних формувань.

1) Організована група (ОГ) — стійке об'єднання трьох або більше осіб, які попередньо зорганізувалися для вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень), об'єднаних єдиним планом, з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи

Ознаки:

 наявність декількох осіб (трьох або більше);
 попередня їх зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень);
 стійкість;
 обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом;
 об'єднаність кримінального правопорушення (єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану.

2. Злочинна організація (ЗО) — стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів.

Ознаки:

 стійкість;

- ієрархічність;
- наявність декількох осіб (п’ять і більше);
- зорганізованість членів або структурних складників за попередньою змовою для спільної діяльності, метою якої є:

— безпосереднє вчинення ними тяжких та особливо тяжких злочинів

— керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб

— забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп

3. Банда — організована озброєна злочинна група, яка створюється для нападу на юридичних або фізичних осіб.

Ознаки:

- стійкість;
- ієрархічність;
- наявність декількох осіб (трьох або більше);
- озброєність;
- попередня зорганізованість членів або структурних частин для спільної діяльності для:

— нападу на підприємства, установи, організації;

— нападу на окремих громадян.

4. Воєнізоване формування — організації, яким крім загальних ознак злочинної організації, також притаманні такі ознаки:

- вони схожі на передбачені законами України, військові формування, але їх створення законодавчо не передбачене;
- мають організаційну структуру військового типу, що характеризується наявністю єдиного керівництва, підлеглості, дисципліни;
- воєнізований характер завдань і методів, які ставляться перед такою організацією, та засобів, що нею використовуються.

5. Озброєне формування — воєнізована група, яка характеризується такою специфічною (крім загальних ознак злочинної організації і воєнізованого формування) рисою: незаконно має на озброєнні придатне для використання вогнепальну, вибухову чи іншого виду зброю.

3.Кримінологічна характеристика сучасного стану організованої злочинності в Україні (рівень, структура, динаміка), складена на базі офіційних даних Офісом Генерального прокурара, має свої суттєві обмеження. Слід мати на увазі, що організована злочинність характеризується високою латентністю. Отже, насамперед, нижченаведені статистичні дані свідчать про активність правоохоронних органів у виявленні законспірованої, замаскованої злочинної діяльності, якою займалися члени ОГ і ЗО.

Аналіз динаміки організованої злочинності дозволяє виокремити два періоди в її розвитку: з 1991 до 1999 рр. кількість виявлених організованих злочинних угруповань, а також осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у їхньому складі, постійно зростала і становила в 1999 р. відповідно 1166 груп і

4673 осіб. Другий період (з 2000 р.) характеризується стійкою тенденцією до зниження загального числа виявлених ОГ і ЗО, кількості вчинюваних ними кримінальних правопорушень, а також чисельності осіб, які брали участь у кримінальних правопорушеннях. Така тенденція може частково пояснена тим, що тільки в чинному КК України 2001 р. були чітко визначені поняття «організована група» і «злочинна організація». До того часу правоохоронні органи не мали чітких критеріїв відокремлення організованих злочинних груп від звичайної групової злочинності, а, отже, широко трактували цей термін. Багато із виявлених злочинних угруповань нараховували у своєму складі тільки 2 особи. Можна сказати, що, насамперед, виявлялися найбільш очевидні кримінальні правопорушення.

Щодо періоду починаючи з 2010 року, то діяльність правоохоронних органів була вкрай неефективна, оскільки керівні посади почали займати люди, які були лояльні до президента Януковича В.Ф. або членів його сім'ї, тому професійні якості не грали ніякої ролі. Так само підбиралися кадри за всією вертикаллю управління правоохоронними органами. Створена система збирання хабарів від нижньої до верхньої ланки працівників різних правоохоронних органів часто унеможливлювала, навіть порушення кримінальної справи проти рядових учасників ОГ і ЗО, не кажучи про організаторів.

За експертними оцінками, до кримінальних відносин з організованими злочинними об'єднаннями залучаються тисячі окремих підприємств і комерційних структур. Але згідно з офіційною статистикою за 2022 рік в структурі кримінальних правопорушень, учинених ОГ і ЗО, переважають кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (41%); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (7%), крадіжка (3%); незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (2%), створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (2%); незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (2%). Питома вага кримінальних правопорушень, вчинених у складі ОГ і ЗО, складає 0,9 % від усіх кримінальних правопорушень, зареєстрованих в Україні. Тільки половина від усіх осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в складі ОГ і ЗО, засуджуються до позбавлення волі.

Протягом 2022 року було виявлено 395 організованих груп і злочинних організацій, з них: злочинних організацій — 10 %; за участю неповнолітніх — 3,5 %, з міжрегіональними зв'язками — 10 %, з транснаціональними зв'язками — 2,8 %, сформовані на етнічній основі — 6,8 %.

Аналіз статистичних даних дозволяє встановити, що частіше викриваються організовані групи, які функціонують менше 1 року (71 %) та до 2 років (19 %), кількість осіб у яких не перевищує трьох (54 %), або до 10 осіб (45%)

Згідно з дослідженнями кримінологів, найбільш типовими кримінальними правопорушеннями, що вчинюються ОГ і ЗО в Україні, є незаконна приватизація державного, комунального майна, торгівля людьми, контрабанда, незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, кримінальні правопорушення в кредитно-фінансовій, банківській системах і зовнішньоекономічній діяльності, кримінальні правопорушення у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо. Злочинні спільноти задіяні в масовому розкраданні продукції, сировини, обладнання та іншого майна державних підприємств, бюджетних коштів шляхом незаконного відшкодування податку на додану вартість, протиправному захопленні чужої власності, поєднаному з використанням протизаконних судових рішень та корупції в правоохоронних органах (рейдерство).

Організовані злочинні угруповання не можуть існувати без широкої корупції представників державних, господарських, контролюючих органів. Однак питома вага виявлених ОГ і ЗО з корумпованими зв'язками в 2022 році складала з корумпованими зв'язками – 9% (в органах влади та управління 6%)

Можна дійти висновку, що робота спеціальних суб'єктів запобігання організованій злочинності спрямована на викриття найбільш очевидних кримінальних правопорушеннях і найменш законспірованої діяльності, яка потім і відображається в статистичній звітності .

Основні види злочинної діяльності організованих злочинних формувань:

— наркобізнес;
— незаконна торгівля дикими тваринами;
— рекет (вимагання, викрадання людей);
— контроль над банками і фінансово-кредитною системою;
— тероризм (підриви, підпали);
— незаконний автомобільний бізнес;
— незаконний експорт стратегічної сировини;
— організований напад на вантажі під час їх перевезення;
— організована проституція, сутенерство;
— антикварний бізнес;
— розкрадання й незаконний продаж зброї;
— проникнення в законну (легальну) економіку;
— незаконна торгівля людськими органами для трансплантації;
— контроль за контрабандними поставками тютюнових та горілчаних виробів;
— проникнення в органи влади та управління .

У 1992 р ООН визначила 14 видів транснаціональних організованих злочинів: відмивання грошей, терористична діяльність, крадіжки творів мистецтва й культури, крадіжка інтелектуальної власності, незаконна торгівля зброєю, захоплення повітряних суден, морське піратство, захоплення наземних транспортних засобів, шахрайство, комп'ютерні кримінальні правопорушення ,

екологічні кримінальні правопорушення , торгівля людьми, торгівля людськими органами, незаконний обіг наркотиків.

Перелік був доповнений у Неаполі на Всесвітній конференції з організованої злочинності в листопаді 1994 р. незаконними азартними іграми, таємним провозом незаконних мігрантів, вимаганням, незаконною торгівлею радіоактивними матеріалами, незаконною торгівлею вимираючими видами, транснаціональної крадіжкою автомобілів тощо.

4. Причини виникнення й існування організованої злочинності в Україні багато в чому пов'язані з функціонуванням політичної системи, життєдіяльністю самої держави. Чим більше суперечностей у цій сфері, тим більше можливостей для розвитку організованої злочинності. Україна до цього часу є перехідним (трансформаційним) суспільством, якому притаманні політичні потрясіння, нестабільні економічні відносини, соціальні протиріччя. Відсутність політичної волі до вирішення складних державних проблем, зокрема і проблеми протидії організованій злочинності, криміналізація політичних відносин, погіршення економічної свободи, відсутність для політичної опозиції можливостей відповідально впливати на ситуацію в різних сферах життєдіяльності суспільства, — ось деякі загальні чинники, що підживлюють організовану злочинність.

Розвитку організованої злочинності, насамперед, сприяє криміналізації різних сфер економіки. Значною мірою ринкові економічні відносини в Україні підміняються неекономічним суперництвом корпоративно-бюрократичних структур (кланів). Падіння життєвого рівня більшості громадян, безробіття в легальному секторі економіки, об'єктивно розширює ресурсну базу організованої злочинності, підвищує «соціальну значущість» лідерів злочинних співтовариств, здатних організувати життєдіяльність тієї частини громадян, які втратили роботу, надаючи їм можливість кримінально протиправним шляхом діставати кошти для існування в умовах кризи економіки та паралічу державних структур.

Тіньова економічна діяльність є основою розвитку організованої злочинності. Вона передбачає існування виробництва, споживання, обміну й розподілу матеріальних благ і коштів, які не враховуються офіційною статистикою й не контролюються суспільством. Неврегульованість багатьох цивільно-правових відносин, нестабільність і суперечливість митного, податкового, іншого законодавства, що регламентує різні відносини в економічній сфері, використовується в інтересах представників організованої злочинності.

Завдяки існуванню системної корупції в нашій країні, з кожним роком усе більше чиновників різного рівня залучаються в організовану злочинну діяльність. Відсутність прозорості й підзвітності громаді є тим негативним чинником, який заважає впровадити дієвий соціальний контроль за їхніми діями.

Особистість злочинця — учасника ЗО — багато в чому залежить від рівня злочинної спільноти, до якої він належить. Зміна злочинності в бік організованих її форм зумовило потребу в кадрах нового типу, які мають ґрунтовні знання в економіці, юриспруденції, менеджменті, технічних науках. Кримінальне середовище почали масово поповнювати різні категорії службовців, у тому числі ті, хто обіймає відповідальні посади в апараті управління й мають широкі ділові зв'язки, серед них багато колишніх військовослужбовців. У вчинені кримінальних правопорушень задіюються і професійні злочинці, а також ті, хто вже були раніше судимі. Саме вони є носіями звичаїв і традицій кримінальної субкультури.

Організатори й керівники ОГ і ЗО за соціально-демографічними ознаками (віком, рівнем освіти, сімейним станом тощо) майже нічим не відрізняються від аналогічних ознак законослухняних громадян — підприємців. Нинішній злодій у законі — це не татуйований представник злочинного світу з чорними від чифира зубами. Вони характеризувалися як вольові, зухвалі й заповзятливі люди, що мають організаторські здібності, ділові зв'язки і великі матеріальні можливості. Можна сказати, що вони володіють своєрідною технологією кримінально протиправної діяльності, однак безпосередньо не приймають участь у вчинені кримінальних правопорушень. Їм притаманні такі риси характеру як брехливість, мстивість, жорстокість, честолюбство. Багато хто з них схильні до вживання наркотиків. Прагнення до збагачення будь-якою ціною є гіпертрофованим. Звертає увагу й така деталь, властива взагалі особистості організованого злочинця — це маскування способу життя й поведінки під законослухняне.

Щодо рядових учасників організованих злочинних формувань, то їм характерні підвищена увага до свого фізичного стану, доведена до автоматизму слухняність вказівкам керівника. Охоронцям, бойовикам притаманні рішучість, швидкість реакції, агресивність, прагнення вирішувати конфлікти шляхом фізичного або психічного насильства. Вони, як правило, вміють професійно користуватися зброєю, володіють прийомами бойової боротьби. Для багатьох учасників організованих злочинних спільнот характерною є престижно-споживацька психологія, у них завищена самооцінка й є впевненість у безкарності своїх кримінально протиправних дій. Можна сказати, учасники ОГ і ЗО є відчуженими від загальноприйнятих цінностей суспільства і його моральних засад .

5. Велике значення мають і морально-психологічні чинники. Серед громадян панують настрої скептицизму, зневіри, незахищеності і страху перед злочинцями. Вони підживлюються деякими ЗМІ, які пропагують цінності злочинного світу, зосереджені на показі жорстокості, насилля, задовольняють примітивні людські потреби.

І, нарешті, у країні є певні умови, що об'єктивно сприяють вчиненню організованих кримінальних правопорушень, а саме: нереформованість системи кримінальної юстиції, незабезпечення принципу невідворотності покарання,

прийняття нормативних актів, норми яких суперечать одна одній, що створює сприятливі можливості для організованої злочинної діяльності.

Норми кримінального і кримінального процесуального кодексів України щодо організованої злочинності відстають від змін, які вже відбулись і відбуваються в цьому явищі. Недофінансована правоохоронна система, яка послаблена відтоком професіоналів, кардинально нереформована за понад 23 роки існування незалежної держави, неспроможна адекватно відповідати на виклики злочинного світу. Не допомагає ефективній діяльності державних органів і відсутність спеціального законодавства протидії організованій злочинності, яке засвідчило свою результативність у таких країнах як Італія, США, Велика Британія. До останнього часу не було адекватного нормативного врегулювання, насамперед, забезпечення безпеки учасників процесів у справах про організовану злочинність (свідків, потерпілих, експертів, а також самих суддів). Їхня незахищеність від фізичного впливу часто руйнувала доказову базу, що призводило до закриття кримінальних справ.

Слід наголосити, що в новому Кримінальному процесуальному кодексі України 2013 р. було враховано багато ефективних механізмів, які застосовуються в зарубіжних країнах і надають більші можливості для ефективного розслідування заплутаних кримінальних правопорушень.

Новий етап розвитку української держави кардинально змінив деякі з криміногенних чинників сьогодення. Однак, внаслідок військової агресії РФ, виникла низка нових обставин, які зумовлюють погіршення криміногенної ситуації.

6. Головна мета запобігання організованій злочинності в Україні на даний час — обмеження її масштабів. Однак слід зазначити, що до цього часу в нашій країні ще не створено ефективної системи запобігання організованій злочинності. Щоби змінити ситуацію на краще, потрібні постійні комплексні й радикальні заходи. Система кримінальної юстиції неспроможна власними силами виконати це завдання. З огляду на це, головна роль належить загальносоціальному запобіганню організованій злочинності, а саме: зміцненню української держави шляхом гармонізації відносин різних гілок влади через конституційну реформу, проведення комплексних економічних, соціальних реформ з урахуванням останніх політичних змін у країні, що будуть мати наслідком підвищення рівня життя населення, а, отже, зменшувати або усувати конкретні чинники організованої злочинності, встановленню прозорої системи прийняття рішень органами місцевої та центральної виконавчої влади, завершенню судової реформи, діям, спрямованим на активізацію всіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян.

Міжнародно-правові документи наголошують на важливості відповідального державного управління, активних дій, що сприяють соціальним і політичним реформам, боротьбі з корупцією і зловживаннями владою, підтримки принципу законності в державі й захисту прав людини.

Система запобігання організованій злочинності повинна бути спрямована, насамперед, на усунення можливостей для створення індустрії (промислу) отримання злочинних коштів, їх легалізації та іншого нелегітимного використання. Потрібні реальні реформи, цілеспрямовані заходи, які допоможуть «цивілізувати» розвиток бізнесу, обмежать присутність монополій на ринку, збільшать конкуренцію, сприятимуть залученню іноземних інвестицій, знизять рівень уразливості легальної економіки, щоби перешкодити можливому проникненню в неї організованих злочинних угруповань.

Заходи, спрямовані на зменшення частки тіньової економіки (завдяки прогресивним податковим реформам), захист об'єктів соціальної інфраструктури, комунального господарства від впливів злочинних організацій були важливими складниками позитивного зарубіжного досвіду контролю над організованою злочинністю.

Невід'ємним елементом запобігання організованій злочинності є заходи, спрямовані на запобігання корупції, оскільки є безпосередня залежність між цими двома явищами.

Важливими є дії, спрямовані на вдосконалення регуляторної політики держави, а також активізацію всіх ланок громадянського суспільства, включно з приватним сектором, підтримка незалежних журналістських розслідувань. Однак усі загальносоціальні заходи будуть марними без політичної волі вищих посадових осіб держави до реальних змін і подолання організованої злочинності.

Що стосується заходів спеціально-кримінологічного запобігання, то слід пам'ятати, що представники організованої злочинності діють системно, на відміну від багатьох державних органів і нереформованих ланок системи кримінальної юстиції. Україні потрібно нове комплексне законодавство щодо протидії організованій злочинності, яке буде розроблятись на основі національної стратегії запобігання та протидії організованій злочинності.

Ще в 1993 р. було прийнято Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Однак на даний час він є застарілим і не враховує багатьох нових рис і ознак організованої злочинності.

Необхідною умовою ефективної запобіжної діяльності є належна робота системи кримінальної юстиції. Норми, які гарантують захист свідків, більш широке застосування оперативно-розшукових засобів, у першу чергу, щодо лідерів і керівників ОГ і ЗО, повинні ефективно застосовуватись. Слід мати чітку регламентацію використання інформаторів і «підставних» фірм у викритті організованої злочинної діяльності. Зусилля правоохоронних органів повинні спрямовуватись на вживання таких заходів, що збільшують ризик для злочинців бути спійманими та покараними, ускладнюють скоєння кримінальних правопорушень, а також скорочують зиски від них. Важливою є належна координація між органами кримінального переслідування й судовою гілкою влади.

Одним із найбільш дієвих заходів протидії організованій злочинності є позбавлення злочинців можливостей використання й розпорядження отриманими в результаті кримінальних правопорушень доходами або вкладання їх знову у свою незаконну діяльність. Тому якнайшвидше слід налагодити систему контролю за витратами службових осіб, поширити безготівкові платежі, з урахуванням закордонного й міжнародного досвіду створити чітке законодавче підґрунтя для впровадження конфіскації майна осіб, що скоїли кримінальні правопорушення, насамперед, тих, які пов'язані з організованою злочинною діяльністю та корупцією. Важливим у цьому зв'язку є наявність адекватного законодавства протидії відмиванню брудних грошей.

Потрібно ширше використовувати аналітичні можливості органів кримінальної юстиції — суб'єктів протидії організованій злочинності, які повинні збирати такі дані (інформацію), що допомагатиме зрозуміти фінансове підґрунтя й рівень проникнення організованих груп та злочинних організацій до легальної економіки.

Згідно з Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» запобігання організованій злочинності здійснюється спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи (спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України), а також державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій (органи Національної поліції і Служби безпеки України; органи прокуратури України; органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Національне антикорупційне бюро України).

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективно протидіяти організованій злочинності спроможні потужні й самостійні державні служби (агентства), які мають спеціальну компетенцію у сфері боротьби з організованою злочинністю (Великобританія, Італія, США). У деяких країнах активно діють тимчасові групи, що складаються із представників різних правоохоронних органів (це так звані «ударні» групи). Вони створюються для проведення комплексного розслідування найбільш небезпечної діяльності організованих злочинних об'єднань. Це прискорює збирання необхідних доказів, концентрує ресурси, дозволяє швидко реагувати на зміни злочинного середовища, а залучення фахівців різного профілю впливає на чіткий розподіл обов'язків.

Як було сказано вище, організована злочинність виходить за межі кордонів однієї держави. Вона є глобальним викликом світовій спільноті. Ефективна протидія організованій злочинності з урахуванням факту її глобалізації та приголомшливого розмаху отриманих нею прибутків, неможлива без скоординованої дії міжнародної спільноти, подолання міждержавних законодавчих колізій.

Найважливішим міжнародним нормативним актом, спрямованим на протидію організованій злочинності, є Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 р. в італійському місті Палермо. Конвенція спрямована на взаємодію та прискорення співробітництва між різними державами за допомогою процедур, передбачених у ній: взаємної правової допомоги, видавання злочинців, обміну інформацією про всі аспекти кримінальних правопорушень, що охоплюються цією Конвенцією, обміну працівниками

? *Контрольні питання:*

1. Розкрийте поняття організованої злочинності. Які основні види і особливості організованих злочинних формувань?
2. У чому полягають кримінологічні особливості (характеристики) організованої злочинності?
3. Розкрийте особливості особистості злочинця, що входить в організовані злочинні формування.
4. Які основні фактори, що зумовлюють існування і розвиток організованої злочинності?
5. Розкрийте основні напрямки спеціально-кримінологічного запобігання організованої злочинності.

✍ *Тестові завдання:*

1. Організована злочинність – це:

а) найбільш руйнівний для держави і суспільства елемент злочинності;

б) організації такого роду, які не мають такої жорсткої структури, як організації традиційного типу;

в) сукупність злочинів, які вчиняються учасниками стійких, жорстко структурованих і планомірно діючих злочинних структур (груп, спільнот, асоціацій) для отримання прибутку зі злочинного бізнесу на певній території або в певній сфері, взятої ними під контроль;

г) стійке об’єднання трьох або більше осіб, які попередньо зорганізувалися для вчинення злочину (злочинів), об’єднаних єдиним планом, з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

2. До обов'язкових ознак організованих злочинних груп відносять таку:

а) стійкість і тривалість існування;

б) відсутність ієрархічність;

в) відсутність заходів безпеки;

г) відсутність дисципліни.

3. До основних видів злочинної діяльності організованих злочинних формувань не відноситься:

а) наркобізнес;

б) незаконна торгівля дикими тваринами;
в) рекет (вимагання, викрадання людей);
г) піратство.

4. Більшість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованої групи мають:
а) повну вищу і базову вищу;
б) професійно-технічну;
в) повну загальну середню та базову загальну середню;
г) початкову загальну або не мають освіти;

5. Переважну більшість злочинів у складі організованої групи в Україні вчинено:
а) громадянами України;
б) іноземними громадянами;
в) особами без громадянства;
г) нелегальними мігрантами та біженцями.

Практичні завдання:

1. Накресліть схеми:
а) ознаки організованої злочинності;
б) рівні організованої злочинності;
в) види кримінальних правопорушень, які вчиняють організовані угрупування;
г) складові частини організованої злочинності.

2. Чавчавадзе 35 років, після закінчення КПІ повернувся до Запоріжжя. Взяв кредит у банку і відкрив три підприємства («Грузія», «Цинандалі», «Роза») і почав будувати завод з переробки сировини. В цей же період часу в місто повернулися з місць позбавлення волі брати Сафарови, старший з яких Фарід незабаром одружився на дочці начальника відділення Національної поліції. Брати Сафарови організували злочинне угрупування і обклали «даниною» місцевих підприємців, виключення з яких склав лише Чавчавадзе, з яким Фарід Сафаров «дружив сім'ями», тому що їхні дружини були шкільними подругами.

Проте, в квітні, через півроку після весілля Фарід Сафаров, додому до Чавчавадзе прийшов молодший брат Сафаров – Алі. Скориставшись тим, що Чавчавадзе був у відрядженні в іншому місті Алі Сафаров зґвалтував його дружину Ірину та забрав з дому 5000 євро, пригрозивши при цьому, що якщо Ірина розповість що-небудь чоловікові, він уб'є їх дітей.

Після повернення Чавчавадзе додому його дружина повідомила йому, що молодший брат Сафарових взяв в борг 5000 євро. Не надавши спочатку цьому значення, через місяць Чавчавадзе попросив дружину сходити до Алі Сафарова і взяти у нього назад хоча б частину боргу, тому що гроші були потрібні на

виробничі потреби. Однак, коли Ірина Чавчавадзе прийшла до Сафарових додому, ті її зґвалтували, зафіксувавши все це на відеокамеру. Потім вони викликали Чавчавадзе для бесіди і у дворі власного будинку стали його бити, вимагаючи, щоб він віддав їм свій недобудований новий будинок в центрі міста. Після цього Сафарови продемонстрували Чавчавадзе запис із зґвалтування його дружини і пригрозили зробити те ж саме з його дітьми.

Чавчавадзе погодився на поступки, але попросив дозволу порадитися з дружиною. Його відпустили, і він, скориставшись цим, вихопив у одного з братів пістолет і розстріляв обох, після чого з'явився з повинною в поліцію.

Визначте причини і умови, що сприяють вчиненню даних злочинів?

3. На основі Єдиних звітів за 2020-2024 рр. про зареєстровані кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України вирахуйте динаміку вчинення окремих видів злочинів організованими злочинними угрупованнями та визначте, які види організованої злочинної діяльності найбільш характерні для України.

4. За повідомленнями засобів масової інформації надайте кримінологічну характеристику конкретних проявів сучасної організованої злочинності в Україні, назвіть їх детермінанти та методи боротьби з ними.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернєя ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
2. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Головкіна Б.М. Київ : Право, 2021. 384 с.
3. Сімейна кримінологія України: посібник / Богатирьов І.Г., Джужа О.М., Тичина Д.М. та ін. Київ : ВД «Дакор», 2025. 268 с.
4. Кримінологія: історія та колаборантно-воєнні злочини в сучасній Україні : навчальний посібник / Лісовська Ю.П., Лісовський П.М., Кислий А.М., Бортник В.А. Київ : Ліра-К, 2023. 350 с.
5. Велика українська кримінологічна енциклопедія у двох томах. Том 1: А – Л / заг. ред. Литвинова О.М. Київ : Факт, 2021. 870 с.
6. Велика українська кримінологічна енциклопедія у двох томах. Том 2: М – Я / за заг. ред. Литвинова О.М. Київ : Факт, 2021. 870 с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. 2-ге вид. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. 329 с.
2. Бандурка О. М., Бандурка І. О. Злочинність і сучасність : монографія. Харків : ХНУВС ; Майдан, 2020. 408 с.
3. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Синергетичний підхід і питання методології кримінологічної науки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 76–84.
4. Барнс Дж. Аристотель: дуже коротке введення / пер. з англ. та заг. ред. В. О. Тадієва. Тернопіль : Богдан, 2023. 256 с.
5. Василевич В. В. Кримінологічна політика України : монографія. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 434 с.
6. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.
7. Денисов С. Ф. Концепція аномії в кримінології: теоретичні та прикладні аспекти. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 74–85. DOI: https://doi.org/10.33766/2524-0323.100.74-85.
8. Ейнауді Л. Роздуми про Європу. Вибрані статті про суспільство, економіку й політику / пер. з італ. М. Прокопович. Київ : Лабораторія, 2023. 312 с.
9. Костенко О. М. «Нові очі» для нового часу (про соціальний натуралізм). Луцьк : Терен, 2022. 128 с.
10. Костенко О. М. Основи соціально-натуралістичної юриспруденції і кримінології. Одеса : Гельветика, 2021. 140 с.

11.Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік : монографія / авт. кол. М. Г. Вербенський, О. Г. Кулик, І. В. Наумова та ін. ; за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця : ТВОРИ, 2022. 340 с.

12.Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Антипостмодерн: кримінологічні етюди. Харків : Право, 2020. 280 с.

13.Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. 316 с.

14. Орлов Ю. В. Trauma studies у фокусі кримінологічного аналізу (український контекст). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 2 (23). С. 11–31.

15.Орлов Ю. В. Встановлення історичної правди у фокусі кримінолого-транзитивного аналізу. *Захист прав людини в українській моделі перехідного правосуддя* : матеріали наук.-практ. круг. Столу (м. Харків, 14 черв. 2024 р.) / НДІ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України ; ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права». Харків, 2024. С. 34–40.

16.Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.

17.Орлов Ю. В. Концептно-дискурсивний фон сучасного російського фашизму: кримінологічний аналіз. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 173–176.

18.Орлов Ю. В. Кримінологічна модель люстрації в концепції перехідного правосуддя для України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 190–208. DOI: https://doi.org/10.32631/ vca.2024.1.14.

19.Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України: картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. № 2 (29). С. 107–121. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08.

20.Орлов Ю. В. Модуси буття злочинності: матриця кримінолого-екзистенціального аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 1 (24). С. 85–105.

21.Орлов Ю. В. Повоєнний транзит України: матриця криміногенних ризиків перехідного правосуддя. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2024. № 2 (32). С. 180–231. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.2.13.

22.Орлов Ю. В. Психоаналіз в кримінології: горизонти можливого. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2021. № 2 (25). С. 72–85.

23.Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 140–151.

24.Орлов Ю. В. Система протидії злочинності в умовах війни: від дисбалансу до стабілізації. *Право.UA.* 2023. № 1. С. 190–200. DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2023.1.27.

25. Орлов Ю. В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 108–123. https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09.

26. Орлов Ю. В. Фронтир як категорія кримінологічного дискурсу. *Архів кримінології та судових наук.* 2020. № 1. С. 98–108. DOI: https://doi.org/10.32353/acfs.1.2020.08.

27. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків. *Право і безпека*. 2022. № 1 (84). С. 124–132. DOI: https://doi.org/10.32631/ pb.2022.1.13.

28. Орлов Ю. В., Ященко А. М. Контроль над обігом вогнепальної зброї як елемент кримінологічної безпеки в концепції перехідного правосуддя для України. *Право і безпека*. 2024. № 2. С. 76–86. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2024.2.07.

29. Поклад В. І. Воєнна віктимізація та повоєнна криміногенність. *Кримінологічні дослідження*. 2024. Вип. 14. С. 172–183.

30. Поклад В. І., Звонок О. С. Соціологічні та психологічні аспекти кримінології : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Сєвєродонецьк : РВВ ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка, 2020. 202 с.

31. Сокуренко В. В. Аномія українського суспільства: terra incognito. *Кримінологічний вимір сучасності* : зб. тез доп. наук.- практ. конф. (м. Харків, 14 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України ; Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2022. С. 74–76.

32. Сокуренко В. В. Насильницька злочинність на ґрунті ненависті, пов'язаної з війною: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4 (103). С. 174–183. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2023.4.16.

33. Сокуренко В. В. Характеристика віктимогенних факторів злочину агресії проти України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 15–31. DOI: https://doi.org/10.32631/vca.2024.1.01.

34. Сокуренко В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. 576 с.

35. Фройд З. Невпокій в культурі / пер. з нім. Ю. Прохасько. Львів : Апріорі, 2021. 197 с.

36. 112. Фромм Е. Втеча від свободи / пер. з нім. М. Яковлєва. Київ : КСД, 2020. 288 с.

37. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.

38. Храмцов О. М. Кримінально-правове забезпечення охорони права людини на психічну недоторканість (теорія та практика) : монографія. Харків : Факт, 2022. 252 с.

39. Шабельніков С. К. Кримінологічне законодавство України: феномен та наукові засади розвитку : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : Факт, 2022. 216 с.

40. Beccaria C. B. An Essay on Crimes and Punishments. The Online Library of Liberty : сайт. URL: http://files.libertyfund.org/ files/2193/Beccaria_1476_EBk_v6.0.pdf.

41. Becker H. S. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. Ohio : Free Press Glencoe, 1963. 215 p.

42. Garofalo R. Criminologia: studio sul delitto e sulla teoria della repressione. Torino : Fratelli Bocca, 1891. 588 p.

43. Garofalo R. Di un criterio positivo della penalità. Napoli : Leonardo Vallardi, 1880. 400 p.

44. Garofalo R., Lombroso C., Ferri E. Polemica in difesa della Scuola criminale positiva. Bologna : Zanichelli, 1886. 310 p.

45. Kelling G. L. "Broken Windows" and Police Discretion. Washington. DC : U.S. Department of Justice ; Office of Justice Programs ; National Institute of Justice, 1999. 57 p.

46. Lombroso C. Criminal Man / translated and with a new introduction by Mary Gibson and Nicole Hahn Rafter. London : Duke University press Durham, 2006. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9780822387800_A35843099/preview-9780822387800_A35843099.pdf.

47. McLuhan M. The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man. Toronto : University of Toronto Press, 1962. 483 p.

48. SokurenkoV., Hanenko I., Orlov Yu., Korotiuk M., Kritsak I. War as A Socio-Cultural Phenomenon: A Criminological Perspective and Conceptualization with Empirical Study in Ukraine. *The Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran*. 2024. No. 1, Vol. 24. Pp. 18–34. DOI: https://doi.org/10.18592/sjhp.v24i1.12547.

49. Standing G. The Prekariat: The New Dangerous Class. London, UK ; New York, NY : Bloomsbury, 2014. 336 p.

Навчальне видання
(*українською мовою*)

Плутицька Катерина Миколаївна

КРИМІНОЛОГІЯ

Навчальний посібник
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Правоохоронна діяльність»
освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність»

Рецензент *О.В. Мельковський*
Відповідальний за випуск *Р.В. Бараннік*
Коректор *К.М. Плутицька*